

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT LETTEREN
Departement Oosterse en Slavische studies

KATHOLIEKE
UNIVERSITEIT
LEUVEN

Broedermoord

De Pools-Oekraïense betrekkingen (1939-1947)

Promotor: Dr. Idesbald Goddeeris

Verhandeling voorgelegd voor het
verkrijgen van de graad van licentiaat in
de Oost-Europese Talen en Culturen
door:

Wim van Kuyck

2005

Limeryki o narodach

*Narody, narody! Po diabła narody
Stojące na drodze do szczęcia i zgody;
Historia nam daje dobitne dowody:
Pragniecie pokoju? - Usuńcie przeszkody -
Narody, narody, narody!*

*Był Polak-patriota, co przy wódki skrzynce
Zawierał przyjaźni pakt z Ukraińcem.
Od słowa do słowa
Dotarli do Lwowa
Ścierając się jak dwa odyńce.*

*Ach gdybyż narodów na świecie nie było,
Jak nam by się wtedy szczęśliwie tu żyło!*

Limericks over volkeren

Volkeren, volkeren! Verdomde volkeren
Ze staan op de weg naar geluk en harmonie;
De geschiedenis geeft ons uitdrukkelijke bewijzen:
Willen jullie vrede? – Veeg weg die hindernissen –
Volkeren, volkeren, volkeren!

Was de Pool een patriot,
Sloot hij bij 'n glaasje vodka
Een vriendschapspact met 'n Oekraïner.
Van het ene op het andere
Geraakten ze tot in Lviv
En vochten ze als twee everzwijnen.

En als er nou eens geen volkeren waren op de wereld,
Hoe gelukkig zou ons leven dan wel niet zijn!

Jan Kaczmarek (1957-2004)

Dankwoord

In de eerste plaats zou ik dr. Idesbald Goddeeris, mijn promotor, willen bedanken. Ik ben hem zeer dankbaar voor de raad en de begeleiding. Steeds weer maakte hij tijd vrij voor de inhoudelijke en vormelijke verbetering en becommentariëring van mijn hoofdstukken. Zo is mijn verhandeling geen passief schrijfproces geworden, maar een actief leerproces. Voorts zou ik een aantal Poolse en Oekraïense professoren willen bedanken: Jarosław Moklak (Krakau), Volodymyr Mokryj (Krakau), Bohdan Hud (Lviv), Leonid Zaškil'njak (Lviv) en Jurij Slyvka (Lviv).

Moklak is verbonden aan de Faculteit Geschiedenis aan de Jagielloonse Universiteit. Hem zou ik willen bedanken voor de lessenreeks over de Pools-Oekraïense betrekkingen (1917-1947) en de discussies hierover. Mokryj stelde mij enkele dagen het bescheiden archief van de stichting Heilige Volodymyr ter beschikking, hoewel dit archief publiekelijk niet toegankelijk was. De drie andere personen zijn verbonden aan de Ivan Franko-Universiteit in Lviv. Hud, de directeur van het Instituut van Europese Integratie, hielp mij bij de vervollediging van mijn bibliografie, leende mij boeken uit en bracht mij in contact met de twee volgende professoren. Zaškil'njak, professor aan de Faculteit Geschiedenis, leende mij materiaal uit. Slyvka, professor aan het Instituut Oekraïnekunde, vervolledigde mijn bibliografie, leende mij boeken uit en verkocht me enkele exemplaren die in de boekhandel niet meer verkrijgbaar waren. In dit rijtje past nog een anonieme medewerker van de stichting Karta te Warschau, die een uur vrijmaakte voor mijn zoektocht naar Pools-Oekraïens materiaal.

Een warm hart draag ik toe aan mijn lezers voor de vormelijke verbetering en de suggesties. Van jong naar oud zijn dit: Stijn Cuypers, Katrien Boon, Martine, Kris en Philippe van Kuyck en Christl Crokaerts. En even hartelijk zou ik Johanna Hunder, Anneleen van Kuyck, familieleden en vrienden willen bedanken voor de steun.

Wim van Kuyck

Inhoudstafel

Inleiding	1
Hoofdstuk I: Interbellum (1917-1939)	9
A. Oorlog en alliantie (1917-1921)	9
1. De Oekraïense Volksrepubliek en het Hetmanaat	10
2. De Pools-Oekraïense oorlog om Galicië	12
3. Het resultaat: een grote heterogene Tweede Poolse Republiek en een Oekraïense sovjetrepubliek	14
B. Verzet tegen polonisatie (jaren 1920)	17
1. De Oekraïense minderheid	17
2. Een ongelukkige uitgangspositie	20
3. Nationale assimilatie en Oekraïens politiek verzet	23
C. Een virtuele staat van oorlog (jaren 1930)	25
1. Terrorisme en pacificatie	25
2. Een laatste poging van samenwerking	27
Hoofdstuk II: Tussen Stalin en Hitler (september 1939 – juni 1941)	30
A. Oekraïners in de Duits-Poolse oorlog	30
1. Het wanhopige Oekraïense zwerven tussen Duitsland en Polen (1938-1939)	30
2. Opstand	34
3. Dienstplicht van Oekraïners in het Poolse leger	36
B. De Pools-Oekraïense relaties onder twee dictaturen	38
1. De eengemaakte Oekraïense Sovjetrepubliek	39
2. Het <i>Generalgouvernement</i> : 'divide et impera'	43
3. De relaties in ballingschap	47
Hoofdstuk III: Onder de knoet van nazi-Duitsland (juni 1941 – eind 1942)	49
A. Collaboratie en verzet	49
1. Het <i>Generalgouvernement</i> en het Rijkscommissariaat	49
2. Oekraïense collaboratie en verzet	53
3. Pools verzet (en collaboratie)	60

B. De Pools-Oekraïense relaties	64
1. De regio Zamość-Chełm	64
2. IJdele onderhandelingen	66
Hoofdstuk IV: Oorlog en etnische zuiveringen (januari 1943 – december 1943 / juni 1944)	72
A. De hel genaamd Volhynië	72
1. De totale ontsporing (januari 1943 – juni 1943)	72
2. Etnische zuiveringen (juli 1943 – december 1943)	80
B. Oost-Galicië en de streek Chełm-Zamość	87
1. Relatieve rust (januari 1943 – december 1943)	87
2. Etnische zuiveringen in Oost-Galicië (januari 1944 – juni 1944)	91
Hoofdstuk V: Verhuizingen en deportaties (1944-1947)	95
A. In de greep van communisme	95
1. De verovering van West-Oekraïne	95
2. Bevrijding of bezetting?	97
3. De nieuwe grens	98
B. De Poolse Volksrepubliek	102
1. Verhuizingen en etnisch geweld	102
2. Gewelddadige deportaties	106
3. Operatie Wisła	110
C. De Oekraïense Sovjetrepubliek	113
1. 'Repatriëring'	113
2. Het breken van het verzet	117
Hoofdstuk VI: De historiografie	119
A. Van censuur naar vrijheid	119
1. De communistische historiografie	119
2. Het keerpunt 1989-1991	121
3. De Poolse historiografie	122
4. De Oekraïense historiografie	124
B. Vraagstukken	126

1. Het interbellum	126
2. Het etnische onderscheid in de terreur	127
3. De collaboratie	130
4. Volhynië 1943: wie krijgt de schuld?	132
5. Het aantal doden	137
Besluit	141
Bijlagen	147
Lijst van afbeeldingen	147
Literatuurlijst (I)	150
Literatuurlijst (II)	156
Lijst met afkortingen	161
Lijst met Oekraïense toponiemen	163
Transcriptietabel	164

Inleiding

Toen ik enkele jaren geleden een boek las van Otto Skorzeny over Duitse commando-eenheden in de Tweede Wereldoorlog, stootte ik op het Oekraïense Opstandelingenleger (UPA), dat een verbeterde strijd uitvocht tegen

communistiche bezetting. De auteur beweerde dat dit partizanenleger zelfs tot het begin van de jaren 1950 zijn gewapende strijd verderzette. Volgens Skorzeny sloten Duitse soldaten, die in West-Oekraïne omsingeld waren en niet meer konden uitbreken, zich aan bij de UPA, die een tekort aan officieren leed. Het onderwerp begon mij te fascineren, te meer toen uit vruchteloze gesprekken met modale Russen en (Oost-)Oekraïners bleek dat deze oorlog een taboe was geweest in de Sovjet-Unie. Een korte zoektocht toonde aan dat de UPA niet enkel tegen het Rode Leger vocht, maar in de jaren 1943-1944 ook tegen Duitsland streed. Was de versie van Skorzeny louter anticommunistische propaganda?

Enkele zinnen uit de 'Witte Adelaar', een handboek voor de geschiedenis van Polen, brachten mij nog meer in verwarring, maar prikkelden tevens de nieuwsgierigheid: "De Oekraïens-nationalistische verzetsbeweging die zich al tijdens de oorlog niet enkel tegen Duitsland en de Sovjet-Unie, maar ook tegen Polen had gericht, trok zich na de oorlog in het Beskidengebergte terug. Vandaar voerde ze een guerrillaoorlog, met onder meer in april 1947 een succesvolle aanslag op de vice-minister van Defensie. De Polen maakten daarop in de zomer van 1947 enkele Oekraïense dorpen in de Beskiden met de grond gelijk en verspreidden de bevolking over heel Polen."¹ Tegen wie vocht de UPA dan? Tegen het Rode Leger, tegen Duitsland, tegen Poolse partizanen...? Professor L. Vos verwees mij naar doctor I. Goddeeris. Hier lonkte immers een onderwerp voor een verhandeling. Dr. Goddeeris stelde voor de twee interessevelden –de Poolse en de Oekraïense– te verbinden. Mijn onderwerp was bepaald: het Pools-Oekraïens conflict tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In deze verhandeling onderzoek ik de oorzaken van de Pools-Oekraïense genocide in Volhynië en Oost-Galicië in 1943-1944. De hoofdvraag luidt: wat leidde tot de totale ontsporing van de Pools-Oekraïense betrekkingen? Hierbij stel ik de volgende vragen: wat is de rol van het radicale Oekraïense nationalisme geweest? Treft Polen schuld aan de escalatie van het geweld? Hebben ook nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie bijgedragen tot de escalatie?

In een door literatuur onderbouwde verhandeling zal ik de Pools-Oekraïense betrekkingen schetsen in een ruim chronologisch kader (1917-1947). In 1917 eindigde immers de oorlog tussen de Centrale Mogendheden en Rusland in Oost-Europa en in de eerst volgende jaren liggen de wortels van het Pools-Oekraïens conflict. Voor 1917 bestond er weliswaar reeds een Oekraïense onafhankelijkheidsstreven, maar die politieke beweging was gestoeld op democratische principes en niet op extreem nationalisme.² In 1947 vonden de laatste handelingen plaats die het Pools-Oekraïens conflict afronden. Inhoudelijk beoog ik niet de beschrijving van alle plaatsjes en omstandigheden

¹ VOS en GODDEERIS, [De strijd...], 220.

² FILAR, [Rozwój...], 88.

waar Polen of Oekraïners vermoord werden. Aan literatuur is er alvast geen gebrek: veel Poolse en Oekraïense historici bestuderen dit thema. Dit bracht mij bij een tweede doelstelling op een meta-niveau: de bespreking van de discrepanties tussen de Poolse en Oekraïense historiografische tradities. Ik wil mij niet alleen buigen over de feiten, maar ook over interpretaties en representaties. Zo kan ik in historiografische vraagstukken niet enkel de tegenstrijdigheden bespreken, maar ook dieper ingaan op de feiten.

De geschikte literatuur heb ik in Polen en Oekraïne verzameld, tijdens mijn uitwisselingsjaar in Krakau (september 2003 – juli 2004) en een verblijf van een week in Lviv (maart 2004). Ik heb materiaal vergaard in de universitaire Jagielloonse Bibliotheek te Krakau (de hoofdbibliotheek en twee facultaire filialen), de Vasyl Stefanyk-bibliotheek in Lviv en het archief van de stichting Heilige Volodymyr in Krakau. In het Instituut van Nationale Herinnering (IPN) en in het magazijn van de stichting Karta, allebei te Warschau, heb ik gespecialiseerde literatuur aangeschaft. Van de Oekraïense professoren Bohdan Hud, Leonid Zaškil'njak en Jurij Slyvka heb ik materiaal mogen lenen en kopiëren. Voorts heb ik veel eerste- en tweedehands monografieën aangekocht in Krakau, Warschau en Lviv.

De meeste informatie put ik uit de tiendelige reeks 'Polen – Oekraïne: moeilijke vraagstukken' over de periode 1917-1947, die uitgebracht werd door de stichting Karta in de jaren 1996-2003. De artikels heb ik opgenomen in een aparte bibliografische lijst. De reeks is in meerdere opzichten uitermate interessant voor een synthese van deze periode. Ten eerste bundelt ze de gezamenlijke inspanning van meer dan 30 Poolse en Oekraïense historici. Ze selecteerden 23 themata, die elk door een Poolse en een Oekraïense historicus uitgewerkt werden. Om het half jaar organiseerden ze een seminarium en werden drie tot vijf themata behandeld. De voorbereide artikels werden voorgebracht door de betrokken historici. Hierop volgde een discussie (die eveneens gepubliceerd werd) en werden eventueel wijzigingen aangebracht in de artikels. Ten tweede zijn de artikels een evaluatie van de stand van zaken, waarin bovendien het meest recente onderzoek verwerkt werd. Sommige historici sneden zelfs themata aan die tot op heden in de Poolse noch in de Oekraïense historiografie uitgewerkt waren. Ten derde werden beide zijden vertegenwoordigd door eerder gematigde historici. Daarom baseer ik het hoofdstuk over de tegenstrijdigheden in de Poolse en Oekraïense historiografische tradities vooral op deze tiendelige reeks. Ik grijp terug op de teksten, die voorbereid werden om de confrontatie met de andere zijde te doorstaan, op de discussies en op de gezamenlijke verklaringen over de overeenkomsten en tegenstrijdigheden. Gezien het tijdsbestek van deze verhandeling besteed ik niet al te veel aandacht aan de radicaal-nationalistische

publicaties. De professionele wetenschappelijke historiografie lijkt mij belangrijker. Indien ik de radicale Poolse en Oekraïense historiografische tradities zou vergelijken, zou ik beter een hoofdstuk schrijven over de overeenkomsten in plaats van de tegenstrijdigheden.

Voorts gebruik ik Poolse en Oekraïense monografieën, artikels en conferentiemateriaal. Van Poolse historici heb ik materiaal over de volgende themata: de Pools-Oekraïense betrekkingen in 1939-1947 (Ryszard Torzecki en Andrzej Sowa); de houding van Oekraïners in september 1939 (Andrzej Sowa); de sovjetbezetting en -repressie van West-Oekraïne in 1939-1941 (Grzegorz Mazur, Stanisław Ciesielski, Wojciech Materski en Andrzej Paczkowski); Volhynië in 1943-1944 (Władysław Filar); de Oekraïense kwestie in de politiek van het Derde Rijk (Ryszard Torzecki); de Oekraïense minderheid in Polen (Henryk Chałupczak en Tomasz Browarek); Polen in Lviv in 1939-1944 (Grzegorz Hryciuk); en een verzameling van documenten van de OUN-UPA (de Poolse Oekraïener Roman Drozd). En ik heb Oekraïens onderzoek over de volgende onderwerpen: de Pools-Oekraïense betrekkingen in 1939-1947 (Jaroslav Hrycak, Jurij Slyvka); Volhynië in 1943-1944 (Ihor Il'jušyn); Oekraïners in militaire dienst bij nazi-Duitsland (Andrij Boljanovs'kyj).

Verder heb ik gebruik gemaakt van conferentiemateriaal en documentiemappen van het Instituut van Nationale Herinnering (IPN) (over anti-Poolse operaties van de OUN-UPA en over operatie Wisła) en heb ik fragmenten gelezen van overlevenden (twee verzamelingen onder redactie van Mikołaj Siwicki en twee boekdelen uitgegeven door Jurij Slyvka). Voor het hoofdstuk over de historiografie gebruik ik, naast het beschreven materiaal van Karta, artikels van de Poolse historici Jerzy Holzer, Grzegorz Motyka, Rafał Wnuk en de Oekraïense historicus Ihor Il'jušyn. Hiernaast gebruik ik enkele monografieën van internationale auteurs over de Pools-Oekraïense tegenstelling en de genocide (Timothy Snyder) en over Oost-Galicië in het interbellum (Paul R. Magocsi). De overige werken die ik geconsulteerd heb en waarnaar ik verwezen heb, zijn opgenomen in de bibliografische lijst.

Aangezien ik mij voor de reconstructie van een Pools-Oekraïens conflict baseer op de Poolse en Oekraïense literatuur, rijzen er onmiddellijk problemen. Hoe onderscheid ik subjectiviteit van objectiviteit en vooringenomenheid van neutraliteit? Hoe detecteer ik simplificaties en veralgemeningen in deze complexe materie? In eerste instantie dient zich een eenvoudige methode aan: ik lees het relaas van Polen en Oekraïners en schrijf een tussenoplossing neer na het wikken en wegen van de twee versies. Deze werkwijze is methodologisch echter verkeerd, aangezien de waarheid niet altijd in het midden ligt en bepaalde historici, afhankelijk van de periode, dichter bij de waarheid aanleunen dan anderen. De synthese dient dus een simpele zoektocht naar een gulden

middenweg te overstijgen. Een verfijnde werkmethode moet dit euvel oplossen. Met een kritisch-wetenschappelijke houding tracht ik zo objectief en neutraal mogelijk een synthese te maken. Aan de hand van een kritische benadering en een comparatieve analyse van de argumentatie en logica bestudeer ik Poolse en Oekraïense standpunten en plaats die tegenover elkaar.

Wat de objectiviteit betreft, heb ik zeker een voordeel: ik ben noch van Poolse, noch van Oekraïense afkomst en heb pas enkele jaren geleden voor het eerst over dit onderwerp gelezen. Polen en Oekraïners schrijven over de geschiedenis van hun eigen samenleving, wat immers een zeker risico inhoudt. De Amerikaanse historicus Timothy Snyder beschrijft treffend hun nadelen: "mythes en verhalen van de kinder- en schooltijd, waarin alles goed of al te goed bij elkaar past, vormen schijnwaarheden, die moeilijk helemaal uit het geheugen weg te vegen zijn."³ Daarenboven is de oudere generatie historici vaak rechtstreeks emotioneel betrokken bij het conflict. De Oekraïner Huriy Buchalo woonde in Polen en werd in 1944 gedeporteerd naar Oekraïne.⁴ De Pool Władysław Filar was een partizaan van het 27ste AK-divisie.⁵ Anderen zijn onrechtstreeks betrokken. Andrzej Sowa beschrijft hoe zijn vader in september 1939 vluchtte voor de Duitsers en overvallen werd door gewapende Oekraïners.⁶ Desondanks kunnen historici zoals de Pool Ryszard Torzecki zich 'losmaken' en een hoge graad van objectiviteit bereiken. Voor buitenlandse onderzoekers is het gemakkelijker te schrijven zonder vooringenomenheid, maar anderzijds dreigt voor hen het gevaar om sympathie te creëren voor de *underdog*.

De verhandeling bestaat uit zes hoofdstukken, waarvan ik er vijf aan de historische feiten wijd. Het zesde hoofdstuk behandelt de discrepanties tussen de Poolse en Oekraïense historiografische tradities. In het eerste hoofdstuk bespreek ik de evolutie van de Pools-Oekraïense betrekkingen in het interbellum (1917-1939). Deze periode is cruciaal, aangezien hier de wortels liggen van het Pools-Oekraïens conflict in de Tweede Wereldoorlog. In 1921 namen de Pools-Oekraïense betrekkingen namelijk een 'valse start' na enkele jaren oorlog. De grenzen van de Tweede Poolse Republiek waren niet etnisch: er woonden meer dan vijf miljoen Oekraïners. Welke andere factoren bepaalden dan in 1921-1926 reeds het verloop van de etnische spanningen in de jaren 1920 en 1930? Wat voor een politiek voerde de Poolse regering? Hoe werd het protest van Oekraïners gekanaliseerd? Legaal (een politieke vertegenwoordiging) of clandestien (een ondergrondse verzetsbeweging)? Hoe verhiel de Oekraïense bevolking zich tegenover de Poolse staat en tegenover het radicalisme van een

³ SNYDER, [Akcja...], 49.

⁴ BUCHALO, [Polska-Ukraïna: trudne pytania IV], 230.

⁵ FILAR, [Wołyń...], 5-14.

⁶ SOWA, 101; 105.

kleine Oekraïense groepering? Wat veroorzaakte de polarisatie in het begin van de jaren 1930? Hoe meenden de Poolse autoriteiten de spanningen op te lossen? Welke gevolgen hadden de maatregelen van Warschau?

In de volgende vier hoofdstukken ga ik dieper in op de relaties tijdens de oorlogsjaren. In hoofdstuk II behandel ik vooreerst de Duits-Oekraïense betrekkingen. Welke toekomstperspectieven bood een alliantie met Duitsland? Koos nazi-Duitsland voor een strategische bondgenootschap of volgde het consequent zijn *Untermenschen*-theorie? Waren er internationaal nog andere mogelijkheden voor (gematigde en radicale) Oekraïense nationalistes? In september-oktober 1939 veroverde Duitsland Polen. Gedroegen Oekraïners zich in het leger en in de etnisch gemengde gebieden loyaal tegenover de Poolse staat? Wist deze laatste raad met haar minderheden in de woelige oorlogsmaand? Eind september werd Polen voor de vierde maal gedeeld. Oost-Galicië en Volhynië kwamen toe aan de Sovjet-Unie. Hoe beïnvloedde de sovjetpolitiek de Pools-Oekraïense betrekkingen? Werd een etnisch onderscheid gemaakt? Werden Oekraïners en Polen tegen elkaar opgezet? In de Duitse helft bevond zich een Oekraïense minderheid te midden van Polen. Wat voor een beleid voerde Duitsland tegenover Polen en Oekraïners?

Op 22 juni 1941 viel nazi-Duitsland de Sovjet-Unie aan en onderwierp ze het hele (Pools-Oekraïens) etnisch gemengde gebied. Hoofdstuk III zoekt in op het eerste anderhalf jaar Pools-Oekraïense relaties onder het Duitse bestuur. Waren er verschillen tussen de verschillende Oekraïense regio's? Welke invloed hadden collaboratie en verzet op de relatie tussen Polen en Oekraïners? Welke Oekraïense groeperingen waren invloedrijk? Het Duitse terreurbeleid (vooral in Volhynië) moest Polen en Oekraïners wel tot gesprekken drijven. Hoe hoog lagen de slaagkansen van de onderhandelingen? Waren de omstandigheden in 1942 trouwens zo dramatisch dat ze wel tot een (totale) ontsporing moesten leiden? Welke factoren waren onrustwekkend voor de Pools-Oekraïense betrekkingen?

In 1943-1944 bereikten de Pools-Oekraïense relaties dan hun apogeum. In hoofdstuk IV bespreek ik het verloop van de feiten tot de 'bevrijding' van West-Oekraïne door het Rode Leger (Volhynië werd in het begin van 1944 veroverd en Oost-Galicië in de zomer van 1944). Massaslachtpartijen onder Polen (en nadien ook onder Oekraïners) hielden Volhynië in 1943 in zijn greep. Hoe is de situatie uit de hand kunnen lopen? In welke gebieden is de totale ontsporing ontstaan en waarheen breidde het zich uit? Deze zwarte bladzijde in de Pools-Oekraïense betrekkingen is bijzonder complex. Wie is de eerste slachtpartijen begonnen? Hoeveel doden vielen er, en van wiens hand? Welke rol speelden Duitsers en sovjetpartizanen? Hoe was de situatie in Oost-Galicië?

Hoofdstuk V behandelt de laatste fase van de Pools-Oekraïense betrekkingen (1944-1947), die aanbrak met de intrede van sovjettroepen in

West-Oekraïne. Op de volgende vragen tracht ik een antwoord te vinden: welke oplossing werd bedacht voor de etnische spanningen? Door wie? Welke rol speelden de westelijke geallieerden? Hoe verliep de uitvoering? In welke mate leed de bevolking? Net zoals na de Eerste Wereldoorlog bleef het thans een lange tijd woelig in Centraal-Oost-Europa. In welke mate werd er nog gevochten tussen Poolse en Oekraïense verzetsgroepen?

In hoofdstuk VI bespreek ik de hekele punten (over deze periode) in de Poolse en Oekraïense historiografische tradities. Hoe verhouden deze zich tegenover de historische feiten? Dit hoofdstuk biedt tevens de mogelijkheid dieper in te gaan op bepaalde vraagstukken. Kunnen historici toegeven dat hun natie gecollaboreerd heeft? Welke rol speelden de deportaties in de streek Zamość-Chełm volgens Oekraïense en Poolse historici? Wie krijgt de schuld voor de moorden in Volhynië? Wie is begonnen? Zijn antwoorden hierop wel eenvoudig en eenduidig? Hoe stellen Poolse en Oekraïense geschiedkundigen de Oekraïense nationalistische verzetsbeweging (OUN-UPA) voor?

Bij de redactie heb ik een aantal knopen moeten doorhakken. De Oekraïense taal bedient zich immers van het cyrillische alfabet. Eigennamen heb ik omgezet volgens een internationale transcriptietabel. De consequente wetenschappelijk correcte toepassing schijnt contradicties op te leveren. Als ik bijvoorbeeld verwijs naar een Poolse vertaling van een artikel van Mychajlo Švahuljak, dien ik in voetnoot de Poolse transcriptie van zijn naam (Szwahulak) te vermelden, hoewel dit dus één en dezelfde persoon is.

Een aantal Oekraïense en Poolse toponiemen hebben een Nederlandstalig equivalent: Kiëv, Odessa, Warschau en Krakau. Andere origineel Poolse plaatsnamen neem ik over, aangezien de Poolse taal het Latijnse alfabet gebruikt; de Oekraïense toponiemen transcribeer ik naar het Nederlands. Dus schrijf ik Lviv zonder apostrof en Oezjhorod zonder een *haček* en met een 'oe' in plaats van een 'u'. Ook bij onzekerheid heb ik besloten de huidige officiële naam over te nemen: Charkiv en Lviv, in plaats van Charkov en Lemberg. Voor de streken Volyn (Wołyń) en Polissja (Polesie) heb ik een Nederlandstalige naam gemaakt: Volhynië en Polesië. In appendix heb ik een tabel toegevoegd met alle Oekraïense plaatsnamen (die ik vermeld heb) en hun Nederlandstalige transcriptie.

Bovendien baseer ik alle plaatsnamen in Oost-Galicië en Volhynië op de hedendaagse toponiemen, ongeacht de toenmalige officiële naam of etnische samenstelling. Zo schrijf ik dus over Poolse partizanen in Lviv (Oekraïne) en een Oekraïense militie in Przemyśl (Polen), in plaats van Lwów en Peremysjl. Maar sommige plaatsnamen in Volhynië heb ik in het Pools weergegeven, aangezien ik niet van alle (kleine) plaatsen de Oekraïense tegenhanger heb kunnen achterhalen. Ik vermoed dat niet alle Poolse dorpen, gehuchten en

nederzettingen die in 1943-1944 van de kaart geveegd werden, na 1947 herbewoond werden door Oekraïners. Mogelijk zijn ze van naam veranderd.

Voor alle Poolse en Oekraïense verenigingen, organisaties, verbonden, enz... gebruik ik in de verhandeling enkel de Nederlandse vertalingen voluit. Zo schrijf ik dus over het Oekraïense Galicische Leger in plaats van *Ukraińs'ka Galyc'ka Armija* en over de Poolse Volkspartij in plaats van de *Polskie Stronnictwo Ludowe*. Afkortingen zijn evenwel gebaseerd op de originele taal, om aansluiting te doen vinden bij de internationale literatuur. Als ik 'OePA' of 'OeOL' (Oekraïens Opstandelingenleger) zou gebruiken, is het mogelijk dat de lezer niet begrijpt dat ik over de UPA schrijf. De bepaalde lidwoorden bij de afkortingen baseer ik ook op de originele term. Zo kort ik *het* Oekraïense Opstandelingenleger af met *de* UPA, aangezien *armija* (leger) vrouwelijk is. Om verwarring te vermijden heb ik in bijlage een lijst opgenomen met alle Poolse en Oekraïense termen en de Nederlandse vertaling. Deze regels pas ik consequent toe in de hele verhandeling.⁷

Ik heb het kaartenmateriaal bestudeerd van een documentatiemap van het Instituut van Nationale Herinnering (IPN), van de monografie *Rising '44* van Norman Davies en van de volgende historische atlassen: *Atlas historii Polski* onder redactie van Elżbieta Olczak; *Poland: a historical atlas* van Iwo C. Pogonowski; *Atlas historyczny Polski* onder redactie van Władysław Czapliński en Tadeusz Ładogórski; *Ukraine: a historical atlas* van Paul R. Magocsi. In de tekst heb ik een aantal kaarten verwerkt die de lezer begeleiden. Tot mijn grote spijt heb ik echter één kaart nergens kunnen vinden. In géén van de vernoemde werken is kaartmateriaal opgenomen dat gewijd is aan de slachtpartijen in 1943-1944. Władysław Filar, een specialist in krijgsgeschiedenis, publiceerde weliswaar kaarten over de oorlogshandelingen en de strategische posities van partizanenafdelingen, maar niet over de slachtpartijen zelf. De monografie van Filar is eigenlijk een uitzondering; in het algemeen nemen Poolse noch Oekraïense historici kaarten op in hun publicaties, wat een groot gebrek is. Ik vermoed dat de complexiteit van de genocide geschiedkundigen weerhoudt.

⁷ De voetnoten kunnen hierop evenwel een uitzondering vormen.

Hoofdstuk I: Interbellum (1917-1939)

A. Oorlog en alliantie (1917-1921)

De val van de Russische, Duitse en Oostenrijks-Hongaarse keizerrijken creëerde in Centraal-Europa een politiek vacuüm, dat het naties mogelijk maakte een eigen staat op te richten. Dit strookte met het principe van nationaal zelfbeschikkingsrecht, dat Woodrow Wilson verwerkt had in zijn 14-puntenprogramma van januari 1918.⁸ Zowel Oekraïners als Polen richtten elk

⁸ Artikels X en XIII hebben betrekking op Poolse en Oekraïense gebieden: artikel X: “The peoples of Austria-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity to autonomous development.” en artikel XIII: “An independent Polish state should be erected which should include the territories inhabited by indisputably Polish populations, which should be assured a free and secure access to the sea, and whose political and economic independence and territorial integrity should be guaranteed by international covenant.” Zijn 14-puntenprogramma is onder meer raadpleegbaar op: <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918/14points.html> .

een staat op, in gebieden waar ze zelf de etnische meerderheid vormden. Deze nieuwe entiteiten waren echter de bron van politieke en militaire conflicten en spanningen. Uiteindelijk duurde het vastleggen van de staatsgrenzen vier jaar. Oekraïners ondernamen verschillende pogingen tot het oprichten van een eigen staat, met als resultaat een bolsjevistische staat in gebieden die het voormalige Tsarenrijk toebehoorden. De heroprichting van Polen verliep moeizaam maar succesvol.

Deze periode is belangrijk in de ontwikkeling van het Pools-Oekraïens conflict. De minderheden in beide staten ondergingen immers de consequenties van de politieke en militaire tegenstellingen. De vastgelegde staatsgrenzen zorgden voor onvrede in het interbellum. Maar het is ook een bijzonder complexe periode. Centraal-Europa was gehuld in oorlog, verwarring en chaos. Uitgeroepen staten controleerden zelden de geclaimde gebieden volledig. Problematisch is steeds de vraag in welke mate regeringen de bevolking vertegenwoordigden. De grenzen van Polen werden gevormd door plebiscieten, opstanden en zes oorlogen. Westerse interventiemachten niet in acht genomen, vochten in 1919 op Oekraïens grondgebied minstens vijf verschillende legers, die alle Kiëv bezet of bevrijd hebben. Allianties en vijandschappen wisselden elkaar in snel tempo af, waardoor gecompliceerde relaties ontstonden (bv. wanneer de vijand van een nieuwe bondgenoot in feite een bondgenoot was). In dit hoofdstuk zal ik chronologie hanteren als leidraad.

1. De Oekraïense Volksrepubliek en het Hetmanaat

Nadat in Rusland het tsarenregime in februari 1917 ingestort was, volgde een nationale revolutie in Oekraïne. Midden maart 1917 werd te Kiëv de (Oekraïense) Centrale Raad opgericht.⁹ Deze werd voorgezeten door professor en historicus Myhajlo Hruševs'kyj, die uit ballingschap teruggekeerd was. Het politieke en maatschappelijke leven onderging oekraïnisatie, al bleef er omtrent Oekraïense autonomie een politieke machtsstrijd woeden tussen de Centrale Raad en de Russische Voorlopige Regering. Toen deze laatste op haar beurt omver werd geworpen door de bolsjevistische Oktoberrevolutie in november, bevestigde de Centrale Raad de Oekraïense autonomie door de Oekraïense Volksrepubliek (UNR) uit te roepen.¹⁰ De Centrale Raad voorzag de Oekraïense

⁹ Aanvankelijk was de Centrale Raad een orgaan dat professionele, politieke en socio-culturele organisaties verenigde. Na het pan-Oekraïens Nationaal Congres (17-21 april) functioneerde het als parlement. In juni vormden verkozenen uit de Raad het eerste Secretariaat-Generaal, het uitvoerende orgaan, dat in januari 1918 opgevolgd werd door de Raad van Volksministers. De Oekraïense leiders hingen een voornamelijk linkse ideologie aan en streefden een zo democratisch mogelijke ontwikkeling na.

¹⁰ In de niet-Oekraïenstalige literatuur wordt *narodna* op twee wijzen vertaald: Oekraïense Volksrepubliek en Oekraïense Nationale Republiek (cf. *Ukraińska Republika Ludowa* – *Ukraińska Republika Narodowa*; *Ukrainian People's Republic* – *Ukrainian National Republic*). In deze verhandeling gebruik ik 'Volksrepubliek'. Ik volg hierin het voorbeeld van Robert Magocsi, een

autonomie nog binnen een federatie met Rusland. Ten aanzien van de Poolse minderheid beloofde ze autonomie. Maar de jonge republiek kwam onder politieke en militaire druk te staan. Na een afgewezen Russisch-bolsjevistisch ultimatum midden december vielen troepen Oekraïne binnen en proclameerden bolsjevistische vertegenwoordigers van de Centrale Raad, na eerdere mislukte pogingen, op 24-25 december 1917 een Oekraïense communistische staat (Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek (USRR)).¹¹ Als reactie verklaarde de Centrale Raad eind januari de UNR onafhankelijk en soeverein en koppelde de republiek los van de Russische federatie.

Territoriaal werd de nieuwe republiek gebaseerd op negen 'Oekraïense' provincies, waarbij Noord-West-Polesië en oostelijke gebieden van het voormalige koninkrijk Polen op de linkeroever van de rivier de Boeg geannexeerd werden (met als voornaamste steden Tomaszów, Zamość, Chełm en Biała Podlaska). Deze laatste gebieden werden overgedragen door de Duitse overheerser, die de vorming van een onafhankelijke Oekraïense republiek steunde met het oog op de installatie van een buffer en de stabilisering van economisch-agrarisch vitale gebieden. De herleving van de 'graanschuur van Europa' zou bijdragen tot de in het gedrang geraakte bevoorrading van de Centrale Mogendheden. Maar de UNR-regering verloor de controle over oostelijke gebieden naarmate bolsjevistische troepen uit het oosten oprukten en Kiëv innamen in februari. De Volksrepubliek was niet in staat zichzelf te redden: haar lot werd in Brest-Litovsk beslist.

Daar tekenden de Centrale Mogendheden een vredesverdrag met de UNR op 8 februari 1918, waarbij Oekraïne relatieve onafhankelijkheid en Duitse militaire steun verwierf, maar moest instemmen met Duitse inmenging en graanleveringen. Duitse en Oostenrijks-Hongaarse legereenheden verdreven bolsjevistische troepen uit Kiëv en van de linkeroever van de Dnjepr. Door de militaire druk werd op 3 maart 1918 een ander vredesverdrag gesloten in Brest-Litovsk, ditmaal met de Russisch-bolsjevistische regering. In artikel VI erkende deze laatste de soevereiniteit van Oekraïne.¹²

Canadese historicus van Oekraïense afkomst en het voorbeeld van de Nederlandse historicus Jacco de Visser, die een doctoraalscriptie schreef over de nationale identiteit en buitenlandse politiek van Oekraïne. (Cf.: http://www.ethesis.net/ukraine/ukraine_inhoud.htm).

¹¹ Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek (Українська Соціалістична Радянська Республіка – УСРР (USRR)) was de officiële naam die tot 1937 gehanteerd werd; de in het Nederlands ongebruikelijke naam Oekraïense Sovjet Socialistische Republiek (Українська Радянська Соціалістична Республіка – УРСР (URSR)) werd officieel gebruikt tot 24 augustus 1991. De hoofdstad werd in 1934 overgedragen van Charkiv naar Kiëv.

¹² Het deel van artikel VI betreffende Oekraïne: „Rußland verpflichtet sich, sofort Frieden mit der Ukrainischen Volksrepublik zu schließen und den Friedensvertrag zwischen diesem Staate und den Mächten des Vierbundes anzuerkennen. Das ukrainische Gebiet wird unverzüglich von den russischen Truppen und der russischen Roten Garde geräumt. Rußland stellt jede Agitation oder Propaganda gegen die Regierung oder die öffentlichen Einrichtungen der Ukrainischen Volksrepublik ein.“ Onder meer raadpleegbaar op de site van het Deutsches Historisches Museum: <http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/brest/index.html>

Figuur 1: De Centrale Mogendheden en de Oekraïense Volksrepubliek sluiten een vredesverdrag in Brest-Litovsk op 8 februari 1918

De Duitse inmenging in interne aangelegenheden veroorzaakte conflicten waarop de Duitse 'bondgenoot' op 29 april 1918 een nieuwe antisocialistische regering installeerde onder leiding van hetman Pavlo Skoropads'kyj, een ex-legerofficier van het tsaristische leger.¹³ De liberale, progressieve maar inefficiënte en experimenterende Centrale Raad, waartegen onder grondbezitters protest was gerezen, werd afgeschaft en de officiële naam van de UNR werd veranderd in Oekraïense Staat. Het nieuwe bewind, dat in de historiografie bekend staat als het Hetmanaat, was conservatief en Russischgezind. Skoropads'kyj had nog ambitieuzere territoriale aanspraken. Hij wilde een constitutionele monarchie oprichten en Oekraïne integreren in een niet-bolsjevistische federatie met Rusland. Terwijl Oekraïne overspoeld werd door Russische politieke vluchtelingen, werd stabiliteit enkel verzekerd door Centrale bezettingstroepen. Maar hun aanwezigheid lokte het passieve en actieve verzet uit van misnoegde Oekraïense boeren en links radicaliserende arbeiders. Hierdoor kwamen de beloofde graanleveringen in het gedrang.

Door de nederlaag en de implosie van het Duitse keizerrijk in november 1918 diende Duitsland afstand te nemen van het Verdrag van Brest-Litovsk. De Duitse politiek-militaire invloed in Centraal- en Oost-Europa deinde weg en de kaarten in Oost-Europa lagen terug open. Hierop reageerde de Oekraïense linkse

¹³ Op dezelfde dag werd als laatste symbolische daad in de Oekraïense Volksrepubliek de grondwet aangenomen.

oppositie onmiddellijk. Maar pas met het vertrek van Duitse troepen uit Kiëv midden december trad hetman Skoropads'kyj af en werd de UNR hersteld. Het hoogste staatsorgaan werd een directoraat onder leiding van de radicaal linkse Volodymyr Vynnyčenko. Bolsjevistische troepen zetten vanaf begin december de aanval in en het UNR-leger, dat verzwakt was door oorlog op meerdere fronten, demoralisatie en desertie, leed opeenvolgende nederlagen. Na de val van Kiëv in februari 1919 nam de gematigde Symon Petljura het leiderschap over onder druk van de Entente, die Franse landingstroepen naar Odessa had gestuurd.

2. De Pools-Oekraïense oorlog om Galicië

Ondanks vroegere beloften werd onder Duitse bezetting geen autonome Poolse republiek gevormd. Pas in november 1918, na de militaire nederlaag en de implosie van het Duitse en het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk, werd de Poolse staat uitgeroepen. De Regentschapsraad en lokale regeringen droegen de macht over aan Józef Piłsudski, die benoemd werd tot opperbevelhebber van het leger en tot voorlopig staatshoofd. De eerste zorg van Polen was de nationale veiligheid door middel van de vestiging en consolidatie van de grenzen. Polen streefde naar de territoriale aanhechting van alle gebieden die voor de achttiende-eeuwse delingen tot de Eerste Poolse Republiek hadden behoord, ook al werden ze niet allemaal door een etnisch Poolse meerderheid bewoond. De oostgrens werd hoofdzakelijk *manu militari* bepaald. In december 1918 brak een Pools-bolsjevistische oorlog uit in het oosten en noord-oosten. Vanaf februari 1919 kon de gestage Rode opmars een halt worden toegeroepen dankzij de inzet van reguliere troepen. Enkele maanden later rukte het Poolse leger zelf op naar het oosten. Wat Galicië betreft, streefde Polen de integrale incorporatie na. West-Galicië sloot zich in december 1918 aan bij het kernland. Om het etnisch gemengde Oost-Galicië werd een oorlog uitgevochten.¹⁴

In een geheime clause van het Vredesverdrag Brest-Litovsk beloofde Oostenrijk-Hongarije aan de UNR om de gebieden van Oost-Galicië en Boekovina, waar Oekraïners de meerderheid vormden, tegen 31 juli 1918 in één kroonland te verenigen. Nadat deze afspraak uitgelekt was, annuleerde Oostenrijk de clause, officieel op grond van gebrekkige Oekraïense graanleveringen, maar vooral onder Poolse druk. Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog desintegreerde de politiek en militair verzwakte Dubbelmonarchie en verloor het Weense gezag de soevereiniteit over zijn noord-oostelijke territoria. Hierop nam de Oekraïense zijde het heft in handen.

Midden oktober 1918 werd de Oekraïense Nationale Raad opgericht in Lviv. Evhen Petruševyč werd tot hoofd gekozen. Deze Raad riep een onafhankelijke Oekraïense staat uit, die vanaf 9 november officieel West-Oekraïense

¹⁴ Een synonieme benaming voor Oost-Galicië: Oost-Kleinpolen (*Małopolska Wschodnia*).

Volksrepubliek (ZUNR) genoemd werd. De stadsraad van Lviv, waar Polen de meerderheid vormden, verklaarde deel te zullen uitmaken van de Poolse staat.¹⁵ De laatste twee oktoberdagen grepen (Galicisch-)Oekraïense troepen de macht in Lviv, waarop 's anderendaags gewapende conflicten uitbraken tussen Polen en Oekraïners. Deze escaleerden gedurende de maand november tot de Pools-Oekraïense oorlog om het historisch etnisch gemengde Oost-Galicië. Polen maten zich het historische recht op Oost-Galicië aan, terwijl Oekraïners een vrijheidsstrijd om 'eigen' land uitvochten. Na twee maanden voorbereidingen verenigde de ZUNR zich in januari als een autonoom gebied onder de naam Westelijke Provincie van de Oekraïense Volksrepubliek (ZOUNR) in een federatie met de UNR.

Hoewel de Oost-Galicische kwestie in eerste instantie *manu militari* beslecht werd, oefenden de grootmachten vanuit Versailles invloed uit op het verloop ervan. Oekraïense en Poolse delegaties trachtten er op de vredesvergadering het recht op Oost-Galicië te verwerven. De voormalige Oekraïense samenwerking met de Centrale Mogendheden leidde tot een zwakke diplomatieke positie ten opzichte van Polen, dat bij het kamp der overwinnaars hoorde. Hoewel het de erkenning van de integrale annexatie van Oost-Galicië niet verkreëg¹⁶, werd de Poolse partij bevoordeeld. Na mislukte wapenstilstanden tussen vechtende Oekraïense en Poolse troepen, gaven de geallieerden eind juni 1919 aan Polen de opdracht Oost-Galicië tijdelijk te bezetten uit angst voor de verspreiding van het bolsjevisme richting West-Europa. Een geallieerd leger, dat door de Entente toegewezen was aan Polen voor de strijd tegen bolsjevistische troepen, werd onrechtmatig ingezet in de Galicische oorlog. In juli 1919 overwon Polen na een beslissend offensief onder leiding van Piłsudski.

In het korte bestaan van de ZUNR kreeg de Poolse minderheid rechten toebedeeld en werd ze geen enkele keer het slachtoffer van repressie.¹⁷ Niettemin verwierp Polen het ontwerp-akkoord van 20 november 1919 dat autonomie voor Oost-Galicië binnen een Poolse federatie voorzag voor 25 jaar. Nadien zou de Volkerenbond een beslissing nemen. Wat de grens doorheen het gebied van het voormalige tsarenrijk betreft, werd te Versailles eveneens een beslissing genomen. Op 8 december 1919 werd de Poolse soevereiniteit erkend over territoria ten westen van (wat later is gaan heten) de Curzonlinie.¹⁸

¹⁵ AJNENKIEL, [Polityka...], 13.

¹⁶ In het op 28 juni 1919 ondertekende Verdrag van Versailles bepaalde paragraaf 3 van artikel 87 dat de oostgrens later zou vastgelegd worden: "The boundaries of Poland not laid down in the present Treaty will be subsequently determined by the Principal Allied and Associated Powers."

¹⁷ HRYCAK, [Historia...], 145.

¹⁸ AJNENKIEL, [Polityka...], 15.

3. Het resultaat: een grote heterogene Tweede Poolse Republiek en een Oekraïense Sovjetrepubliek

Hoewel de ZOUNR en de UNR een militaire en politieke alliantie vormden, maakten tegengestelde belangen en bondgenootschappen de samenwerking onmogelijk. De verschillen in politieke en diplomatieke koers van Petljura en Petruševyč, die ondertussen tot Dictator van de ZOUNR was benoemd, namen toe. Niettemin sloot het Oekraïense Galicische Leger (UHA), het reguliere leger van de Z(O)UNR, zich in juli 1919 aan bij het leger van de UNR. De grootste vijanden van de UNR en de UHA waren respectievelijk de bolsjevistische troepen (sinds februari 1918 het Rode Leger) en het Poolse leger. De twee Oekraïense legers zouden later net met elkaars vijand een alliantie aangaan. Een tweede Russische partij, het 'Witte' Vrijwilligersleger van Denikin, veroverde in de zomer van 1919 Charkiv en het zuiden van Oekraïne (inclusief Odessa). Het Vrijwilligersleger kwam eind augustus in het bevrijde Kiëv in conflict met de alliantie van het UNR-leger en de UHA. Deze alliantie verkeerde vanaf september 1919 in oorlog met het Vrijwilligersleger van Denikin, wat voor verdeeldheid zorgde tussen de legerleidingen van de UNR en de UHA. Deze laatste sloot vervolgens begin november een wapenstilstand met Denikin; de UNR volgde een maand later.

De regering van de ZOUNR –zonder enig territorium trouwens– scheidde zich in november af en hernam de vroegere staatsnaam ZUNR. De UHA, dat omsingeld werd en tegen november 1919 numeriek gedecimeerd was door tyfus, vervoegde zich op het einde van 1919 bij Denikin en later bij het Rode Leger. Hiertegen protesteerde de ZUNR-dictator Petruševyč fel. Ook het UNR-leger werd in het nauw gedreven door het Rode Leger, het Vrijheidsleger en het Poolse leger. Daarom vluchtte een diplomatieke delegatie onder leiding van Petljura richting Warschau voor onderhandelingen. Ondanks gevechten op kleine schaal in de betwiste regio Chełm en Noord-West-Polesië waren de politieke relaties tussen de UNR en Warschau immers niet stopgezet.¹⁹ De delegatie verklaarde in december 1919 geen interesse te hebben voor het door Polen veroverde Oost-Galicië en hoopte zo met Piłsudski te kunnen samenwerken. Begin 1920 was bijna geheel Oekraïne immers veroverd door het Rode Leger. De sleutel tot succes was de (tijdelijke) steun van de boerenbevolking gebleken, die zich tegen elke overheidscontrole verzette en regelmatig van kamp wisselde of in opstand kwam.

Zowel Piłsudski als Petljura werden bedreigd door het bolsjevisme en in april 1920 sloten ze een Pools-Oekraïense conventie. Petljura deed afstand van Oost-Galicië, de westelijke gebieden van Volhynië en Noord-West-Polesië en Piłsudski erkende het recht van Oekraïne op een onafhankelijke staat. In beide

¹⁹ AJNENKIEL, [Polityka...], 13.

kampen genoot het 'Verdrag Piłsudski-Petljura' slechts matig aanhang. Een Poolse-Oekraïense offensief leidde in mei tot de verovering van Kiëv, dat slechts kortstondig behouden werd, aangezien het Rode Leger een grootschalige succesvolle tegenaanval startte (cf. figuur 2). In de zomer van 1920 vocht het in het nauw gedreven Poolse leger een existentiële strijd uit, terwijl er in de veroverde Poolse en Oekraïense gebieden getracht werd een 'Rode' revolutie te ontketenen. In Oost-Galicië werd de vanuit Moskou gedirigeerde Galicische Socialistische Sovjetrepubliek (GSRR) gevestigd, die ontbonden werd door de Poolse herovering.²⁰ Na de succesvolle slag van Warschau waren Poolse troepen immers een groot tegenoffensief begonnen. Met de hulp van UNR-legereenheden dreef het Poolse leger het Rode Leger tot in de Wit-Russische en Oekraïense Sovjetrepublieken.

Midden oktober 1920 sloot Polen een afzonderlijke wapenstilstand met het Rode Leger. Enkele dagen later staakten ook de Oekraïense troepen de strijd. Ze trokken Polens oostgrens over en gaven zich ter internering over. Petljura had een nieuwe bondgenoot gevonden in Pjotr Vrangal, de nieuwe aanvoerder van het Witte Leger. Het in Polen gestationeerde UNR-leger voerde nog tweemaal een campagne uit in de nog woelige Oekraïense Sovjetrepubliek, maar zonder succes. De Oekraïense Sovjetrepubliek werd moeizaam maar definitief gevestigd. Op 18 maart 1921 sloten Polen en de Sovjetregering het Verdrag van Riga, waarin de sovjetrepublieken Wit-Rusland en Oekraïne erkend werden en Polens oostgrens bepaald werd. Zij lag oostelijker dan de etnische Poolse grens. De UNR-regering in ballingschap verhuisde naar Parijs, vanwaar zij onder voorzitterschap van Petljura de activiteiten voortzette. Het resultaat was dus een geografisch grote Tweede Poolse Republiek met in het zuidoosten gebieden waar de Oekraïense minderheid lokaal de meerderheid vormde, en een Oekraïense Sovjetrepubliek die vanaf december 1922 een deelrepubliek werd van de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR).

²⁰ Ook elders in Poolse gebieden werd getracht revolutionaire comités op te richten.

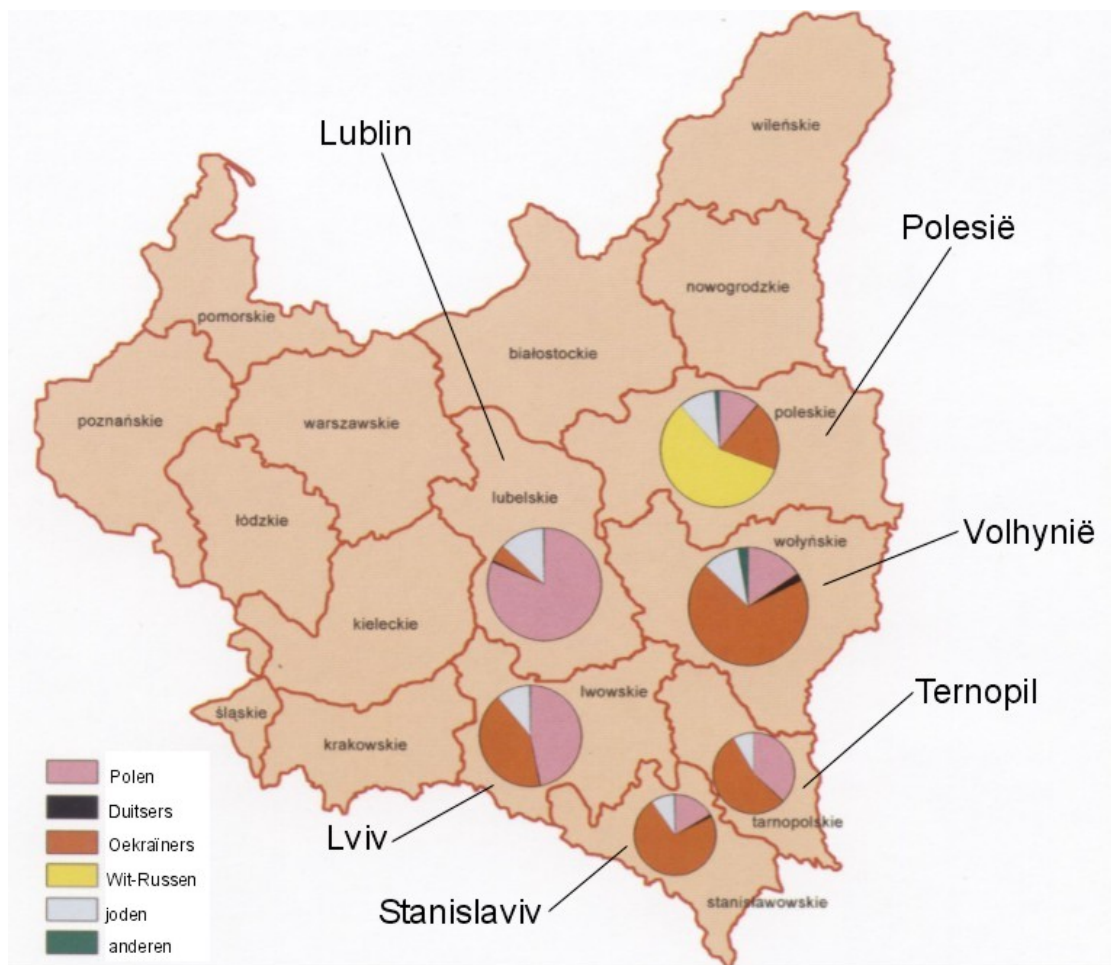

Figuur 2: De Pools-bolsjevistische oorlog (1919-1920)

B. Verzet tegen polonisatie (de jaren 1920)

1. De Oekraïense minderheid

De Tweede Republiek was een etnisch heterogene staat (cf. figuur 3). Ongeveer vijf miljoen Oekraïners maakten 14% tot 16% uit van de bevolking van de Poolse Republiek. Op het nationale niveau vormden Oekraïense burgers een *minderheid*, maar in bepaalde regio's waren zij in de *meerderheid*. Ze waren in grote aantallen aanwezig in de provincies Lviv, Stanislaviv, Ternopil, Volhynië en Polesië (in het zuiden) en in kleine aantallen in delen van de provincies Krakau en Lublin.

Figuur 3: De etnische samenstelling van Polen in het interbellum. De geografische aanduidingen in Nederlands verwijzen naar de provincies.

Een rationele indeling kan echter een vertekend beeld geven van de eeuwenlange etnische vermenging. De demografische classificatie kan een te sterke dichotomie als absoluut theoretisch doel nastreven. In werkelijkheid was het nationale bewustzijn in het begin van de jaren 1920 nog niet in alle vijf provincies even sterk ontwikkeld (vb. Volhynië) en waren sommige gebieden etnisch zeer sterk vermengd. Hierdoor kunnen historici onmogelijk precies het aantal Oekraïners en de grootte van hun woongebied in de Poolse Tweede Republiek bepalen. Zij ondervonden problemen met criteria als taal en godsdienst waarmee groepen, die zich tussen Oekraïners en Polen bevonden, bepaald en ingedeeld kunnen worden. Enkele voorbeelden kunnen dit verduidelijken: in 1939 zouden er meer dan 500.000 Rooms-Katholieken geweest zijn in Oost-Galicië die Oekraïens of Rutheens als moedertaal opgaven; 16.000 personen beschouwden zichzelf als Oekraïner met als moedertaal Pools;

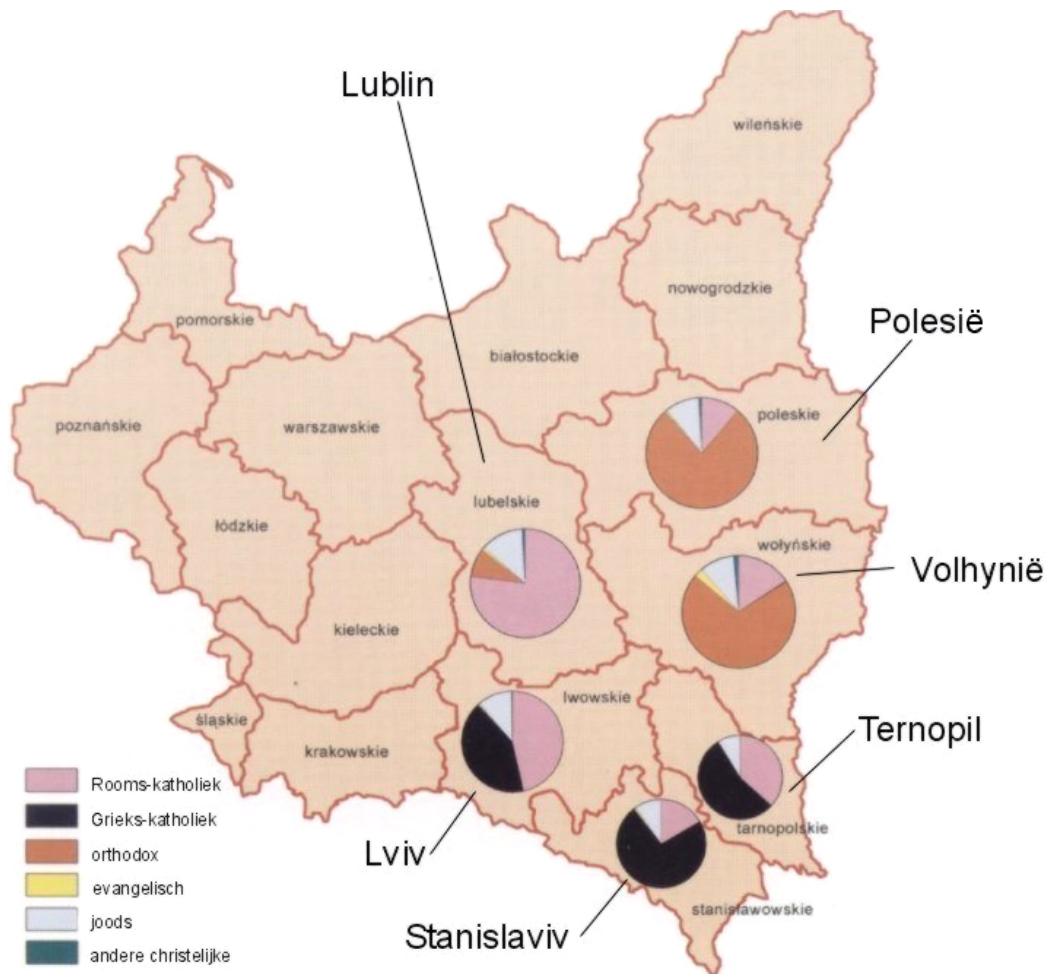
en volgens een ongenueanceerde bron zouden er 200.000 Poolstalige Grieks-Katholieken geweest zijn.²¹ Afhankelijk van de bron werden bepaalde minderheden, zoals de Lemko's, al dan niet bij de Oekraïense minderheid gerekend.

Sociaal-economische verschillen tussen Polen en Oekraïners werkten tegenstellingen in de hand. De Oekraïense minderheid bestond uit een grote, vooral arme boerenklasse en een zeer kleine intelligentsia.²² De (groot)grondbezitters in de oostelijke contreien waren hoofdzakelijk van Poolse afkomst. Oekraïners woonden vaak in economisch onwolvende en industrieel nauwelijks ontwikkelde gebieden, wat de integratie niet bevorderde.

In de Poolse Tweede Republiek waren er twee Oekraïense gemeenschappen. De eerste woonde in Oost-Galicië, dat sinds de Eerste Poolse Deling (1772) bijna 150 jaar deel had uitgemaakt van het Habsburgse Rijk en in het interbellum uit drie provincies bestond: Lviv, Ternopil, en Stanislaviv. De tweede werd gevormd door Oekraïners uit de provincie Volhynië, het zuidelijke deel van de provincie Polesië en de streek van Chełm. Dit deel was na de Tweede en Derde Poolse Delingen (1793 en 1795) gedurende 130 jaar ingelijfd geweest bij het Russische tsarenrijk. In beperkte mate was de Oekraïense gemeenschap ook vertegenwoordigd in de provincies Lublin en Krakau. De historische evolutie had mentale, religieuze, economische en infrastructurele verschillen gecreëerd, die een hindernis vormden in de onderlinge samenwerking en integratie. Tijdens het interbellum trachtte de Oekraïense intelligentsia ze bij elkaar te brengen, maar vooral de religieuze en mentale breuklijn vormden een obstakel.

²¹ SOWA, [Stosunki...], 32.

²² Volgens een sociaal-economische statistiek waren van de Oekraïners in de Tweede Republiek meer dan 80 % boeren, 8% arbeiders tewerkgesteld in de landbouw, 5% proletariaat, 2,5% middenstand (o.m. handelaars, ambachtslui, ...) en 1,5% intelligentsia (o.m. priesters, leraars, ...). CHAŁUPCZAK, [Mniejszości...], 58.

Figuur 4: De samenstelling van Polen op basis van het geloof. De geografische aanduidingen in Nederlands verwijzen naar de provincies.

In Volhynië en Polesië waren Oekraïners hoofdzakelijk orthodox; in Oost-Galicië waren de meeste Oekraïners uniaat. Op religieus vlak sloten orthodoxe Oekraïners dus aan bij Russische geloofsgenoten, terwijl de Oekraïense gelovigen van de met het Vaticaan verbonden Uniatenkerk zich eerder verbonden voelden met de (Poolse) Rooms-katholieke kerk. Aan beide zijden leidde dit in zekere mate tot een religieuze stereotypering waarbij andersgelovige Oekraïners als aanhangers van een ander volk werden aanzien. Religieuze dogmata en afkeer scheidde de twee gemeenschappen. In Oost-Galicië speelde de Uniatenkerk een grote maatschappelijke rol en werd de intelligentsia hoofdzakelijk gerecruteerd uit het geestelijke milieu. In Volhynië en

Polesië daarentegen kende de nog kleinere orthodoxe intelligentsia zulke traditie niet.²³

Beide regio's onderscheidden zich eveneens in mentaliteit. Het nationale bewustzijn was onderontwikkeld in de gemeenschap die vroeger onder Russische heerschappij geleefd had.²⁴ De tsaar had Oekraïens niet erkend als taal en had een harde politiek van russificatie gevoerd. In de jaren 1920 werd de introductie van nationalistisch gedachtengoed afgeremd door gesloten en behoudsgezinde lokale boerengemeenschappen. De Oost-Galicische gemeenschap daarentegen had onder Habsburgs bewind een grote culturele vrijheid gekregen, wat het Oekraïense nationale bewustzijn aldaar sterk bevorderd had. De Oostenrijkse overheid had zelfs het anti-Poolse en anti-Russische karakter van het Oekraïens nationalisme gestimuleerd. Bovendien spoorde de levendige herinnering aan een eigen, zij het kortstondige staat, de Z(O)URL, Oost-Galicische Oekraïners aan tot agitatie.

In beide delen domineerde de agrarische sector. Oost-Galicië kende een lagere graad van analfabetisme. Hoewel Volhynië en Polesië een hogere materiële standaard genoten, was de economische structuur verouderd.²⁵ De sociaal-economische verhouding tot Polen verschilde in beide gemeenschappen. In Volhynië was hoofdzakelijk de grondbezittende klasse van Poolse afkomst. Ze noemde zich nog Pools, hoewel ze vaak Oekraïens sprak of zelfs orthodox was. In Oost-Galicië, waar Polen vooral de steden bevolkten en Oekraïners het platteland, was er een sterkere historische vermenging.

2. Een ongelukkige uitgangspositie

De uitgangspositie in het begin van de jaren 1920 was ongelukkig, zowel voor Polen als voor de Oekraïense minderheid, omdat een vreedzaam samenleven gedoemd was te mislukken. Pools-Oekraïense tegenstellingen waren reeds ver gevorderd na de Galicische oorlog. De streefdoelen van Polen en Oekraïners waren immers tegengesteld en moeilijk verenigbaar. Deze laatste streefden vergeefs een eigen staat na en koesterden de internationale beloften, terwijl de Poolse natie na 130 jaar bezetting de mogelijkheid verwierf een soevereine staat op te bouwen. De Oekraïense bevolking, die in de Pools-Oekraïense oorlog betrokken was geraakt, kende de Poolse staat weinig krediet toe. De staatsgrenzen waren vastgelegd, maar garandeerden geen interne stabiliteit. Wellicht had enkel het federale concept van Piłsudski vrede kunnen brengen.

Een bron van frustratie waren twee beloftes die Polen had afgelegd onder druk van de overwinnende grootmachten van de Eerste Wereldoorlog. De

²³ SOWA, [Stosunki...], 32-33.

²⁴ Ook het Wit-Russisch nationale bewustzijn was beperkt ontwikkeld.

²⁵ SOWA, [Stosunki...], 32-33.

grootmachten hadden getracht twee kwesties te garanderen. Ten eerste stelden ze een autonome deelstaat Oost-Galicië in het vooruitzicht.²⁶ Onder voorbehoud van het daadwerkelijk verstrekken van autonomie, erkenden ze de Poolse bezetting van Oost-Galicië op de Conferentie van Ambassadeurs van de grootmachten in maart 1923. De vooruitzichten waren positief dat Polen deze autonomie daadwerkelijk zou toekennen, aangezien in september 1922 de Sejm een voorstel inzake zelfbestuur goedgekeurd had. Het besluit van de ambassadeurs vermeldde twee belangrijke zaken: enerzijds de noodzaak van een autonoom Oost-Galicië en anderzijds de erkenning van Polen dat een aanzienlijk deel van de Oost-Galicische bevolking Oekraïens was.²⁷ Door de toewijzing van Oost-Galicië aan Polen verloor de regering van Petruševyč in ballingschap haar internationale status.

De tweede internationale garantie, die Polen beloofde na te komen, betrof de rechten van etnische minderheden. De internationale grootmachten waren zich bewust van de onmogelijkheid om historisch gemengde gebieden te scheiden. Ze trachtten evenwel de rechten van etnische minderheden te verzekeren met het oog op een vreedzame coëxistentie. Op 28 juni 1919 tekenden ze een Vredesverdrag [Verdrag inzake Poolse Minderheden] met Polen dat voorzag in de basisrechten van minderheden in de Tweede Republiek. Artikel II betrof de volledige bescherming van alle inwoners van Polen zonder onderscheid op basis van geboorte, nationaliteit, taal, ras of religie en verwees naar de vrije uitoefening van geloof en religie.²⁸ Artikel VIII bepaalde het recht op gelijke sociale, religieuze en onderwijsinstellingen.²⁹ De minderhedenkwestie werd tevens opgenomen in het Verdrag van Riga. In artikel VII beloofden beide partijen aan de minderheden het recht op vrije intellectuele ontwikkeling, op het gebruik van de eigen taal en op het uitoefenen van de eigen religie. De ontevredenheid van Oekraïners nam toe naarmate bleek dat Polen de beloftes

²⁶ Het tiende voorstel van Wilsons plan voor een vredesregeling voorzag dat de nationaliteiten van Oostenrijk-Hongarije recht hadden op een autonome ontwikkeling; dit veranderde hij nadien in het recht op onafhankelijkheid.

²⁷ De grootmachten in de paragraaf betreffende Oost-Galicië: „The British Empire, France, Italy and Japan, signatories with the United States of America, as the principal Allied and associated Powers, of the Versailles Treaty of Peace: [...] Considering that it is recognised by Poland that insofar as the Eastern part of Galicia is concerned, the ethnographical conditions necessitate an autonomous regime.” De omschrijving ‘oostelijke gedeelte van Galicië’ is vaag. De aansluitende paragraaf herneemt het deel van het Verdrag van 28 juni inzake etnische minderheden. STACHURA, 43-44.

²⁸ Artikel II: “Poland undertakes to assure full and complete protection of life and liberty to all inhabitants of Poland without distinction of birth, nationality, language, race or religion. All inhabitants of Poland shall be entitled to the free exercise, whether public or private, of any creed, religion or belief, whose practices are not inconsistent with public order or public morals.”

²⁹ Artikel VIII: “Polish nationals who belong to racial, religious or linguistic minorities shall enjoy the same treatment and security in law and in fact as the other Polish nationals. In particular they shall have an equal right to establish, manage and control at their own expense charitable, religious and social institutions, schools and other educational establishments, with the right to use their own language and to exercise their religion freely therein.”

niet nakwam. Zowel gematigde als radicale Oekraïners hielden gedurende het hele interbellum voet bij stuk wat betreft hun eis voor autonomie (of onafhankelijkheid).

Een andere hindernis die vreedzame coëxistentie onmogelijk maakte, was de voortzetting van het Oekraïense verzet. De aanhechting van geheel Oost-Galicië bij de Tweede Republiek leidde tot militaire conflicten en op termijn tot oorlog. In 1920 reeds werd een ondergrondse revolutionaire beweging gevormd in Oost-Galicië, de Oekraïense Militaire Organisatie (UVO), die een gewelddadige campagne tegen Poolse burgers voerde en terreuracties organiseerde. De kleine maar radicale en vastberaden UVO stond vanaf 1922 vanuit het buitenland onder het bevelhebberschap van Jevhen Konovalc, terwijl de lokale legerleiding opgenomen werd door Andrij Melnyk. In september 1921 en 1924 werden twee mislukte aanslagen op de Poolse president gepleegd, respectievelijk op Józef Piłsudski en Stanisław Wojciechowski.

In het Poolse politieke kamp heerste verdeeldheid over het standpunt ten aanzien van etnische minderheden. De conservatieve en nationalistische *Endecja*, onder leiding van Roman Dmowski, kwam op voor een 'Polen voor Polen' en streefde de nationale assimilatie na van niet-Polen, die een derde van de landsbevolking vormden.³⁰ Ze verzette zich tegen de toekenning van volwaardige burgerrechten aan minderheden en tegen de toegankelijkheid van openbare functies voor niet-Polen. Oekraïners dienden dus gepoloniseerd te worden. Zij werd hierin gevolgd door de rechtervleugel van de boerenpartij (Poolse Volkspartij-Piast (PSL-P)), die geleid werd door Wincenty Witos. Deze conservatieve partij steunde in theorie de gelijkheid van minderheden, maar sloot zich in de praktijk aan bij de conservatieve nationalistische koers van de *Endecja*.

De andere vleugels van de Poolse Volkspartij (PSL) vormden samen met de Poolse Socialistische Partij (PPS) het linkse kamp. De socialistische partij dekte vele socialistische en antiklerikale ladingen en telde enkele leden van minderheden in haar rangen. Het linkse kamp kwam op voor de rechten van de minderheden en steunde een eigen maatschappelijke en culturele ontwikkeling. De gedachte aan autonomie werd ten dele gesteund, maar vooral Poolse socialisten in het oosten verzetten zich hiertegen.

Dmowski's grootste tegenstander was de socialist Józef Piłsudski, die zich na de onafhankelijkheidsstrijd enkel wilde identificeren met het staatsbelang en daarom formeel geen partij aanhing. Bedreigd door de Russische staat koesterde hij het plan in Centraal-Oost-Europa een federatie van onafhankelijke staten op te richten, waarbij een niet-communistisch Oekraïne ten oosten van de

³⁰ *Endecja* (Nationaal Democraat) was de populaire benaming van deze partij gebleven. Officieel heette ze *Związek Ludowo-Narodowy* (Volksnationale Unie) en later *Stronnictwo Narodowe* (Nationale Partij).

rivier Zbroetsj zou bijhoren. Op nationaal niveau steunde hij de 'staatsassimilatie' van minderheden. In ruil voor gelijke rechten en culturele en religieuze vrijheid verwachtte hij van minderheden absolute trouw aan de Poolse staat. Hoewel Piłsudski in 1926 weer aan de macht kwam, diende hij zich op het politieke front neer te leggen bij het etnische nationalisme van Dmowski. Ook Piłsudski's plan van een federatie werd verdrongen door andere prioriteiten.

3. Nationale assimilatie en Oekraïens politiek verzet

De Tweede Poolse Republiek werd gebaseerd op de idee van hereniging en reïntegratie van de gronden die vóór de achttiende-eeuwse delingen aan de Poolse Republiek toebehoorden. De aanhechting van gebieden waar Polen een minderheid vormden, werd gelegitimeerd op historische elementen. Voortdurend wisselende regeringen en politieke instabiliteit creëerden echter geen eenduidige politiek ten aanzien van minderheden. Vanaf 1926 domineerde weliswaar het concept van nationale assimilatie in de politiek van Warschau, maar ook het concept van staatsassimilatie werd aangewend. Daarenboven verschilde de officiële politiek van Warschau met het lokale beleid, waar etnische Polen het bestuur en het gerecht domineerden. Het lokale bestuur, waaraan vreemde Poolse leden werden toegevoegd, begunstigde etnische Polen en steunde de polonisatie van Oekraïners, die als tweederangsburgers werden behandeld.³¹ Het contact van Oekraïense plattelandsbewoners met Polen betrof politionele, fiscale en educatieve overheidsdiensten. Het Poolse bestuur werd zodoende als een bezetting ervaren. Naast Warschau en het lokale bestuur was er nog een derde macht die een beleid van polonisatie voerde: de conservatieve en nationalistische legerleiding. Het leger verdreef niet enkel 'staatsgevaarlijke individuen' (lees: Oekraïners en andere minderheden) uit grenszones, maar trachtte tevens de economische en culturele positie van etnische Polen te versterken ten koste van minderheden.³²

De eerdere instemming van de Sejm in september 1922 om Oost-Galicië autonomie te verlenen, het Oekraïens als taal in het bestuur en in het gerecht toe te laten en een Oekraïense universiteit op te richten, werd vanaf het begin *de facto* en in 1934 *de iure* onmogelijk gemaakt. In het onderwijs werden Oekraïners trouwens op alle niveau's gediscrimineerd. In 1924 werd de schoolwet 'Grabski' uitgevaardigd (onder de regering van Władysław Grabski). Galicisch-Oekraïense scholen, die gesticht waren onder Oostenrijkse heerschappij, werden in twee jaar tijd massaal omgevormd tot tweetalige. Het onderwijzend personeel werd gedomineerd door Polen. In 1930 werd weliswaar het Oekraïens Wetenschappelijk Instituut opgericht, maar dat gebeurde in

³¹ MĘDRZECKI, [Polityka...], 16.

³² SOWA, [Stosunki...], 41.

Warschau op ruime afstand van de Oekraïense gemeenschap. De enige Oekraïense instelling van hoger onderwijs was de Theologische Academie te Lviv. Oekraïense oorlogsveteranen werden in Lviv geweigerd aan de (Poolse) universiteit.

Een aantal andere maatregelen dienden de Oekraïense positie te verzwakken. Districten van West-Galicië werden in 1922 bij de provincie Lviv toegevoegd, opdat Poolse burgers er een meerderheid zouden uitmaken (op provinciaal niveau). Geografisch was er een verschillend beleid ten aanzien van Oekraïners van Oost-Galicië en Oekraïners van Volhynië en Polesië. De Poolse overheid trachtte de breuklijn tussen beide groepen te behouden door middel van het zogenaamde *kordon sokalski*, een creatie van artificiële administratieve hindernissen.³³ Bij de herverdeling van Russische en Poolse gronden in de oostelijke gebieden in het kader van landbouwhervormingen werden Oekraïners opnieuw gediscrimineerd. Ze gebeurde hoofdzakelijk onder etnische Polen. Deze herverdeling ging gepaard met een andere operatie van overheidswege: een Poolse kolonisatie, die op een vijandige onwelwillendheid en dreigementen stootte.³⁴ Ook militaire nederzettingen, die vaak op agrarische rijke gronden en in overbevolkte gebieden werden opgericht, veroorzaakten ergernis bij de Oekraïense bevolking.

De Oekraïense ontevredenheid uitte zich op verschillende manieren. De UVO verzette zich bijvoorbeeld met terreur. Maar het misnoegen werd tevens gekanaliseerd door de mogelijkheid tot politieke vertegenwoordiging. Partijen waren niet enkel politieke bewegingen die gelijkgezinden verenigden en via propaganda nieuwe leden ronselden, maar vormden tevens een net van Oekraïense maatschappelijke organisaties die organisch werk verrichten. De maatschappelijke diversiteit werd politiek vertaald in een waaier aan Oekraïense strekkingen en partijen, al dan niet legaal. Het politiek spectrum strekte zich uit van links tot rechts en van gematigd tot radicaal.

De Oekraïense Nationaal-Democratische Vereniging (UNDO) was de grootste legale Oekraïense partij van het interbellum. Ze was ontstaan in juli 1925 door de vereniging van enkele partijen. Ze trachtte alle lagen van de (Oekraïense) natie te vertegenwoordigen. De kern van de partij werd hoofdzakelijk gerecrueteerd uit de intelligentsia en de middenstand, maar ze richtte haar bont democratisch programma op de boeren en het proletariaat. De belangrijkste agenda was evenwel de hereniging en onafhankelijkheid van Oekraïne.³⁵

³³ SOWA, [Stosunki], 35.

³⁴ In 1939 woonden er in Oost-Galicië 73.000 Poolse kolonisten. Door een aantal factoren, waaronder immigratie, nam het aantal etnische Polen in Volhynië toe van 100.000 (1914) tot 360.000 (1939). Cf.: SOWA, [Stosunki...], 38-39.

³⁵ CHALUPCZAK, [Mniejszości...], 62-63.

De West-Oekraïense Communistische Partij (KPZU) was vooral populair in territoria die tot het Russische rijk hadden behoord. Nadat de leiding in 1928 vervangen werd, streefde de KPZU de annexatie bij de Oekraïense Sovjetrepubliek na. Doorheen het interbellum trachtte ze zich op een legale wijze via linkse partijen te profileren. Nog aan de linkerkant bevonden zich twee socialistische partijen: de Oekraïense Sociaal-Radicale Partij (USRP) en de Oekraïense Sociaal-Democratische Partij (USDP). Ze verzetten zich zowel tegen de Sovjetunie als het Poolse Sanacja-regime, maar werkten wel samen met de Poolse socialistische partij. Nog enkele kleine gematigde legale partijen leunden bij Polen aan. Ze streefden via loyaliteit en organisch werk onafhankelijkheid na. Een van de aanvoerders, Sydir Tverdohlib, werd door de UVO vermoord. De meest pro-Poolse houding namen de aanhangers van de in 1926 in Parijs vermoorde Petljura aan.³⁶

Ondanks de geboycotte verkiezingen behaalden Oekraïense partijen in 1922 25 parlamentszetels (op 444).³⁷ Ze voerden oppositie en verdedigden de rechten van Oekraïners. Zo was politiek een katalysator die de terroristische UVO de wind uit de zeilen nam. Talrijke UVO-leden verkozen de legale oppositie, waardoor de UVO haar middelen diende te veranderen. Aanslagen en sabotageactiviteiten werden (tijdelijk) opgeschort. Ze spitste haar aandacht toe op politieke opvoeding en militaire opleiding. Op een legale politieke wijze profileerde de vanuit het buitenland gedirigeerde UVO zich niet.

C. Een virtuele staat van oorlog (jaren 1930)

1. Terrorisme en pacificatie

In het begin van 1929 verenigden radicaal-nationalistische groepen zich in de Organisatie van Oekraïense Nationalisten (OUN). Een sleutelrol bij de toenadering speelde Jevhen Konovalc, de leider van de UVO. De OUN werd gevormd door een vrij klein ledenaantal doch haar maatschappelijke draagwijdte en populariteit reikten ver. Met haar sociaal-politieke en economische programma vond de OUN aansluiting bij de algemene verrechtiging in Europa. Haar etnische gefundeerde strijd en verdediging van etnisch geweld maakte haar extreem-rechts, wat zich bovendien ook uitte in het autoritaire leiderschap, in het disciplinair opgelegde kader en in de sympathie voor Duits nationaal-socialisme en vooral voor het Italiaanse fascisme.³⁸ Het radicale nationalisme

³⁶ CHALUPCZAK, [Mniejszości...], 62-64.

³⁷ CHALUPCZAK, [Mniejszości...], 297-298.

³⁸ JASIAK, [Działalność], 88. De OUN sloot vooral aan bij het fascisme. De verwerping van een klassenonderscheid daarentegen was een links standpunt. Dit kan mede verklaard worden door het grote aantal boeren en de kleine industriële klasse.

werd ideologisch onderbouwd door Dmytro Doncov. Het genoot populariteit onder de boerenjeugd en de intelligentsia.³⁹

De OUN propageerde een nietsontziende hoofdzakelijk anti-Poolse strijd voor eigen natie en staat. De vereniging van alle 'etnisch Oekraïense territoria' en de oprichting van een soevereine staat heiligden de middelen: via een revolutie diende 'Oekraïense grond' van zijn 'bezitters' ontdaan te worden. Vooral tientallen Poolse inwijkelingen (kolonisten) werden het slachtoffer van aanslagen. Ze bestreed tevens russifiele en communistische sympathieën. Het Oekraïens radicaal-nationalisme was sterk verbonden met de Grieks-katholieke Kerk, die ondanks machtsconflicten sympathiseerde met de OUN.

Vanaf juli 1930 intensifieerde de OUN haar terroristische activiteiten. Het doel was de Pools-Oekraïense tegenstellingen te polariseren en een radicalisatie aan Poolse zijde uit te lokken door middel van (moord)aanslagen, sabotage-acties en het vernielen van infrastructuur en landbouwgronden. Het Sanacja-regime beantwoordde de terreur met geweld. Midden september 1930 startte een vanuit Warschau gecoördineerde pacificatie. Een strafexpeditie voerde vernielingen, arrestaties en andere fysieke en psychische straffen uit op het platteland. Een voorbereide lijst viseerde de dorpsvooraanstaanden zoals Grieks-katholieke geestelijken en leden van de intelligentsia. Cavalerie-eenheden van het leger handelden gelijkaardig. De Schuttersbond (Związek Strzelecki), een paramilitaire organisatie, ondersteunde de lokale ordetroepen bij pogroms op bijeenkomsten van Oekraïners. De urbane (Oekraïense) bevolking werd gecontroleerd door de politie.

De pacificatie veroorzaakte een breuk en keerpunt doordat de Oekraïense bevolking collectief verantwoordelijk gesteld werd. Ook gematigde Oekraïners, die niet of nauwelijks bij het nationaliteitsvraagstuk betrokken waren, werden afgestraft. Dit wekte bij Oekraïners algemene afkeer.⁴⁰ Maar het gewelddadige optreden van de overheid zaaide ook paniek en vertwijfeling bij de Poolse bevolking, die een Oekraïense reactie en een escalatie van geweld vreesde. Terzelfder tijd laaide in Warschau de discussie weer op over het Poolse beleid ten aanzien van minderheden. De positie van Oekraïense partijen werd controversiëler. Aldus was de OUN in haar opzet geslaagd.

De OUN breidde haar activiteiten de volgende jaren geografisch uit. Met name in Volhynië werden de acties opgevoerd. Hier kwam de OUN in concurrentie met de West-Oekraïense Communistische Partij. Pas door economische slogans met nationalistische thema's te verbinden konden zowel de OUN als de KPZU aanhang winnen bij de politiek onverschillige bevolking.⁴¹

³⁹ STRYJEK, [Europejskość...], 19-21.

⁴⁰ Tevens op internationaal niveau kreeg Polen veel kritiek te verduren van de grootmachten en de Volkerenbond, waar Oekraïense politici klacht hadden neergelegd. Het werd zelfs een debatsonderwerp in het Britse *House of Commons*. Cf. MAGOCSI, [Galicia...], 93.

⁴¹ SOWA, [Stosunki...], 60.

De OUN trachtte ook vooraanstaande Polen uit te schakelen. In 1934 werd Bronisław Pieracki, de minister van Binnenlandse Zaken die verantwoordelijk was voor de pacificatie, in een aanslag vermoord. Als antwoord arresteerde de Poolse overheid Stepan Bandera, de OUN-leider in Polen (de echte top van de OUN zat in het buitenland). In september 1934 werd het concentratiekamp Bereza Kartuska opgericht voor radicale politieke gevangenen (voor zowel Oekraïners als Polen). De OUN voerde ook de acties op tegen gematigde en tot politieke medewerking bereide Oekraïners. Zo escaleerde de Pools-Oekraïense tegenstelling in de jaren 1930. Provocerende daden van de andere partij werden met steeds heftigere reacties beantwoord. Oekraïense terroristische activiteiten versus Poolse gewelddadige pacificatiegolven en polonisatie namen toe tijdens de jaren 1930. Maar de gewelddadige conflicten waren nog steeds kleinschalig. Slechts een klein deel van de Oekraïense bevolking werd getroffen.

2. Een laatste poging tot samenwerking

De gematigde UNDO was door de terreurdaden van de radicale OUN in discrediet gebracht. Vanaf 1931 trachtte de UNDO meer samen te werken met de Poolse regering na jaren van oppositie. In 1935 werd een Pools-Oekraïens akkoord gesloten met het oog op een normalisatie van de relatie tussen de Oekraïense bevolking en de Poolse staat. In ruil voor meer rechten voor de Oekraïense minderheid steunde de UNDO de regering. Drie jaar later werd het eenzijdig door de UNDO opgezegd aangezien de Poolse beloftes niet nagekomen werden. Maar niet alles scheen te mislukken. Ondanks de politieke verdrinking kende de Oekraïense cultuur immers een zekere bloei: in de Poolse Republiek werden 120 Oekraïense dagbladen en periodieken uitgegeven en functioneerde een netwerk van culturele verenigingen.⁴² Privaat onderwijs trachtte de gebreken van het officiële onderricht te compenseren. Enkele Oekraïners bekleedden prominente posities. Zo werd Vasyl' Mudryj ondervoorzitter van de Sejm en behield deze positie tot het uitbreken van Tweede Wereldoorlog.

Een experiment in Volhynië bleek aan het einde van de jaren 1930 een fiasco te zijn. De door Henryk Józewski, de gouverneur van Volhynië, gestichte Pools-Oekraïense organisaties en instellingen ter bevordering van wederzijds begrip werden een mislukking. Slechts een minderheid van de Poolse en Oekraïense intelligentsia steunden zijn initiatieven. De radicale Oekraïners verwierpen zijn beleid omdat het de assimilatie van Oekraïners beoogde. Poolse nationalistenvielen hem aan wegens vermeende oekraïnofilie.

Midden jaren 1930 voerden het lokale bestuur en het leger een beleid van polonisatie en katholisering in de regio Chełm. De autoriteiten stelden het ontslag van Oekraïners in alle ambtenarenfuncties voorop alsmede de

⁴² SOWA, [Stosunki...], 44.

gedwongen verhuizingen van de orthodoxe bevolking. Grond werd verdeeld ten voordele van Poolse kolonisten. De belangrijkste manier van polonisatie was echter de katholisering van de orthodoxe Kerk door het vernielen, afbreken of omvormen van orthodoxe kerkgebouwen en het bedreigen en afpersen van orthodox-gelovigen. De ontmanteling betrof deels echter reeds vroeger in onbruik geraakte kerken die thans als schijnparochies fungeerden. Zo hoopte de metropoliet zijn uitgangspositie in onderhandelingen met de staat te versterken. Maar ook liturgische voorwerpen werden vernield.

Figuur 5: Een brandende kerk in het district Tomaszów in 1937 of 1938

De intensieve golf van polonisatie duurde vanaf december 1936 tot het uitbreken van Wereldoorlog II. Het beoogde resultaat was beperkt: 10% van de orthodoxe bevolking bekeerde zich in de regio Chełm. Even belangrijk was het omgekeerde effect. De gewelddadige katholisering veroorzaakte een schok bij de Oekraïense bevolking, een heropleving van orthodoxie en een onrustwekkende stijging van geweld. Een toename van polarisatie en radicalisatie was onvermijdelijk. Nadat gouverneur Józewski in april 1938 werd overgeplaatst, onderging Volhynië een gelijkaardig scenario van polonisatie.

Op het einde van de jaren 1930 kregen Oekraïense nationalistena een nieuwe impuls. Ten gevolge van het Akkoord van München (oktober 1938) desintegreerde Tsjechoslovakije en werd de provincie Ruthenië uitgebreide

autonomie toegekend. Zuidelijke territoria van dit kleine gebied, waaronder Oezjhorod, werden toegewezen aan Hongarije. In de nieuwe hoofdstad Choest richtte Karpatisch Oekraïne⁴³ een eigen wetgevend orgaan in, waarvoor in februari 1939 verkiezingen werden gehouden. Midden maart 1939 kreeg Hongarije toestemming van Hitler het volledige gebied te bezetten. Dit werd voorafgegaan door een symbolische onafhankelijkheidsverklaring van Karpatisch Oekraïne.

Deze zeer kortstondige autonomie voor gebieden die hoofdzakelijk bewoond werden door etnische Oekraïners (Ruthenen), stimuleerde de onafhankelijkheidsgedachte in Oost-Galicië en de OUN intensifieerde haar acties in Oost-Galicië. Maar de Poolse zijde reageerde met een hardhandige pacificatie. In Warschau werden lange-termijn-maatregelen voorbereid met het oog op een radicale polonisatie. Op internationaal niveau voerden Poolse diplomaten actie tegen de jonge republiek.

Polen en Oekraïners bewoonden dus reeds eeuwen een uitgestrekt gebied waarop ze alletwee aanspraak maakten. Polen wenste een homogene Poolse natie-staat en beschikte over de politieke, rechterlijke en (legaal) militaire macht. Oekraïners ervoeren de nieuwe staat als een bezetting. De pogingen om Oekraïners te assimileren lokten vijandige reacties uit. Twee gevaren, radicaal nationalisme en communisme, genoten toenemende populariteit. Begin jaren 1930 vond dan een gevaarlijke en onomkeerbare verandering plaats. Terreur, illegaal of in legeruniform, deed de Pools-Oekraïense tegenstellingen polariseren. Door Oekraïners collectief af te straffen werd een brede bevolkingslaag betrokken. De legale Oekraïense partijen in Warschau stonden machteloos in deze escalatie.⁴⁴

Hoofdstuk II: Tussen Stalin en Hitler

A. Oekraïners in de Duits-Poolse oorlog

1. Het wanhopige Oekraïens zwerven tussen Duitsland en Polen (1938-1939)

Zowel voor radicale als gematigde Oekraïense nationalistten had het internationale machtsevenwicht, dat ontstaan was na WO I, een labiel en tijdelijk karakter. Spoedig verwachtten ze nieuwe kansen voor het Oekraïense streven naar de heroprichting van een soevereine niet-bolsjevistische staat.

⁴³ Een alternatieve officiële benaming is 'Karpatisch Ruthenië', als deelgebied van Transkarpatië, of officieus kortweg 'Ruthenië'.

⁴⁴ MEĐRZECKI, [Polityka...], 16.

Terwijl ze hoopten op de onvermijdelijke gewapende confrontatie op grote schaal –de Oekraïense elite verkeerde in dezelfde sfeer als Adam Mickiewicz een eeuw eerder, die bad om een Europese oorlog–, smeedden ze politieke plannen, werkten ze theorieën uit en zochten ze allianties.⁴⁵ Voor alle nationalistes was de USSR de grote ideologische vijand die omvergeworpen diende te worden. Voorts wilden ze de Oekraïense staat heroprichten op etnisch Oekraïense territoria verdeeld over drie andere staten: Polen, Hongarije en Roemenië. In het aanschijn van een naderende gewapende confrontatie bestonden er twee concepten.

De gematigde Oekraïense stroming, met als belangrijkste partij de UNDO, verwachtte een ideologische oorlog tussen het kapitalistische Westen en het bolsjevistische Oosten. Vanaf het midden van de jaren 1930 plaatste zij Duitsland en Polen aan het hoofd van de Europese krachten.⁴⁶ Daarom vond zij Pools-Oekraïense sociaal-politieke samenwerking noodzakelijk. Om het Oekraïense standpunt eenduidig te vertegenwoordigen op het moment van de dynamisering van het Europese machtsevenwicht, richtte zij in 1937 een contactcomité op, dat de Oekraïense (legale) politieke partijen verenigde. Op de toenemende diplomatieke spanningen tussen Polen en Duitsland in het voorjaar van 1939 reageerde ze negatief, aangezien een dreigende oorlog tussen deze twee westerse landen niet binnen de uitgewerkte theorie paste. Integendeel, in deze periode zocht de gematigde stroming weer toenadering tot de Poolse politieke top.

Het tweede concept werd uitgewerkt door radicale nationalistes, die gegroepeerd waren in de OUN. Volgens hun theorie zouden er zich twee blokken van staten ontwikkelen waarbij revisionisme van de actuele Europese grenzen het onderscheidende criterium zou zijn. Tegen het vijandige Warschau en Moskou stelde men als bondgenoot Berlijn, dat zich tegen Polen richtte, zich sterk anticommunistisch profileerde en een revisie van de grenzen van Europa eiste. De Duitse politieke top toonde een welwillende sympathie voor het Oekraïense streven. In 1931 reeds verzekerde Alfred Rosenberg, de nazi-specialist in Oost-Europa, aan een Oekraïense journalist dat de partijleiding van de NSDAP zich openlijk bezighield met het vraagstuk om Oekraïners een staat te geven op alle etnisch Oekraïense gronden.⁴⁷ In de jaren 1930 geloofden de nationalistes in de Duitse bondgenoot. Na een ontmoeting met Wilhelm Canaris (het hoofd van de Duitse Abwehr) in 1938, was Jevhen Konovalec, de leider van de OUN, ervan overtuigd dat Oekraïners in geval van oorlog op zijn minst autonomie zouden verwerven.⁴⁸ De leiding van de OUN (PUN) bevond zich trouwens in Berlijn. In Polen bevond zich een Binnenlandse 'Executieve' die

⁴⁵ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 193-194; SZWAHULAK, [Stanowisko...], 36.

⁴⁶ SZWAHULAK, [Stanowisko...], 37.

⁴⁷ SZWAHULAK, [Polska-Ukraina: trudne pytania IX], 272.

⁴⁸ SZWAHULAK, [Polska-Ukraina: trudne pytania IX], 272.

ondergeschikt was aan de leiding in het buitenland. Aan het hoofd van deze executieve stond Volodymyr Tymčij-Lopatyns'kyj, terwijl Bandera gevangen gehouden werd in het concentratiekamp Bereza Kartuska.

De inlijving van Karpatisch Oekraïne bij Hongarije berokkende de Duits-Oekraïense⁴⁹ betrekkingen een hoop schade. Hitler had hiervoor immers toestemming gegeven. Enkele ontuchtterde Oekraïners in Polen begrepen zelfs dat ze volgens de nazistische rassentheorie minderwaardige Slaven waren. Het *realpolitische* nazi-Duitsland gebruikte Oekraïners zoals het zijn machtspolitiek paste. In deze periode heeft de Poolse politieke leiding een kans op een verbetering van de Pools-Oekraïense betrekkingen gemist. De zich heroriënterende Oekraïense (gematigde) top zocht toenadering tot het ondertussen door nazi-Duitsland en de USSR ingesloten Polen, dat echter toegevingen aan de Oekraïense minderheid weigerde in een periode van repressie, polonisatie en de –wat men hoopte– finale fase van de integratie van Oost-Galicië. Samen met het episkopaat ondertekende de Oekraïense metropoliet Šeptyc'kyj een bericht dat Uniaten opriep tot offervaardigheid indien de staat vanuit het buitenland bedreigd zou worden.⁵⁰ Onderkamervoorzitter Mudryj, die soortgelijke politieke beloften deed, trachtte in een onderhoud eerste minister Felicjan Sławoj-Składkowski te overtuigen van de normalisatie van de Pools-Oekraïense relaties. Het zou de steun van de grootste minderheid vergroot hebben en de binnenlandse spanning doen verminderen. Andere bondgenoten restte de geïsoleerde gematigde stroming niet. In geval van oorlog diende men ofwel Polen trouw te blijven in de hoop hiermee de Pools-Oekraïense relatie te verbeteren, ofwel na een afwachtende houding de zijde van de overwinnaar te kiezen.

Hoewel OUN-leden teleurgesteld waren over het opgeofferde Karpatisch Oekraïne en de Binnenlandse Executieve sceptisch bleef tegenover Duitslands bedoelingen, liet het PUN zich bij gebrek aan andere mogelijkheden opnieuw paaien door nazi-Duitsland⁵¹, dat zich na de beslissing van Hitler over een spoedige invasie van Polen klaarmaakte om de Pools-Oekraïense tegenstellingen uit te buiten. Het PUN en de Duitse veiligheidsdiensten troffen voorbereidingen om een algehele anti-Poolse opstand in Oost-Galicië te doen uitbreken. De Duitsers wilden deze opstand en een eruit voortvloeiende broederoorlog

⁴⁹ Het adjectief Oekraïens heeft hier uiteraard betrekking op Oost-Galicië Oekraïners en Oekraïense politieke emigrés.

⁵⁰ SOWA, [Stosunki...], 71.

⁵¹ Het PUN ging uit van de veronderstelling dat Karpatisch Oekraïne slechts een klein perifeer gebied was van het hele etnisch Oekraïense gebied. Op basis hiervan kon men, aldus het PUN, niet de algemene Duitse politiek ten aanzien van Oekraïne beoordelen. In april 1939 meldde het PUN dat Duitsland en Oekraïne natuurlijke bondgenoten zijn en “wat de emancipatie van Oekraïne betreft, de interesses van de twee volkeren samenvallen”. TORZECKI, [Kwestia ukraińska...], 182.

gebruiken ter legitimering van een inval⁵², en hoopte daarnaast dat de Poolse achterhoede zou instorten. Dit zou immers de krijgsverrichtingen bespoedigen.

Het OUN-bestuur te Polen werd het bevel gegeven zijn leden te drillen, vuurwapens en geld te verzamelen en met propaganda de jeugd te mobiliseren.⁵³ Tijdens de Duitse invasie zouden voor de vorming van partizanengroepen extra wapens aangevoerd worden uit Slovaĳie en per luchtbrug vanuit Oost-Pruisen. In Duitsland diende een legioen gerecrueteerd te worden uit Oekraïense politieke vluchtelingen, geïnterneerden en burgers uit Slovaĳie. Terwijl de opstand in Oost-Galicië zou losbreken, zou het Oekraïense legioen binnenmarcheren. Met deze demonstratieve mars hoopten Oekraïense nationalistinnen dat reeds uitgeruste Oekraïense soldaten massaal zouden deserteren uit het Poolse leger. Deze opstand zou gecoördineerd worden door een Oekraïense legerstaf onder leiding van kolonel Roman Suško. Het enthousiasme van de PUN weerspiegelde zich in verregaande voorbereidingen, onder meer de opstelling van een grondwet voor de nieuwe Oekraïense staat. De meerderheid van de gematigde stroming te Polen keurde het plan af en doorzag het Duits eigenbelang.

Het Molotov-von Ribbentrop-pact (23 augustus 1939), een niet-aanvalspact tussen Duitsland en de USSR, veroorzaakte een dieptepunt in de Duits-Oekraïense relaties. Aan Duitse zijde was de interesse in de Oekraïense zaak bekoeld. Een algehele Oekraïense opstand of de openlijke samenwerking met Oekraïners zou de relaties met de USSR kunnen schaden, aan dewelke etnisch Oekraïense territoria zouden toekomen.⁵⁴ Bijna de hele Oekraïense zijde reageerde negatief. Nadat de UNDO en andere legale partijen zich van nazi-Duitsland hadden afgekeerd, verloor thans ook de OUN het vertrouwen en geloof in Duitsland en ze eiste dat Hitler zijn intenties duidelijk maakte.⁵⁵ Zowel het PUN als de Binnenlandse Executieve weigerde verdere samenwerking aan een algehele opstand. Het UNDO en andere legale partijen kozen zelfs resoluut voor de Poolse zijde, hoewel deze geen toegevingen deed inzake het nationaliteitsvraagstuk. Een dag na het sluiten van het 'duivelspact' riep Vasyl

⁵² BOLJANOVS'KYJ, [Ukraińs'ki...], 27.

⁵³ De Poolse historicus Andrzej Sowa merkt hier op dat het conspiratief netwerk opgebouwd in Polen door de Duitse inlichtingendienst Abwehr gescheiden kan worden van de OUN. Onbekend is in welke mate deze twee netwerken samenvielen (SOWA, [Stosunki], 72; 97). Mijns inziens in zeer grote mate. Het onderscheid is slechts relevant in die mate dat niet de hele OUN betrokken was.

⁵⁴ Op 12 september werd een mogelijke Oekraïense onafhankelijke staat nogmaals besproken door de leiding van de Duitse inlichtingendiensten in Hitlers treinwagon. Dit werd niet zozeer georganiseerd om Oekraïners valse hoop te geven, maar om ten eerste de idee te bespreken Polen en Joden door Oekraïners te laten uitroeien en ten tweede om politieke druk uit te oefenen op Stalin, die zijn aanval op Polen ondanks herhaaldelijke Duitse verzoeken, bleef uitstellen. Cf. SOWA, [Powstawy...], 170. In hetzelfde licht had W. Canaris, hoofd van de Abwehr, een drietal dagen later een onderhoud met Melnyk over de mogelijkheid van een onafhankelijk "Galicisch" Oekraïne. Cf. SLYVKA, [Ukraińa...], 16.

⁵⁵ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 195.

Mudryj op een congres van de UNDO de Oekraïense bevolking op om zijn burgerlijke verplichtingen na te komen ten aanzien van de Tweede Republiek.⁵⁶ Deze oproep was opmerkelijk, aangezien deze partij "gedurende jaren verzet organiseerde tegen de Poolse staat en bereid was zich aan te sluiten bij elk van haar tegenstanders."⁵⁷ Op 31 augustus stelden gematigde Oekraïners op een vergadering van het contactcomité een vertegenwoordiging samen die de Oekraïense zaak diende te bepleiten. De Duitse inval in Polen dwarsboomde hun optreden.

In 1937 en 1938 was onder impuls van het Poolse opperbevel en het Ministerie van Binnenlandse Zaken een veiligheidsplan uitgewerkt dat de veiligheid en rust in de achterhoede en op het thuisfront van Zuid-Oost-Polen in geval van oorlog diende te verzekeren. Enerzijds voorzagen men reservisten van Oekraïense afkomst over te brengen naar etnisch Poolse gebieden. Anderzijds werd er een lijst opgesteld van staatsgevaarlijke Oekraïense nationalisten (vooral leden van de OUN) wier bewegingsvrijheid ingeperkt diende te worden. Vanaf juli en nog intenser vanaf midden augustus 1939 werden de arrestaties van Oekraïense nationalisten opgevoerd en werden gevangenen overgebracht naar het oosten van Polen. Deze acties gingen gepaard met polonisatie. In de wanhoop om het nationaliteitsvraagstuk met behulp van assimilatie op te lossen, werden anti-Oekraïense repressieve acties geïntensifieerd vanaf het voorjaar van 1939. Nationalisten werden gearresteerd en Oekraïense eigendommen vernield door politie en leger, terwijl de Poolse bevolking opgeruid werd door een haatdragende propaganda. Sociale spanningen tussen de Oekraïense en Poolse gemeenschap stegen gevoelig in deze periode.

2. Opstand

Op 1 september brak de verwachte Duits-Poolse oorlog los. Aan de vooravond van de Duitse invasie werden de 'staatsgevaarlijke individuen' over gans Polen gearresteerd en geïnterneerd door versterkte politie-eenheden. Niet enkel Oekraïense nationalisten werden geïnterneerd, maar ook invloedrijke leden van de intelligentsia, waaronder een aantal priesters. In de woelige oorlogscrisis wisten overheidstroepen geen raad met de gearresteerden. Aldus lieten ze tussen 5 en 17 september alle politieke gevangenen vrij. Op 13 september besloten ze Stepan Bandera niet langer vast te houden.⁵⁸

Vrij snel na de inval riepen Oekraïense leidinggevende figuren van de gematigde politieke strekking, de Oekraïense burgers publiekelijk op de Poolse zijde te steunen. Vasyl' Mudryj, de ondervoorzitter van de Sejm, legde in de Sejm een verklaring af dat "Oekraïners samen met alle burgers hun plicht zullen

⁵⁶ ŠVAHULJAK, [Z istorii...], 239.

⁵⁷ ZBIERSKI, [Próby...], 165.

⁵⁸ SOWA, [Stosunki...], 77. Volgens een Oekraïens artikel ontsnapte hij (KONDRATIUK, 161).

vervullen en allerlei offers voor de verdediging van de staat zullen dragen”.⁵⁹ Stepan Skrypnyk, Oekraïens parlementariër en neef van Symon Petljura, riep op “de pijnlijke herinneringen van het verleden te vergeten en de strijd aan te gaan in een gemeenschappelijk front met een gevoel van verantwoordelijkheid voor het lot van de [Poolse] Republiek”.⁶⁰ Andrij Šeptyc’kyj, de metropoliet van de Oekraïense Grieks-Katholieke Kerk, spoorde de Oekraïense natie aan tot gehoorzaamheid en rust opdat geen onverstandige gewelddaden met verregaande consequenties zouden plaatsvinden. Hij probeerde zijn maatschappelijke invloed maximaal te benutten door zijn boodschap in alle kerken voor de homilie te laten verkondigen.⁶¹

Naarmate het Poolse leger nederlagen leed en het Duitse leger oprukte, nam de spanning tussen Polen en Oekraïners toe. Er heerste een nerveuze sfeer van valse geruchten over beide gemeenschappen –ophitsende propaganda had haar sporen nagelaten– en de druk op de gemengde bevolking en het leger werd steeds groter. In Volhynië en Polesië was op 31 augustus reeds de Polesische Sič in opstand gekomen.⁶² Deze telde ongeveer 500 partizanen in haar rangen en werkte samen met Duitse inlichtingendiensten.

Na tien dagen oorlog deden zich in etnisch Oekraïense gebieden conflicten voor. In sommige gevallen betrof het lokale georganiseerde opstanden, waartegen het Poolse leger en ordediensten enkele dagen slag leverden, doch veelal waren het kleine, spontane en ongecoördineerde opstoten van ‘romantisch geïnspireerde’ radicale Oekraïense nationalistes, waarbij Poolse troepen en vluchtelingen geïsoleerd werden. De grootste conflicten deden zich voor in de gebieden Stryj, Mykolaïv, Sjtsjyrets en Chodoriv en in de buurt van Horodenka en Koet; maar vijandigheden deden zich echter in alle etnisch Oekraïense gebieden voor.⁶³ In de historiografie is het onduidelijk welke kracht de lokale conflicten aangespoord had.⁶⁴ De Binnenlandse Executieve van de OUN had niet opgeroepen tot een algehele opstand –in zoverre de voorbereidingen afgerond zouden zijn– maar wel tot partizanenacties.⁶⁵

Op vele plaatsen vertrokken Poolse politietroepen, waarna met blauw-gele mouwbanden getooide milities het machtsvacuüm opvulden. Gedeserteerde Oekraïners sloten zich hierbij aan, vaak in Pools uniform en met volledige wapenuitrusting. Een van de eerste voorbeelden is het ten zuiden van Lviv gelegen stadje Stryj waar 500 tot 700 Oekraïense nationalistes de macht grepen

⁵⁹ SZWAHULAK, [Stanowisko...], 51.

⁶⁰ SZWAHULAK, [Stanowisko...], 51.

⁶¹ SZWAHULAK, [Stanowisko...], 52.

⁶² FILAR, [Chronologia], 47.

⁶³ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 66.

⁶⁴ SOWA, [Stosunki...], 77.

⁶⁵ SZWAHULAK, [Stanowisko...], 57.

in de nacht van 12 op 13 september, nadat ordetroepen gevlucht waren voor Duitse luchtbombardementen.⁶⁶

De chaos werd nog groter. Op 17 september 1939 viel de USSR dan vanuit het oosten Polen binnen 'om haar Oekraïense en Wit-Russische broeders te beschermen'. Het Rode Leger werd door de Oekraïense bevolking met gemengde gevoelens onthaald; op vele plaatsen werden ze als bevrijders begroet, op andere plaatsen werd er gevochten. Reeds vóór 17 september waren communistische partizanen actief in het oosten van Polen. Sovjetdiensten hadden daar voor de oorlog een geheim partizanennetwerk van Oekraïense communisten uitgebouwd. Dit netwerk werd voor de sovjetinvasie versterkt door eenheden uit de Oekraïense Sovjetrepubliek. Het was het sterkst georganiseerd in Volhynië en Zuid-Polesie, waar de communistische invloeden sterk aanwezig geweest waren in het interbellum, maar ook in Oost-Galicië was het in beperkte mate actief. Sabotage-acties en aanvallen op Poolse eenheden dienden de sovjetoverwinning te versnellen.

De sovjetinvasie stimuleerde het geweld van Oekraïense nationalistenvan, die in het begin nog niet beseften dat ze bij de Sovjet-Unie ingelijfd zouden worden. Ze overvielen het Poolse leger en politie en gingen gewelddadig tekeer tegen Poolse burgers en vluchtelingen. Het Rode Leger tolereerde aanvankelijk dit eigenmachtig optreden tegen de Poolse bevolking. Aangehouden Oekraïense nationalistenvan werden evenwel geëxecuteerd. Aan het eind van de oorlog trachtten de sovjettroepen de orde te handhaven en de macht over het Pools-Oekraïense gebied zelf te controleren.

Maar aan de escalatie van het Pools-Oekraïense conflict waren leden van beide gemeenschappen schuldig. Gelijktijdig met Oekraïense acties voerden immers Poolse politie- en legereenheden provocerende terreur uit op Oekraïeners. Over het hele Pools-Oekraïense grondgebied speelde zich een nefaste wisselwerking af. Ondanks de vrijlating van politieke gevangenen was de houding tegenover Oekraïeners niet veranderd. Oekraïense radicale nationalistenvan traden brutaal op tegen de Poolse bevolking en vluchtelingen en voerden zelfs moorden uit. Het Poolse leger en de politie reageerden met represailles: executies en vernielingen van dorpen.

Maar niet alle conflicten waren etnisch gemotiveerd. Ten eerste waren ze ten dele verweven met sociaal-economische factoren. Enkele overvallen op Poolse hoven kregen het karakter van een *jacquerie*, aangezien de lokale Poolse bevolking betrokken was.⁶⁷ Ook communistische partizanenacties waren soms marxistisch gemotiveerd: partizanen gingen gewelddadig tekeer tegen 'de Poolse heren'. Sovjetvliegtuigen strooiden zelfs vlugschriften uit die de Oekraïense bevolking opriepen met alle mogelijke wapens 'Poolse heren' aan te

⁶⁶ SOWA, [Stosunki...], 81.

⁶⁷ SOWA, [Stosunki...], 87.

vallen.⁶⁸ Ten tweede waren er ook plunderende bendes en persoonlijke afrekeningen in de schaduw van de oorlog.

Ondanks de annulering van de algehele opstand, werd het Oekraïens legioen na twee maanden opleiding ingezet. Zijn statuut werd veranderd van *Sondergruppe zur besonderen Verwendung* naar *Ordnungsdienst*.⁶⁹ Ze rukten op in een tweede golf verspreid over Duitse formaties. Ze dienden OUN-leden in hun rangen op te nemen en de orde te handhaven in veroverde gebieden. De inzet in de frontlinie werd vermeden aangezien teveel ruchtbaarheid de Duits-Russische relaties zou kunnen schaden.⁷⁰ Bij enkele schermutselingen met Poolse eenheden vielen geen slachtoffers. De betekenis van hun optreden was louter symbolisch en het werd politiek gebruikt in functie van de Duitse relaties met de USSR. Na de oorlogscampagne werd het legioen ontbonden.

3. Dienstplicht van Oekraïners in het Poolse leger

Conform de grondwet en het Verdrag van Riga waren alle Poolse staatsburgers, van welke etnische afkomst dan ook, onderworpen aan militaire dienstplicht. De aanvangsjaren van de Tweede Republiek niet in acht genomen, werd deze betwiste plicht in het algemeen keurig uitgevoerd door staatsburgers van Oekraïense nationaliteit. Het aandeel van de Oekraïense minderheid in de Tweede Republiek weerspiegelde zich in de procentuele vertegenwoordiging van Oekraïners in het Poolse leger: gemiddeld 11,91% militairen in de periode 1922-1938.⁷¹ In 1938 vormden Oekraïners 10,02% van het Poolse leger.⁷² Volgens dit percentage zouden er bij het uitbreken van WO II 106.000 tot 112.000 Oekraïners aan Poolse zijde hebben gevochten in het staande leger.⁷³ Hierbij dient het aantal gemobiliseerde Oekraïners geteld te worden, die zich massaal en vrijwillig aanmeldden.⁷⁴ Ryszard Torzecki schat het aantal tussen 150.000 en 200.000 (van begin september reeds).⁷⁵ Een gezamenlijke verklaring van Poolse en Oekraïense geschiedkundigen schat het aantal op 120.000.⁷⁶

⁶⁸ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 206.

⁶⁹ BOLJANOVS'KYJ, [Ukraińs'ki...], 29-34.

⁷⁰ BOLJANOVS'KYJ, [Ukraińs'ki...], 36-37. Uitgewerkt onder meer door de Nederlandse historicus Louis de Jong in *De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog*. Arnhem – Amsterdam, 1953.

⁷¹ REZMER, [Stanowisko...], 17-22. Met als piek 16,93% in 1923 en als dieptepunt 7,91% in 1922 (aangezien Oost-Galiciërs toen door internationale druk niet aan militaire dienstplicht onderworpen waren).

⁷² REZMER, [Stanowisko...], 22.

⁷³ REZMER, [Stanowisko...], 24.

⁷⁴ SOWA, [Stosunki...], 74.

⁷⁵ BUCHAŁO, [Ukraińcy...], 132.

⁷⁶ Polska-Ukraina: trudne pytania, IV, 328.

Figuur 6: Het 9de infanteriedivisie, dat etnisch gemengd was. Wie kan Pool van Oekraïner onderscheiden?

Aanhangers van de nationalistische en communistische Oekraïense weerstand gebruikten de dienstplicht om enerzijds een kern van oppositie te vormen in het leger en nieuwe sympathisanten te lokken en om anderzijds zelf een professionele legeropleiding te volgen. Het Poolse opperbevel was zich echter bewust van het gevaar van een gebrekkige loyaliteit van niet-Polen in een potentiële oorlog. Oekraïense recruten werden daarom verspreid over Poolse afdelingen en hoofdzakelijk gestationeerd op etnisch Poolse gebieden. Bovendien probeerde het Poolse opperbevel de twee Oekraïense groepen (Volhynië en Polesië versus Oost-Galicië) gescheiden te houden. Oekraïners werden vooral ingedeeld bij de infanterie, cavalerie en artillerie met een *numerus clausus* of uitsluiting voor bepaalde afdelingen. Uit wantrouwen werden Oekraïners aanvankelijk niet toegelaten tot technische, maritieme, pantser- en luchtmachteenheden. In het officierenkorps waren Oekraïners zeer sterk ondervertegenwoordigd.

Oekraïners, die in het algemeen trouw aan Poolse zijde vochten en dit vooral in etnisch Poolse territoria, waren onder meer betrokken bij de verdediging van de grenzen, in de slag om Bzura en de verdediging van Warschau. Oekraïners viel hetzelfde tragische lot (executie, krijgsgevangenschap, ...) te beurt als Poolse soldaten. Later bevestigde een officiële Poolse bron te Londen dat het uitbreken van de oorlog geen enkel verschijnsel van ontrouw ten opzichte van de Poolse staat veroorzaakt had bij de

minderheden in de oostelijke gebieden.⁷⁷ Doch niet alle Oekraïners (en Polen) bleven binnen de Poolse rangen. In de eerste tien dagen van de oorlog vond er geen massale desertie plaats. Nadien steeg het aantal deserteurs, naarmate de chaos in de Poolse achterhoede toenam en bepaalde eenheden naar oostelijke etnisch Oekraïense gebieden gedreven werden. Daar kregen ze hulp van de lokale bevolking of van nationalisten. Het is echter onvoldoende onderzocht in welke getale Oekraïners deserteerden en hoe de desertiegraad zich verhoudt tot die van Poolse soldaten.⁷⁸ Oekraïners in Poolse uniformen werden eveneens krijgsgevangen genomen. Naar schatting 100.000 –sommige bronnen vermelden 60.000– Oekraïners verbleven in Duitse krijgsgevangenschap tegenover 587.000 Polen. Sovjetroepen namen 20.000 Oekraïners krijgsgevangen tegenover 230.000 Polen.⁷⁹

B. De Pools-Oekraïense relaties onder twee dictaturen (sept. 1939 – juni 1941)

Het Pools-Oekraïense conflict escaleerde dus in de septembermaand. De vooruitzichten waren slecht: moordenaars bleven ongestraft, onschuldigen werden collectief afgestraft, honderdduizenden Poolse vluchtelingen keerden terug met gruwelijke herinneringen... Dit lokte weerwraak uit en werkte negatieve stereotypes in de hand. Hoe zou het antagonisme zich ontwikkelen onder de twee dictaturen? De relaties werden thans verlicht van de druk van de polonisatie en assimilatie. Ze namen nu een nieuwe wending door het beleid van de twee totalitaire regimes.

De verdeling van Polen (wat later de Vierde Deling werd genoemd in de Poolse historiografie) was op 23 augustus 1939 besloten in een geheim protocol van het Molotov-von Ribbentrop-pact. Op 28 september werd een herwerkte versie in het voordeel van Duitsland ondertekend in Moskou. De grens liep ten dele overeenkomstig de etnische grenslijn voorgesteld door Curzon, die in 1919-1925 de Britse minister van Buitenlandse Zaken was. De annexatie van de oostelijke helft van Polen bij de USSR betrof niet enkel Oekraïense en Wit-Russische gebieden maar ook Poolse gebieden en –het grootste en onvermijdelijke probleem– etnisch sterk gemengde probleemgebieden. Zo werd de stad Lviv, waar Polen de meerderheid vormden, bij het sovjetimperium gevoegd, hoewel de Oekraïense en Poolse intelligentsia tot 20 september

⁷⁷ ISAJEVYČ, [Polska-Ukraina: trudne pytania, IV], 62. Cf. de brief „Nasze Ziemie Wschodnie” verschenen in *Rzeczpospolita Polska*, uitgegeven door de Poolse regering te Londen.

⁷⁸ SOWA, [Postawy...], 169.

⁷⁹ CHALUPCZAK en BROWAREK, [Mniejszości...], 86; BUCHAŁO, [Ukraińcy...], 135; SOWA, [Stosunki...], 76, verwijzend naar T. Olszański. Rezmer heeft het aantal procentueel berekend en schat het aantal Oekraïners in Duitse krijgsgevangenschap op 60.000 (REZMER, [Stanowisko...], 24). Over het aantal in sovjetkrijgsgevangenschap is men het eens: 20.000.

overtuigd was dat de stad onder Duitse bezetting zou komen. Meer dan 13 miljoen mensen (40% Polen, 35% Oekraïners, 14% Wit-Russen en 8,3% Joden op een oppervlakte van 200.000 km²) bevonden zich thans onder de rode Sovjetvlag.⁸⁰ De westelijke helft werd ofwel bij het Duitse Rijk gevoegd ofwel, wat West-Galicië, Warschau en Lublin betreft, in een bezettingsgebied (*Generalgouvernement*) verenigd. Daar was slechts een relatief kleine Oekraïense minderheid.

1. De eengemaakte Oekraïense Sovjetrepubliek

De Sovjet-Unie had zich tot september 1939 niet beziggehouden met het lot van minderheden in Polen, zoals de minister van Buitenlandse Zaken Vjačeslav Molotov toen bekende aan de Duitse ambassadeur in Moskou.⁸¹ Nu zou zij deze gebieden communistisch maken en sovjetiseren. Oost-Galicië en Volhynië werden op 1 november, na een verzoek van een 'verkozen' volksvergadering, ingelijfd bij de Oekraïense Sovjetrepubliek. Een groot aantal Oekraïners reageerde alvast positief op de hereniging van Oekraïne.⁸²

De maatschappelijke structuur diende een fundamentele wijziging te ondergaan, waarvoor vanuit Centraal- en Oost-Oekraïne en Rusland duizenden communisten gestuurd werden naar de nieuwe territoria, 'West-Oekraïne'. De sovjetautoriteiten wilden een nieuwe Oekraïense structuur oprichten op sovjetleest met Russische elementen. Zowel Poolse als Oekraïense sociale, culturele en economische instituten en organisaties werden daarom afgeschaft en vervangen door communistische instellingen. Politieke partijen werden ontbonden en vervangen door de communistische partij. Bepaalde partijen ontbonden zichzelf in de hoop represailles te ontlopen. Het gerechtelijke apparaat werd bemand door partijleden. Het economische systeem werd omgevormd in een geleide staatseconomie, al werd collectivisatie voorzichtig en behoedzaam ingevoerd. Oost-Galicië verschilde immers in cultuur en mentaliteit. De confiscatie van grond en goederen trof vooral grondbezittende Polen. Oekraïners werden hoofdzakelijk het slachtoffer van gedwongen tewerkstelling op kolchozen.

Het onderwijs onderging eerst oekraïnisatie en nadien russificatie en sovjetisering. De Jan Kazimierz-Universiteit in Lviv werd herdoopt in Ivan Franko-Universiteit. De Uniatenkerk en de Autokefale Orthodoxe Kerk werden ondergeschikt aan de Moskouse patriarch, terwijl religie uit de scholen gebannen werd. Vooral de antireligieuze propaganda werd door de bevolking vijandig onthaald. Door het verbeteren van de volksgezondheid en de lage prijzen van

⁸⁰ KARPUS, [Straty...], 148. De schattingen verschillen; Dmytruk baseert zich op 12 miljoen (DMYTRUK, [Polityka...], 76).

⁸¹ HRYCAK, [Historia...], 217.

⁸² MAKARCZUK, [Polska-Ukraina: trudne pytania, IV], 156.

levensnoodzakelijke middelen trachtte de overheid de brede bevolkingslaag voor zich te winnen.⁸³ Maar onontbeerlijk in de omvorming van maatschappij, politiek en economie was een repressief terreur- en deportatiebeleid dat de weerstand van de bevolking diende te breken en opstanden moest voorkomen.

Er waren een aantal verschillen tussen Polen en Oekraïners. Ten eerste waren Polen ondervertegenwoordigd in het nieuwe politieke systeem. "De hogere posities in het bestuur werden zoals gewoonlijk ingenomen door de pas uit de USSR aangekomen vreemdelingen. In veel mindere mate en dan in de meest ondergeschikte posities, bevonden zich lokale Joden en Oekraïners, hoofdzakelijk oud-leden van de West-Oekraïense Communistische Partij (KPZU). En enkel sporadisch op provinciale schaal waren er Polen, die dan gewoonlijk oud-leden waren van de Poolse Communistische Partij (KPP)."⁸⁴ Ten tweede constateert men dat hoofdzakelijk burgers van Poolse origine het slachtoffer werden van repressie en deportatie. Honderdduizenden Polen werden in deze periode gedeporteerd uit het westen van Oekraïne en Wit-Rusland naar Siberië.

Een eerste oorzaak waarom Polen gevisieerd werden, was de sociaal-economische achtergrond: een bepaald percentage van de Poolse bevolking was (groot)grondbezitter, kolonist of behoorde tot de welgestelde klasse. Dit deel van de bevolking was de 'vijand van het volk' volgens de marxistisch-leninistische klassentheorie. Dit vijandsbeeld werd veralgemeend tot de hele in West-Oekraïne wonende Poolse natie. In de sovjetpropaganda werd de Poolse bevolkingsgroep afgetekend als bourgeoisie. Polen werden als etnische groep collectief verantwoordelijk gesteld voor de wantoestanden van het verleden. Zo kon men populariteit winnen onder de brede Oekraïense volksmassa.

⁸³ DMYTRUK, [Polityka...], 80.

⁸⁴ MAZUR, [Polityka władz...], 98.

Figuur 7: Sovjetpropaganda: een sovjetsoldaat doorsteekt de witte adelaar (het symbool van Polen) en bevrijdt twee Oekraïners

Een tweede oorzaak was de dominant Poolse participatie aan het vooroorlogse staatsapparaat. In de initiële fase van de machtsgreep en -installatie diende de oude structuur grondig vernietigd en haar elite geëlimineerd te worden, opdat het maatschappelijke weerstandsvermogen

gedecimeerd zou worden. De Russische veiligheidsdienst (NKVD) begon de operatie de eerste dag na de sovjetinval. Op 24 september 1939 vond de eerste golf van arrestaties plaats van leden van de bestuursinstellingen, het rechtssysteem, politieke partijen en volksvertegenwoordigingen.⁸⁵ Uit angst voor potentiële opstanden van krijgsgevangenen en veteranen werd de Poolse legerstructuur onthoofd: 15.000 officieren werden omgebracht in Katyń, Miednoje en andere plaatsen.⁸⁶

Eenzijds werden Polen niet aanvaard in het nieuwe systeem. Zo werden oud-leden van de Poolse communistische partij pas na verloop van tijd, en met tegenwerkingen, geaccepteerd in de communistische partij (van de Sovjet-Unie). Anderzijds was de interesse en de wil tot participatie van Poolse zijde zeer klein. De sovjettroepen werden immers door de Poolse bevolking vijandig onthaald aangezien zij mede de Tweede Republiek hadden omvergeworpen. Polen wilden (in het algemeen) geen lidmaatschap van de communistische partij en weigerden medewerking aan de opbouw van het nieuwe bestuur. In de communistische jeugdvereniging, de Komsomol, was het Poolse aandeel nietig klein.⁸⁷

Aansluitend op de oorlog ontstonden ondergrondse Poolse en Oekraïense verzetsbewegingen. Het repressieve beleid en de deportaties spoorden hen aan het regime te bestrijden. De enige resterende Oekraïense organisatie die gewapend verzet leverde tegen het communistisch systeem en aanslagen pleegde, was de OUN. De NKVD voerde evenwel met succes massale arrestatiegolven uit, hoewel het basiskader van de OUN de repressie ontliiep.⁸⁸ 20.000 Oekraïners werden geëxecuteerd door NKVD.⁸⁹ Van de naar schatting 20.000 tot 30.000 Oekraïners die naar Duitse gebieden vluchtten, waren velen OUN-leden of andere nationalistenvan, verwanten of politiciers, zoals Mudryj.⁹⁰ Aan Poolse zijde werden verschillende verzetsbewegingen opgericht, doch ook zij leden grote verliezen.⁹¹ Kleinere en grotere groepen rondzwervende Poolse soldaten, die krijgsgevangenschap ontlopen waren, pleegden overvallen met dodelijke slachtoffers.⁹²

Hoewel het Pools-Oekraïense conflict tijdens de oorlogsmaand geëscaleerd was, stabiliseerde het in de periode 1939-1941. Er was geen oplossing, maar

⁸⁵ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 68.

⁸⁶ DMYTRUK, [Polityka...], 83.

⁸⁷ MAZUR, [Polityka władz...], 98.

⁸⁸ HRYCAK, [Historia...], 220.

⁸⁹ MAZUR, [Polityka władz...], 102.

⁹⁰ DMYTRUK, [Polityka...], 77. Torzecki schat het aantal op 20.000; cf. TORZECKI, [Kwestia...], 193.

⁹¹ De bekendste Poolse verzetsbewegingen: 'Polska Organizacja Wojskowa', 'Rydz-Śmigły' (tegen het einde van 1939 600 leden), 'Służba Zwycięstwu Polski' (georganiseerd door Tadeusz Majewski) en 'Strzelca'. Nog voor juni 1941 waren ze bijna allemaal vernietigd of verlamd door het optreden van de NKVD. (MAZUR, [Polityka władz...], 102.)

⁹² SOWA, [Stosunki...], 104.

het Pools-Oekraïens antagonisme werd uitgesteld door de externe druk van het repressief beleid, de terreur en de deportaties. Beide verzetsbewegingen richtten zich op de sovjettirannie die in eerste instantie levensbedreigend was. De Pools-Oekraïense tegenstelling kon als een 'luxeprobleem' beschouwd worden. Er zou aan beide nationalistische zijden zelfs interesse geweest zijn voor samenwerking.⁹³

In deze periode van stabilisering ontstond er dus in zekere zin solidariteit bij de volksmassa's. Anderzijds groeide er onderhuids een afkeer. De sovjetpolitiek bevoordeelde Oekraïners en voerde een vanuit Pools oogpunt vernederende sovjetisering met Oekraïense elementen door. Gezien het grote aantal gedeporteerde Polen, dacht de Poolse bevolking dat het terreurbeleid de exterminatie van de Poolse natie beoogde, wat de antipathie jegens Oekraïners vergrootte. Ondertussen werden Oekraïners opgehitst tegen Polen, die gestereotypeerd werden als 'heren (bezittende klasse) die Oekraïners uitgebuit hebben'. In de sovjethistoriografie werd het recente wapenfeit ingeschreven als de 'bevrijding van West-Oekraïne van de Poolse druk' en als de 'gouden septembermaand'.⁹⁴

2. Het *Generalgouvernement*: 'divide et impera'

Bijna het hele etnisch gemengde Pools-Oekraïense gebied werd geannexeerd bij de Sovjet-Unie. Toch is het *Generalgouvernement* belangrijk in de geschiedenis van het Pools-Oekraïens conflict omwille van het experiment dat nazi-Duitsland er uitvoerde op de etnische tegenstellingen. Oekraïners vormden in het *Generalgouvernement* een minderheid van 700.000 tot 750.000 personen op een totaal van 12 miljoen inwoners.⁹⁵ Hiervan zouden 200.000 mensen eigenlijk Poolstalig en Rooms-katholiek geweest zijn, aldus de Poolse historicus Ryszard Torzecki.⁹⁶ Uit opportunisme koos men immers onder de bezettingsmacht voor de Oekraïense nationaliteit. Oekraïners lokaliseerden zich in de zuidelijke gebieden aan Slovakije en Hongarije, in de regio Chełm en in de streken aan de rivieren de San en de Boeg.⁹⁷

Op 16 november 1939 ondertekenden het Derde Rijk en de USSR een overeenkomst betreffende de uitwisseling van inwoners en vluchtelingen. De sovjetzijde beoogde een immigratie van Oekraïners en Wit-Russen naar de USSR. De Duitse zijde hoopte op de verhuizing van etnische Duitsers, die in Volhynië en Oost-Galicië woonden, naar het *Generalgouvernement* of het Duitse

⁹³ MAZUR, [Polityka władz...], 109.

⁹⁴ MAZUR, [Polityka władz...], 99; 'Gouden herfst', cf.: BUCHALO, [Polska-Ukraina: trudne pytania, IV], 66.

⁹⁵ TORZECKI, [Kwestia...], 194. Het bevolkingsaantal steeg tot 13 miljoen in 1940. JASIAK, [Stanowisko...], 198.

⁹⁶ TORZECKI, [Kwestia...], 194.

⁹⁷ In de Oekraïense historiografie worden deze gebieden 'Over-de-Curzonline' genoemd.

rijk. In beide richtingen stroomden duizenden vluchtelingen toe op vrijwillige basis. In de eerste helft van 1940 vluchtten 10.000 Oekraïners naar de USSR, tegenover 20.000 naar het *Generalgouvernement*.⁹⁸ Andere schattingen voor de hele periode ramen het aantal vluchtelingen van alle nationaliteiten naar de USSR op 35.000 terwijl 40.000 tot 60.000 naar het *Generalgouvernement* zouden gevlucht zijn.⁹⁹ De meeste Oekraïense vluchtelingen naar de USSR waren van boerenafkomst en hadden een laag ontwikkeld nationale bewustzijn.¹⁰⁰

Het Duitse beleid in het *Generalgouvernement*, met aan het hoofd Hans Frank, wilde het Slavische element uitschakelen. Het was experimenteel van karakter met het oog op de mogelijkheid een soortgelijk beleid te voeren elders in Volhynië en Oost-Galicië, als deze gebieden veroverd zouden worden. Om dit doel te bereiken werd het Pools-Oekraïens antagonisme versterkt door de wederzijdse afkeer aan te sporen. Frank paste de strategie 'divide et impera' toe: Polen en Oekraïners werden tegen elkaar opgezet en nazi-Duitsland heerste. Volgens Frank dienden de etnische spanningen behouden te blijven en waren Oekraïners een essentieel tegengewicht voor Polen.¹⁰¹

Enerzijds werden gelijke rechten gegeven aan Oekraïners (de Poolse assimilatiepolitiek werd stopgezet) en anderzijds werden ze bevoordeeld ten opzichte van Polen met rechten en privileges. In ruil voor loyaliteit garandeerde Duitsland Oekraïners een eigen Kerk en het behoud van de eigen taal en de cultuur.¹⁰² In het *Generalgouvernement* verschenen drie Oekraïense kranten en tijdschriften, waarvan *Krakiv'ski Visti* de voornaamste was.¹⁰³ Ten koste van het Poolse onderwijs werd het aantal Oekraïense scholen vermeerderd. In tegenstelling tot Polen was het voor Oekraïners mogelijk middelbaar onderwijs te volgen en bestond voor enkelen de mogelijkheid verder te studeren in het Duitse rijk.¹⁰⁴ Oekraïners verkregen het recht een eigen voetbalbond te organiseren en wedstrijden tegen Duitse ploegen te spelen.

Oekraïense hulporganisaties waren toegestaan, maar grootschalige of politieke organisatie waren verboden. De OUN werd weliswaar getolereerd en haar leden traden uit de clandestiniteit, maar de OUN bevond zich in de schemerzone van de (il)legaliteit. Nadat eerder op Oekraïens initiatief een overkoepelend orgaan gevormd was, werd in het voorjaar van 1940 onder Duits toezicht het Oekraïens Centraal Comité (UCK) opgericht onder leiding van Volodymyr Kubijovič.¹⁰⁵ Dit was het enige legale orgaan dat de Oekraïense belangen behartigde bij de bezetter. Zijn werking concentreerde zich op

⁹⁸ JASIAK, [Stanowisko...], 196.

⁹⁹ JASIAK, [Stanowisko...], 196-197.

¹⁰⁰ SERHIJCZUK, [Stanowisko...], 176.

¹⁰¹ BUCHAŁO, [Straty...], 257.

¹⁰² JASIAK, [Stanowisko...], 198.

¹⁰³ TORZECKI, [Kwestia...], 204.

¹⁰⁴ SOWA, [Stosunki...], 108. Zo begonnen 29 (Oekraïense) studenten in 1940 aan een ingenieursopleiding in Dantzig. JASIAK, [Stanowisko...], 210.

educatief-culturele, sociale en economische terreinen. Het UCK was onderverdeeld in regionale comités en genootschappen. Het was actief in bijna alle etnisch Oekraïense gebieden en ten dele zelfs in etnisch-Poolse gebieden.¹⁰⁶ Het UCK wilde de Poolse invloed elimineren en het Oekraïense nationale bewustzijn versterken.¹⁰⁷ Het was dan ook nauw verbonden met de OUN.

Hoewel Oekraïners privileges en rechten genoten, ondergingen ze net als Polen dwangarbeid, strafsancties...¹⁰⁸ Ze werden net als Polen als *Untermenschen* beschouwd en niet in vertrouwen genomen. Onderricht in de Oekraïense geschiedenis en geografie was verboden. In sommige gebieden bleef er zelfs een Poolse bestuurlijke dominantie over Oekraïners bestaan.¹⁰⁹ Het bevoordelen van Oekraïners paste louter binnen de politieke strategie 'divide et impera'. Oekraïense nationalisten werden in de waan gelaten dat Duitsland een onafhankelijk Oekraïne genegen was, doch op termijn wachtte hen hetzelfde lot als Polen. Vooraanstaande Oekraïners zoals Melnyk, Bandera en zelfs Skoropads'kyj werden weliswaar betrokken bij het Duitse beleid, maar de 'germanofilie' aan Oekraïense nationalistische zijde was beperkt: men beschouwde Duitsers als 'bondgenoten uit noodzaak'.¹¹⁰

De Duitse politiek veroorzaakte het gewenste effect dat Polen zich afkeerden van Oekraïners en vice versa. Een aanzienlijk deel van de Oekraïense bevolking toonde zich vijandig jegens de Poolse bevolking.¹¹¹ De Pools-Oekraïense betrekkingen stabiliseerden maar bleven verhit. Een onzekere factor was de veranderde politieke situatie. In gemengde gebieden vonden rellen en – in beperkte mate – pogroms plaats.¹¹² Het etnische geweld moet een betrekkelijk laag aantal doden veroorzaakt hebben. De Poolse noch de Oekraïense historiografie maakt veel melding van *gewapende* conflicten tussen Oekraïners en Polen in de eerste twee oorlogsjaren (september 1939 – juni 1941). Er wordt geen dodenaantal vermeld.

380.000 Polen, die plaats dienden te ruimen voor Duitse kolonisten, werden uit de bij het Duitse rijk geannexeerde gebieden verhuist naar het *Generalgouvernement*.¹¹³ Een deel werd overgebracht naar gebieden waar de Oekraïense bevolking domineerde. Dit zorgde voor etnische spanningen. De Poolse immigranten werden onwelwillend onthaald. Simultaan trachtte het UCK het Oekraïense element te versterken in deze gebieden door vrijgekomen

¹⁰⁵ KYRYCZUK, [Problem...], 248. Kubijovič was van afkomst een Lemko. In het interbellum was hij een professor in de geografie.

¹⁰⁶ JASIAK, [Stanowisko...], 201.

¹⁰⁷ JASIAK, [Stanowisko...], 201.

¹⁰⁸ JASIAK, [Stanowisko...], 204.

¹⁰⁹ SERHIJCZUK, [Stanowisko...], 183.

¹¹⁰ TORZECKI, [Kwestia...], 193.

¹¹¹ SOWA, [Stosunki...], 114.

¹¹² SOWA, [Stosunki...], 112-113.

¹¹³ JASIAK, [Stanowisko...], 198.

nederzettingen te reserveren voor Oekraïners. Door omstandigheden immigreerden in de praktijk slechts 600 Oekraïners naar deze gebieden.¹¹⁴

Een andere belangrijke gebeurtenis was de splitsing binnen de OUN. Ze werd veroorzaakt door verschillende ideologische opvattingen en een opvolgingskwesitie. Doorheen de jaren 1930 was de in het buitenland gevestigde OUN-leiding (PUN) en haar propaganda vanuit een pragmatisch realisme georiënteerd op Duitsland. De in Polen gevestigde ondergrondse Binnenlandse Executieve was radicaler en op zichzelf gericht. Hoewel ze extreem-rechts was, vertrouwde ze Hitler niet. De rol van Duitsland vormde een twistpunt. De val van Karpathisch Oekraïne stelde de Binnenlandse Executieve in haar gelijk dat Oekraïne gebruikt werd in de Duitse politiek.

In mei 1938 werd Konovaliec vermoord en nam Melnyk als plaatsvervanger de leiding over de PUN over. Op het einde van augustus 1939 werd dit bevestigd op het Tweede Congres van de OUN te Rome, waar Bandera noch zijn aanhangers vertegenwoordigd waren. Na de val van Polen vochten de twee kopstukken en hun gevolg een strijd uit, wat in juli 1940 leidde tot de vorming van twee elkaar vijandige fracties: OUN-m (Melnyk) en OUN-b (Bandera), die later OUN-r (revolutionair) genoemd werd.¹¹⁵

De OUN-m werd gesteund door enkele invloedrijke jonge ideologen en leunde het dichtst aan bij het fascisme. Ze werd omschreven als de partij van 'bureau-nationalisten'¹¹⁶, in tegenstelling tot het actieve ondergrondse 'veldwerk' onder leiding van Bandera. De OUN-r was numeriek het sterkste en verenigde vele jonge radicale nationalistes die bereid waren te strijden voor een onafhankelijk en etnisch Oekraïne. Beide waren ze verbonden met de Duitse leiding, doch de OUN-r vertrouwde nazi-Duitsland in mindere mate dan de OUN-m. De Duitse inlichtingendiensten schatten de sterktes en zwaktes van beide groepen correct in: de OUN-m werd vooral ingezet in de UCK, terwijl de OUN-r een –zij het in West-Oekraïne gedecimeerd– uitgebreid netwerk van ervaren strijders bezat. Ondanks de behoedzaamheid ten aanzien van Duitsland was de OUN-r bereid mee te werken in de strijd tegen de USSR. Met het oog op de invasie van de Sovjet-Unie werden twee militaire eenheden gevormd: 'Nachtigall' en 'Roland'. Zowel de OUN-r als de OUN-m richtte eigen 'marsgroepen' op van enkele duizenden Oekraïense vrijwilligers.¹¹⁷ Ze stonden Duitse eenheden bij en dienden een administratie uit te bouwen in de veroverde Oekraïense gebieden.

¹¹⁴ SERHIJCZUK, [Stanowisko...], 180-181.

¹¹⁵ Een aanhanger van OUN-m wordt in het Oekraïens aangeduid met *melnykivec* en een aanhanger van OUN-b met *banderivec* (cf. Poolse equivalenten: *melnykowiec* en *banderowiec*).

In 1943 veranderde de Bandera-fractie haar naam in OUN-SD (OUN-Onafhankelijk). Om verarring te vermijden gebruik ik in deze verhandeling enkel OUN-r.

¹¹⁶ HRYCAK, [Historia...], 222.

¹¹⁷ FILAR, [Rozwój...], 70.

3. De relaties in ballingschap (tot juni 1941)

Na september 1939 drong zich aanvankelijk bij de Poolse zijde de noodzaak op om een nieuwe oplossing te vinden. Indien men de incorporatie van de etnisch gemengde oostelijke gebieden wilde blijven legitimeren op internationaal niveau, was een overeenkomst met de Oekraïense zijde wenselijk. Een nieuw concept zou de relaties met de Oekraïense bevolking kunnen normaliseren in de toekomst, nadat Polen bevrijd zou zijn. Een negatief uitgangspunt was de niet-vertegenwoordiging van Oekraïners en Wit-Russen in de Poolse regering in ballingschap te Frankrijk (en later te Londen).

De regering Sikorski legde eind november 1939 een reeks verklaringen af. Ze verdedigde de oostgrens van Polen zoals die bepaald was in het Verdrag van Riga en was niet bereid tot territoriale toegevingen. Het federale concept van Piłsudski werd hernomen: enkele Poolse regeringsleden beoogden een onafhankelijk Oekraïne dat op gelijke basis een federatie zou vormen met Polen.¹¹⁸ Sikorski zelf echter verhiel zich sceptisch tegenover dit idee en wilde de Poolse-Oekraïense kwestie pas na de bevrijding van de betrokken gebieden bespreken. Dit zou uiteraard nadelig zijn voor de Oekraïense zijde. De Poolse emigratie ambieerde immers een groot Polen dat als tegengewicht zou dienen tegen Duitsland en Rusland.¹¹⁹

De Oekraïense zijde in ballingschap was gefragmenteerd.¹²⁰ De regering van de Oekraïense Volksrepubliek (in ballingschap) was heropgericht in Frankrijk en kenmerkte zich door gematigdheid en bereidheid om met de Poolse regering samen te werken in de traditie van Petljura.¹²¹ Ze was echter een zwakke gesprekspartner. Ten eerste claimde ze reeds twee decennia Oekraïne te vertegenwoordigen maar werd ze door niemand erkend. Ze bezat tevens nergens een maatschappelijk draagvlak. Ten tweede waren de Oekraïense politieke kopstukken in het bezette Polen gebleven. Ten derde werd deze regering tegengewerkt door OUN-leden in ballingschap, geconcentreerd rond de Oekraïense Nationale Vereniging. Onderhandelingen tussen OUN en de Oekraïense delegatie mislukten.

Het contact met de Oekraïense zijde in de twee bezette Poolse delen verliep moeizaam. Via een verbindingsbasis in Boedapest werd contact gehouden met het Poolse ondergrondse verzet en onrechtstreeks met

¹¹⁸ PARTACZ, [Problem...], 115.

¹¹⁹ ZASZKILNIAK, [Problem...], 132-133.

¹²⁰ De Petljura-oriëntatie was voordien reeds opgesplitst in een pro- en anti-Duitse strekking. Na de verovering van Frankrijk werd de anti-Duitse fractie, met onder meer Vynnyčenko, gearresteerd. Cf. KYRYCZUK, [Problem...], 248.

¹²¹ In Parijs waren twee elkaar vijandige organisaties actief: het gematigde Oekraïense Comité dat trachtte de verschillende Oekraïense strekkingen te verenigen en de Oekraïense Nationale Vereniging. Deze laatste werd gedomineerd door OUN-leden en hitse Oekraïense soldaten in het Poolse leger in ballingschap op tot insubordinatie en desertie.

Oekraïense vooraanstaanden. Wat het door de USSR ingelijfde Oost-Galicië betreft, werd in maart 1940 in een Pools rapport te Boedapest gemeld dat “een gemeenschappelijke haat jegens bolsjevisten een toenadering tussen Oekraïners en Polen teweeg brengt, doch over welke samenwerking dan ook kan nog geen sprake zijn”.¹²² De Oekraïense zijde in het Duitse deel toonde geen interesse in onderhandelingen en stelde geen eisen. Ze werkte samen met Duitsland of werd onderdrukt. De communicatie tussen OUN-m en OUN-r getuigt dat indien de Duitse zijde niet aan de verwachtingen zou voldoen, de OUN-m en de OUN-r contact zouden zoeken met de geallieerde regeringen.¹²³

Na de val van Frankrijk (juni 1940) reserveerde de Poolse regering de oplossing van het vraagstuk voor zichzelf. Met betrekking tot de oostelijke gebieden van Polen verklaarde ze de status-quo van voor 1939 te willen behouden.¹²⁴ Tot juni 1941 behoorde de Oekraïense kwestie niet tot de belangrijkste vraagstukken van de Poolse regering in emigratie.¹²⁵ Oekraïners daarentegen wilden van het probleem een internationaal vraagstuk maken.

Hoofdstuk III: Onder de knoet van nazi-Duitsland (juni 1941 – einde 1942)

A. Collaboratie en verzet

1. Het *Generalgouvernement* en het Rijkscmissariaat

Op 22 juni 1941 viel Duitsland de Sovjet-Unie binnen. West-Oekraïne werd in minder dan drie weken tijd veroverd. Nadien werd het administratief opgedeeld in twee delen. Oost-Galicië werd vanaf augustus ingelijfd als een district bij het *Generalgouvernement*, tot groot ongenoegen van Oekraïners.¹²⁶ De scheidingslijn was dezelfde als de grenslijn tussen het Oostenrijks-Hongaarse en het Russische rijk tot 1914 en wat het meest oostelijke deel betreft, dezelfde als de grens tussen de Tweede Republiek en de USSR in het interbellum. Volhynië en Zuid-Polesië vormden vanaf september een deel van het Rijkscmissariaat Oekraïne. Hierbij werd een stuk van Polesië toegevoegd dat voordien tot de Wit-Russische Sovjetrepubliek behoorde (met onder meer Brest en Pinsk).

¹²² MAZUR, [Polityka władz...], 100.

¹²³ ILJUŠYN, [Polska-Ukraina: trudne pytania, IV], 165.

¹²⁴ PARTACZ, [Problem...], 122.

¹²⁵ ZASZKILNIAK, [Problem...], 132.

¹²⁶ Het meest westelijke grondgebied aan de San werd toegevoegd bij het district Krakau.

Deze verdeling is belangrijk in het verdere verloop van het Pools-Oekraïense conflict. De betrekkingen evolueerden in beide gebieden op een verschillende manier. Oekraïners én Polen bevonden zich in Oost-Galicië "in een veel betere positie dan in de naburige bezette gebieden".¹²⁷ Ten eerste was het *Generalgouvernement* in het voorstadium om toegevoegd te worden bij het Duitse rijk en onderging de bevolking fysieke eliminatie of verduitsing. Het Rijkscommissariaat was een soort kolonie met een 'nog lagere' status: de bezetter voorzag de economische uitbuiting en de decimatie van de bevolking. Ten tweede waren de etnische verhoudingen verschillend. In het Rijkscommissariaat vormden Polen een kleine minderheid. In het district Oost-Galicië maakten Oekraïners de meerderheid uit, maar in het hele *Generalgouvernement* vormden ze een minderheid. Ten derde verschilde het bestuur in de twee gebieden. Het *Generalgouvernement* werd geleid door Hans Frank en het Rijkscommissariaat Oekraïne door Erich Koch.¹²⁸

¹²⁷ HRYCAK, [Historia...], 233.

¹²⁸ Alfred Rosenberg was de nazi-ideoloog en het hoofd van het *Ostministerium*. Hij was pro-Oekraïens en anti-Russisch. Hij pleitte voor een grote Oekraïense vazalstaat. Erich Koch wilde geen voorkeursbehandeling voor Oekraïne. Rosenberg trok aan het kortste eind. Erich Koch dient niet verward te worden met de geleerde Hans Koch, die net vanwege zijn Oekraïense sympathieën teruggefloten werd.

Figuur 8: Het *Generalgouvernement* en het Rijkskommissariaat

Frank breidde zijn strategie 'divide et impera' uit naar Oost-Galicië. Ook hier werden Oekraïners en Polen tegen elkaar uitgespeeld. Het doel was het verzet tegen de Duitse bezetter te verminderen; het ultieme doel was evenwel

de decimatie van zowel de Poolse als de Oekraïense bevolking. Frank trachtte de vrede te handhaven, opdat de oliewinning in Galicië voor de Duitse oorlogsmachine niet belemmerd zou worden. Dankzij zijn beleid was Galicië in vergelijking met het Rijkscommissariaat –hyperbolistisch uitgedrukt– “een lieflijke oase van rust” voor Oekraïners.¹²⁹ Er dreigden evenwel zware represailles indien er een opstand zou uitbreken.

De Duitse bezetter “steunde het nationalistisch georiënteerde element en zijn vijandige houding tegen Polen”.¹³⁰ Oekraïners werden bevoordeeld ten opzichte van Polen om de etnische tegenstellingen te verhogen.¹³¹ In februari 1942 werd Otto Wächter, die demonstratief zijn sympathie voor Oekraïne uitte, gowleider van het district Galicië.¹³² De Oekraïense sympathie voor het Duitse regime was dan ook groot. In Galicië domineerden thans Oekraïners in de lokale administratie van Oekraïense en etnisch gemengde dorpjes. Maar op sommige plaatsen was een Poolse minderheid aan de macht.¹³³ Oekraïners ondergingen net zoals Polen executies in het kader van collectieve verantwoordelijkheid.¹³⁴ Werkkrachten van beide naties werden gedeporteerd naar Duitsland.

In Volhynië daarentegen werd door Koch geen algemene bevoordelingspolitiek gevoerd. Hij opteerde voor een rechtlijnige algemene vernietigingsoorlog. Zijn terreurbeleid ontzag niemand en voorzag een decimatie van de bevolking. Deze operatie werd in het Duits *Flurbereinigung* genoemd. Ook Koch trachtte Polen en Oekraïners tegen elkaar op te zetten opdat ze elkaar zouden uitschakelen: “We moeten het zover brengen dat een Pool die een Oekraïner tegenkomt, hem wil doden en dat een Oekraïner die een Pool ziet, brandt van verlangen hem te vermoorden.”¹³⁵ Hij maakte op het laagste niveau gebruik van etnische tegenstellingen, al deed hij dat minder beredeneerd dan Frank. In het lokale bestuur speelde de Poolse minderheid een belangrijke rol.¹³⁶ De bezetter trachtte de twee gebieden van elkaar gescheiden te houden.

¹²⁹ KYRYCZUK, [Próby...], 57.

¹³⁰ TORZECKI, [Kwestia...], 291.

¹³¹ Oekraïners in het *Generalgouvernement* kregen meer proviand, genoten meer burgerlijke en culturele vrijheid en hadden een beter en uitgebreider schoolsysteem. Cf.: JASIAK, [Stanowisko...], 217-218.

¹³² KYRYCZUK, [Próby...], 57. Wanneer de Duitse veiligheidsdiensten niet aanwezig waren, groette Wächter Oekraïense vertegenwoordigers met de woorden “roem aan Oekraïne”.

¹³³ JASIAK, [Stanowisko...], 209. De meeste dorpschouwen –Oekraïners of Polen– waren corrupt en vertrouwelingen van de Duitse bezetter.

¹³⁴ JASIAK, [Stanowisko...], 218.

¹³⁵ KYRYCZUK, [Próby...], 61.

¹³⁶ SNYDER, [The Reconstruction...], 157.

Figuur 9: Een Duitse propaganda-affice in 1941: “Nu is het einde gekomen aan de brandstichter en moordenaar Stalin”

De Duitse inval werd zowel door Polen als Oekraïners aanvankelijk als een verlichting onthaald. Na 21 maanden sovjetbezetting was de verzwakte maatschappij ontworpen. Materieel waren Polen er erger aan toe dan Oekraïners. De intelligentsia van beide naties was onthoofd. Op het laatste moment waren in de eerste dagen van de Duits-Russische oorlog tienduizenden Poolse en Oekraïense gevangenen vermoord door terugtrekkende NKVD-eenheden. Snel werd echter duidelijk dat Duitsland geen bevrijder was, maar een nieuwe veroveraar. De verhouding met de bezetter is een factor die grote invloed uitoefende op de Pools-Oekraïense betrekkingen. Door een beoogd onevenwichtige collaboratie nam de kloof tussen de twee naties toe. Poolse en Oekraïense individuen, die voor de oorlog weinig te betekenen hadden, kregen in het bestuur of in militieën macht op het laagste maatschappelijke niveau. Duitsers hielden deze machtsverschuiving uiteraard onder controle, hoewel ze in een latere fase de controle zouden verliezen.

2. Oekraïense collaboratie en verzet

De Oekraïense collaboratie na juni 1941 is een complex verhaal. De Duitse bezetter speelde een dubbel spel en de Oekraïense nationalistische leiding 'speelde het een tijd mee'. Van een Oekraïense staat –hoe klein ook– kon voor Hitler absoluut geen sprake zijn. Op 16 juli 1941 nam hij alle twijfels daarover weg in een conferentie. Hij voorzag twee doelen wat Oekraïne betreft: economische uitbuiting en *Lebensraum* voor Duitse kolonisten.¹³⁷ De rol van Oekraïne was dus op het hoogste niveau 'definitief' beslist. Op het laagste niveau was de rol van Oekraïners evenwel nog niet uitgespeeld. Het gebied was veroverd, maar Oekraïners konden thans nog gebruikt worden in het Pools-Oekraïens conflict en bij de uitroeiing van joden. Duitsers bleven interesse tonen voor de Oekraïense zaak en gaven tekens deze genegen te zijn. Zo slaagden ze erin een groot deel van de Oekraïense bevolking aan zich te binden. Duitse politie- en veiligheidsdiensten en SS-afdelingen recruteerden onder de Oekraïense bevolking en stotten daarbij niet op een gebrek aan vrijwilligers. In het Galicische bestuur en administratie waren Oekraïners sterk vertegenwoordigd.¹³⁸ Jonge arbeidskrachten werden naar Duitsland afgevoerd voor de Duitse oorlogsmachine.

¹³⁷ TORZECKI, [Kwestia...], 269.

¹³⁸ SNYDER, [The Reconstruction...], 157.

Figuur 10: Het station in Kovel (in Volhynië). Vrouwen worden gedeporteerd naar Duitsland

De grote verwachtingen die Oekraïense nationalistیں koesterden, werden getemperd, maar niet geëlimineerd. Op 30 juni 1941 was in Lviv de wedergeboorte van een onafhankelijke Oekraïense staat uitgeroepen door aanhangers van Bandera. Een regering werd gevormd onder leiding van Jaroslav Stec'ko. Ook elders hadden manifestaties en proclamaties plaatsgevonden. Dankbetuigingen aan het Duitse adres ten spijt werden nationale aspiraties voor onafhankelijkheid toch de kop ingedrukt.¹³⁹ OUN-leiders, waaronder Bandera, werden gearresteerd en nadien gedeporteerd naar het concentratiekamp Sachsenhausen. Vanaf het einde van juni 1941 richtten Oekraïners een eigen bestuur en een eigen milite van 30.000 leden op.¹⁴⁰ Het bestuur werd echter overgenomen door Duitse bezettingstroepen. De Oekraïense militaire eenheden en OUN-afdelingen, die in juni-juli 1941 actief waren geweest in de achterhoede van het Rode Leger en hadden bijgedragen tot de verovering van onder meer Lviv, werden ontbonden of hervormd in politie-eenheden en milities. Deze bleven onder invloed van verschillende nationalistische groeperingen. De twee gevechtseenheden 'Roland' en 'Nachtigall' werden omgevormd tot 'Schutzmannschaft 201' en ingezet in de strijd met sovjetpartizanen.

¹³⁹ Op de onafhankelijkheidsverklaring op 30 juni bedankte men „het heldhaftige Duitse leger en zijn leider Adolf Hitler”. Deze dankbetuiging werd vermeden in latere versies van deze verklaring, waarop Oekraïense historici zich baseren. Cf. SOWA, [Stosunki...], 126.

¹⁴⁰ SOWA, [Stosunki...], 127.

De Oekraïense militie in Volhynië bestond uit 12.000 politielui.¹⁴¹ Ze werd ingezet in de strijd tegen partizanen en in represailles tegen de bevolking.¹⁴² Hierbij kreeg ze de kans specifiek anti-Poolse acties uit te voeren.¹⁴³ Onder leiding van Duitse politietroepen hielpen Oekraïense milities bij de uitroeiing van de volledige joodse bevolking in Volhynië. Deze exterminatie gebeurde hoofdzakelijk ter plaatse in dorpen en steden, dus zonder deportatie naar een uitroeiingskamp. Wat op termijn desastreuze gevolgen had voor de Pools-Oekraïense betrekkingen, was de indoctrinering en training van doorgaans jonge Oekraïense militieleden. Ze werden gehersenspoeld met extreem antisemitisme en werden in de praktijk de technieken van de holocaust aangeleerd.¹⁴⁴ Terzelfder tijd ontsproot de gedachte etnische zuiverheid te bekomen door exterminatie. Ook in Galicië voerden Oekraïense milities represailles, vervolgingen, deportaties en volksverhuizingen van zowel Polen als Oekraïners uit.¹⁴⁵

De intelligentsia werd vervolgd en uitgeschakeld. De gematigde Oekraïense stroming werd door de Duitsers geëlimineerd in Galicië en Volhynië. Haar activiteiten waren dus beperkt. Er restten drie invloedrijke groepen: de OUN-r, de OUN-m en de Polesische Sič.¹⁴⁶ De OUN-r was de extreemste groepering en tevens de machtigste en invloedrijkste. Ze bezat een uitgebreid ondergronds netwerk. In 1941-1942 werd mogelijk vier vijfde van de leiding (door Duitsers) uitgeschakeld.¹⁴⁷ De nieuwe staf werd voorgezeten door Mykola Lebed'. De houding van de nieuwe leiding schijnt onbegrijpelijk. Ze besloot de deportatie van het kopstuk Bandera en andere leiders te verzwijgen voor de basis¹⁴⁸, opdat ruchtbaarheid de collaboratie niet zou verhinderen. De Duitse 'bondgenoot', waarin ze in de jaren 1930 geloofd hadden, had hen de afgelopen drie jaren nochtans danig teleurgesteld: in maart 1939 had hij Karpatisch Oekraïne aan Hongarije geschonken; in augustus 1939 had hij een verbond gesloten met de USSR, de grootste vijand van de Oekraïense nationalistten; eind september 1939 bleek dat West-Oekraïne aan de Oekraïense Sovjetrepubliek toekwam; na september 1939 werden Oekraïners wel bevoordeeld in het *Generalgouvernement*, maar werden slechts enkele kleine Oekraïense verzoeken ingewilligd. Niet alleen de leiding van OUN-r werd vervolgd, ook haar leden werden aangehouden. In september 1941 werd een arrestatiebevel

¹⁴¹ TORZECKI, [Kwestia...], 290. Er is een lijst bewaard van 600 Oekraïense kampbewakers. KOTARBA, [Polska-Ukraïna: trudne pytania IX], 273.

¹⁴² Polska-Ukraïna: trudne pytania IX, 406. Enkele Oekraïense afdelingen worden beschuldigd van oorlogsmisdaden.

¹⁴³ SNYDER, [The Reconstruction...], 158.

¹⁴⁴ Het betreft hier de technieken van holocaust ter plaatse zonder deportatie naar uitroeiingskampen. Holocaust gebruik ik hier dus in de brede definitie.

¹⁴⁵ JASIAK, [Stanowisko...], 214.

¹⁴⁶ Deze laatste was enkel in Volhynië actief.

¹⁴⁷ SNYDER, [The Reconstruction...], 164.

¹⁴⁸ TORZECKI, [Kwestia...], 289.

uitgevaardigd tegen de 'marsgroepen' van de OUN-r. In de herfst van dat jaar werden ongeveer 100 activisten gearresteerd.¹⁴⁹ Een andere bron spreekt van de arrestatie van 700 tot 800 OUN-leden op 15 september 1941.¹⁵⁰ Vanaf november 1941 werden alle strijders van de OUN-r opgepakt en geëxecuteerd.

Desondanks steunde de Oekraïense nationalistische leiding in Volhynië de collaboratie met nazi-Duitsland tijdens het eerste jaar.¹⁵¹ Wat bezielde de leiding van de OUN-r om zich niet te verzetten tegen de Duitse politiek? Vooreerst hadden Oekraïense nationalistena geen andere bondgenoten. Ten tweede beschouwde ze de tijd nog niet rijp voor verzet. De Oekraïense organisatie was zwak. De scholing van Oekraïners in Duitse rangen was wenselijk, opdat deze later volledig uitgerust en opgeleid zouden kunnen 'overlopen'. Ten derde stond Duitsland militair zeer sterk in 1941. Een toenmalige ondergrondse oorlog zou catastrofale gevolgen gehad hebben. Ten vierde vreesde men waarschijnlijk een verzwakking van de positie van de OUN-r ten opzichte van de concurrerende OUN-m. De OUN-r zelf collaboreerde niet openlijk, maar 'passief': ze verzette zich niet tegen de collaboratie van haar leden. Vele nationalistische Oekraïners die in Duitse rangen dienden, stonden onder invloed van de leiding van de OUN-r. De organisatie zelf was clandestien en werd vervolgd. Hoewel een aanzienlijk deel van haar leden in Duitse rangen diende, was ze genoodzaakt ondergronds te opereren.

De Eerste Conferentie van de OUN-r in september 1941 ging vooral over de uitbouw van de organisatie en de scholing van haar leden. Dmytro Hrycaj werd verantwoordelijk gesteld voor militaire kaders voor acties in de toekomst.¹⁵² De activiteiten van de OUN-r in Volhynië en in Oost-Galicië verschilden. In Oost-Galicië beperkte de OUN-r zich tot organisatorische uitbouw en propaganda, omdat deze regio zich niet leende tot een opstand.¹⁵³ De Oekraïense bevolking werd er niet geterroriseerd, maar indien verzet zou rijzen, dreigden er harde repressieve maatregelen. In Volhynië waren de acties van de OUN-r aanvankelijk eveneens beperkt tot de organisatie van de geleerden, het informeren van de bevolking en het propageren van de strijd om een onafhankelijk Oekraïne. Maar al snel dynamiseerden de activiteiten van de OUN-r. Naarmate het ongenoegen over het terreurbeleid van Koch toenam, bereidde ze zich voor op een strijd. In maart 1942 werden banderisten in Volhynië gearresteerd in de steden, waarna gewapende groepen gevormd werden in moerasgebieden. De spanning met de communistische partizanen

¹⁴⁹ SOWA, [Stosunki...], 130.

¹⁵⁰ STACHIV, [Polska-Ukraina: trudne pytania, IX], 268. Ook in Duitsland en Oostenrijk werden aanhangers gearresteerd.

¹⁵¹ FILAR, [Rozwój...], 71.

¹⁵² SOWA, [Stosunki...], 127-128.

¹⁵³ TORZECKI, [Kwestia...], 290.

nam ook toe. De leiding van de OUN-r ging de vorming van partizanengroepen niet tegen, maar trachtte gewelddadig verzet tegen te houden.

In april 1942 werd op de Tweede Conferentie van de OUN-r een strategie uitgewerkt. Het doel was een soevereine en onafhankelijke Oekraïense staat. De leiding voorspelde verschillende scenario's over het einde van de oorlog. De nationaal-revolutionaire en militaire krachten moesten voorbereid zijn: de gehele natie diende zich te verenigen in één beweging, de militaire organisatie diende uitgebouwd te worden en op het gepaste moment zou de revolutie dan losbreken. Oost-Galicië werd daarbij ingericht als de trainings- en bevoorradingsbasis voor de verzetsbeweging in Volhynië. In afwachting van de ultieme slag om een onafhankelijk Oekraïne mocht de bevolking haar energie niet verliezen in partizanenacties. De OUN-r verzette zich tegen elke bezetter en veroveraar met als grootste vijand het 'Moskovitische imperialisme' en in de tweede plaats het 'huichelachtige Duitsland'.¹⁵⁴ Ze ondernam echter nog niets tegen leden die onder Duitse standaard dienden. Polen, die in het Duitse bestuur tewerkgesteld waren, werden wel (op kleine schaal) aangevallen.¹⁵⁵

Figuur 11: Op 30 juni kwam de eerste trein met 'levensmiddelen uit Oekraïne' toe in Berlijn.

¹⁵⁴ DROZD, [Ukraińska...], 42-47.

¹⁵⁵ Polska-Ukraina: trudne pytania IX, 407.

In Lviv werd eind juli 1941 een Oekraïense Nationale Raad (UNC) gevormd. Naast een aantal leden van de OUN-r, waren velen aanhangers van de vroegere Oekraïense Nationaal-Democratische Vereniging (UNDO). De voorzitter was Kost' Levyckyj, een 'Petljurist'. Šeptyc'kyj was de erevoorzitter. De Raad beoogde de verdediging van de belangen van de Oekraïense natie, maar oefende geen invloed uit op het Duitse beleid. Ze werd getolereerd maar werd niet gelegaliseerd. Vanaf november 1941 werd haar werking bemoeilijkt. In maart 1942 werd zij door de bezetter opgedoekt naar aanleiding van een protestbrief van Šeptyc'kyj.

Een groep die niet vertegenwoordigd was in de UNC te Lviv, was de fractie van de OUN onder leiding van Melnyk. De OUN-m was kleiner en minder radicaal. In oktober 1941 vormde zij onder leiding van Mykola Velyčkivs'kyj in Kiëv een Oekraïense Nationale Raad. In december 1941 werd zij verboden en veertig leden werden gearresteerd en geëxecuteerd. De rest van de leden zette de activiteiten ondergronds verder.¹⁵⁶ Melnyk zelf werd onder huisarrest geplaatst en in februari 1944 naar Sachsenhausen gedeporteerd. Op een door de OUN-m georganiseerde herdenking in Bazar in het najaar van 1941 werden 700 personen gearresteerd.¹⁵⁷ Net als de 'banderisten' werden 'melnikieten' dus vervolgd. Dat gebeurde evenwel niet altijd even consequent: aanhangers van de OUN-m die tegen de OUN-r vochten, werden met rust gelaten.

Desondanks bleef de OUN-m zowel in Volhynië als in Galicië verbonden met de Duitse bezetter. Hoofdzakelijk de OUN-m bemande het Oekraïens Centraal Comité (UCK) in Krakau, dat zijn activiteiten verderzette onder leiding van Kubijovič. Melnyk hoopte hiermee een belangrijke politiek-maatschappelijke positie in handen te hebben. De OUN-m won in het algemeen aan invloed in het civiele bestuur. Met Duitse toestemming werd in Lviv een zusterafdeling opgericht: het Oekraïense Regionale Comité (UKK) met aan het hoofd Kost' Pankivs'kyj, die ondervoorzitter geweest was van het UCK in Krakau. Het UKK moest de belangen van de Oekraïense bevolking in Oost-Galicië behartigen. Het was volledig afhankelijk van het UCK onder leiding van Kubijovič.¹⁵⁸ Dankzij het UCK en de sterkere vertegenwoordiging in het bestuur stond de OUN-m dicht bij de Duitse bezetter dan de OUN-r. Op een conferentie in mei 1942 besloot de OUN-m over te gaan tot een actievere strijd tegen de bezetter in Volhynië. Binnen de OUN-m bevonden zich zowel voor- als tegenstanders van een verdere samenwerking met nazi-Duitsland.¹⁵⁹ Oleh Kandyba, die de leiding had overgenomen van Melnyk, werd bekritiseerd door een pro-Duitse fractie onder

¹⁵⁶ LINDHEIM (ed.) en LUCKYJ (ed.), [Towards...], 295-296.

¹⁵⁷ HRYCAK, [Historia...], 230. Bazar is een stadje ten noord-westen van Kiëv waar op 21 november 1921 359 krijgsgevangenen van het UNR-leger werden geëxecuteerd. Ze weigerden over te lopen naar het Rode Leger.

¹⁵⁸ TORZECKI, [Kwestia...], 289.

¹⁵⁹ BONDARENKO, [Działalność...], 21.

leiding van Mykola Kapustjans'kyj. Pas op het einde van 1942 intensifieerde de OUN-m haar ondergrondse activiteiten, hoewel een ander deel verder collaboreerde.

In zowel Oost-Galicië als Volhynië functioneerden de twee fracties van de OUN los van elkaar. Elk zette een eigen bestuur op. Allebei oefenden ze met hun nationalistische programma grote invloed uit op de maatschappij, waar een machtsvacuüm ontstaan was. Vooraanstaande Oekraïners (en ook Polen) waren immers door Duitse of sovjetveiligheidsdiensten geëlimineerd. Vele geestelijken van de Grieks-katholieke Kerk werkten actief samen met de OUN-r en de OUN-m.¹⁶⁰ Ondanks aansluitende nationalistische opvattingen (de OUN-m was weliswaar gematigder), heerste er een grote vijandigheid tussen de twee afsplitsingen van de OUN. Ondergronds vochten ze een bloedige strijd uit. De inzet was de macht over de maatschappij en een bevoorrechte positie bij de bezetter. De rivalisatie had zich in juni-juli 1941 reeds geuit in de marsgroepen: een groep van de OUN-m die op weg was naar Volhynië, werd uitgeschakeld door banderisten.¹⁶¹

In het noordoosten van Volhynië situeerde zich een derde –vooral militaire– groep: de Polesische Sič.¹⁶² Deze was opgericht onder leiding van Taras Borovec'-Bul'ba en was verbonden met de OUN-m. Zij had reeds vóór de Duitse inval in de Sovjet-Unie voorbereidingen getroffen in samenwerking met het Duitse bevel en de UNR-regering (in ballingschap). Dit Oekraïense partizanenleger leverde vanaf eind juni 1941 twee maanden slag met eenheden van het Rode Leger. Olevsk werd tot administratieve hoofdplaats uitgeroepen. Vanaf oktober werd de macht overgenomen door Duitse bezettingstroepen. De rangen van de Sič waren uitgegroeid tot 10.000 soldaten en politielui.¹⁶³ Deze Sič had de naam 'Oekraïens Opstandelingenleger' (UPA) aangenomen; de naam die later door de militaire vleugel van de OUN-r overgenomen zou worden. Midden november 1941 werd de Polesische Sič omgevormd tot een militia onder Duitse controle, maar in het geheim bleef de oude organisatievorm bestaan. In de zomer van 1942 verscherpte de relatie tussen de Oekraïense bevolking en de bezetter in Volhynië. De Duitse bezetter trad steeds repressiever op: hele dorpen werden vernield. Een deel van de Oekraïense politie keerde terug naar de Sič' en trad gewapend op tegen de bezetter.¹⁶⁴ Maar Borovec'-Bul'ba had net

¹⁶⁰ SOWA, [Stosunki...], 131.

¹⁶¹ FILAR, [Rozwój...], 71.

¹⁶² Een 'sič' was een 'defensieve vestiging' van de kozakken in de 16de en 17de eeuw. Het duidde tevens de gemeenschap zelf aan. In 1914 werd er een Oekraïense legereenheid gevormd met nostalgische naam Sič-schutters (*Sičovi Stril'ci*). Hieruit werd een gelijknamige legereenheid gevormd die van 1917 tot 1919 deel uitmaakte van het UNR-leger. In verband met de etymologische uitleg, cf. op de website van het Russisch project Chronos: http://www.hrono.ru/land/russ/-sech_zap.html.

¹⁶³ FILAR, [Rozwój...], 74.

¹⁶⁴ FILAR, [Rozwój...], 74.

zoals de OUN-r niet de intentie een algehele ondergrondse oorlog te starten. Energie diende gespaard te worden.

3. Pools verzet (en collaboratie)

De Poolse collaboratie was proportioneel veel kleiner dan de Oekraïense.¹⁶⁵ Ze betrof individuen en werd niet georganiseerd door hogerhand. Eventuele collaboratie was vaak economisch gemotiveerd. De begeerde status *volksdeutsch* voorzag immers betere materiële leefomstandigheden.¹⁶⁶ De zeer kleine Poolse collaboratie kan op twee manieren verklaard worden. Ten eerste was de interesse van de Poolse zijde zeer klein. Nadat hun land veroverd was in september 1939, werden Polen systematisch vervolgd en vermoord, wat een diepe wrok jegens de bezetter uitlokte. Daarenboven was een deel van de Poolse gebieden onderhevig aan verduitsing. Ten tweede waren de mogelijkheden tot collaboratie voor Polen zeer beperkt. Nazi-Duitsers lieten hen in beperkte mate toe in bewakingseenheden van het spoorwegennetwerk, de politie en de laagste bestuursorganen, die zonder de medewerking van de lokale bevolking niet gefunctioneerd zouden hebben. De *Polnische Polizei* werd vanwege haar granaatkleurige uniformen 'policja granatowa' genoemd. In 1942 telde het ongeveer 12.000 politielui.¹⁶⁷ Het bestreed de criminaliteit, die sinds de anarchie vanaf september 1939 welig tierde. Aan Duitse zijde werd het tevens ingezet in repressieve acties, in de strijd tegen het verzet en bij arrestaties van joden.¹⁶⁸ Vele politielieden werkten echter samen met de Poolse verzetsbeweging.¹⁶⁹ Minder bekend is het Poolse engagement in de *Kriminalpolizei*. Deze had vaak een Pools karakter en wordt net als de 'granaatpolitie' door Oekraïense historici als anti-Oekraïens bestempeld.¹⁷⁰ Pas op het einde van 1944 was er in zéér beperkte mate militaire collaboratie. In tegenstelling tot de Oekraïense dominantie in Galicië, speelden Polen een belangrijke rol in het Duitse bestuur in Volhynië.¹⁷¹

¹⁶⁵ De Poolse collaboratie met nazi-Duitsland was überhaupt de kleinste in Europa.

¹⁶⁶ MOTYKA, [Problem...], 216.

¹⁶⁷ MOTYKA, [Problem...], 215. Matijczenko schat het aantal lager in: gedurende de hele oorlog zouden er volgens hem 11.500 Polen in de Poolse politie gediend hebben. MATIJCZENKO, [Problem...], 236.

¹⁶⁸ Polska-Ukraina: trudne pytania IX, 406; MOTYKA, [Problem...], 215.

¹⁶⁹ MATIJCZENKO, [Problem...], 231.

¹⁷⁰ Polska-Ukraina: trudne pytania IX, 406; MOTYKA, [Problem...], 215.

¹⁷¹ SNYDER, [The Reconstruction...], 157.

Figuur 12: Ook Polen dienden voor de Duitsers te werken. “Hij beschermt jou en je bezittingen! Jouw inspanning – levensmiddelen afstaan!”

In Volhynië en Oost-Galicië werd het verzet, dat zware verliezen had geleden onder het communistische regime (tot juni 1941), heropgebouwd en versterkt.¹⁷² Het Verbond van Gewapende Strijd (ZWZ) werd de belangrijkste groepering. Vanaf het einde van augustus 1941 werden ZWZ-officiers onder leiding van Kazimierz Sawicki vanuit Warschau naar Lviv gestuurd.¹⁷³ De uitbouw van de ondergrondse verzetsbeweging in Oost-Galicië verliep moeizaam aangezien er zelfs in de generale staf in Lviv een tekort aan officieren was.¹⁷⁴ Ze duurde tot eind 1943.¹⁷⁵ De verbinding met het opperbevel te Warschau werd versterkt. In februari 1942 werd het ZWZ samengevoegd met andere verzetsgroepen tot het 'Thuisleger' (AK).¹⁷⁶ De AK ontving richtlijnen van de Poolse regering in ballingschap te Londen. Ze was een partijloze verzetsgroep die claimde de opvolger te zijn van het reguliere Poolse leger van de Tweede Republiek.¹⁷⁷ De AK deelde het territorium op dezelfde manier in als het Poolse leger voor 1939. Door de administratieve grens tussen het *Generalgouvernement* en het Rijkscommissariaat Oekraïne werd 'Gebied III', dat Oost-Galicië en Volhynië omvatte, opgesplitst in augustus 1942. Volhynië en Zuid-Polesië vormden thans een apart district (*okręg*) dat rechtstreeks ondergeschikt was aan het opperbevel te Warschau. Op het einde van 1942 startte de AK de opname van andere verzetsgroepen in haar rangen. De Boerenbataljons (BCh) en de anticommunistische Nationale Militaire Organisatie (NOW) waren verzetsgroepen die opgericht werden rond voormalige politiek-maatschappelijke partijen.

Het NOW vertegenwoordigde de ultra-rechtse politieke vleugel en had zich tevens tegen de sovjetinmenging verzet. Op het einde van 1942 sloot een deel van het NOW zich aan bij de AK, maar het behield grote autonomie.¹⁷⁸ De rest verenigde zich met een andere verzetsgroep in een nieuwe groepering: de 'Nationale Gewapende Macht' (NSZ), die zich pas in maart 1944 gedeeltelijk aansloot bij de AK.¹⁷⁹ Op het hoogtepunt telde ze 75.000 leden. De BCh was de verzetsgroep van de Volkspartij (SL)¹⁸⁰ onder leiding van Franciszek Kamiński. Op haar toppunt in het voorjaar van 1944 bereikte ze 175.000 partizanen.¹⁸¹ In

¹⁷² PISKUNOWICZ, [Polskie...], 160.

¹⁷³ SOWA, [Stosunki...], 147.

¹⁷⁴ SOWA, [Stosunki...], 147.

¹⁷⁵ ILIUSZYN, [Polskie...], 174.

¹⁷⁶ De AK had twee bekende schuilnamen: het 'Pools Opstandelingenverbond' (PZP) en de 'Gewapende Macht in het Land' (SZK).

¹⁷⁷ De AK maakte deel uit van de Poolse Gewapende Macht (PSZ).

¹⁷⁸ MOTYKA, [Polskie...], 14.

¹⁷⁹ MOTYKA, [Polskie...], 14.

¹⁸⁰ De Volkspartij (SL) was in 1931 gevormd door het samengaan van drie boerenpartijen. Tijdens de jaren 1930 voerde ze oppositie.

¹⁸¹ Dit aantal dient gerelativeerd te worden: gezien het lage aantal beschikbare wapens waren slechts enkele tienduizenden gevechtsklaar. Hetzelfde geldt voor het aantal gevechtsklare strijders van de NOW-NSZ.

de winter van 1942-1943 sloot een groot deel zich aan bij de AK. Andere eenheden hervormden zich onder de naam 'Veiligheidswacht van het Volk' (LSB). De 'Speciale Afdelingen' (OS) werden niet ondergeschikt aan het Thuisleger.¹⁸² Een gedeeltelijk onafhankelijk van de AK werkende verzetsgroep in Oost-Galicië was het 'Verbond van de Vergelding' (ZO). De communistische verzetsgroep 'Volksgarde' (GL), die vanaf januari 1944 'Volksleger' (AL) werd genoemd, volgde bevelen uit Moskou op en trad niet toe tot het Thuisleger. In 1942 leed ze zware verliezen tegen Duitse troepen.

De AK wilde een algehele opstand uitroepen op het moment dat het Duitse leger verzwakt zou zijn door de oorlogsinspanningen. Net dan zou een algemeen gecoördineerde Poolse opstand losbreken, waarna de Duitse oorlogsmachine definitief zou breken door een nederlaag aan het westfront. De AK bereidde zich voor op deze opstand. Vanaf het najaar van 1942 werd een reorganisatie doorgevoerd met het oog op een gewapende opstand. De actieve weerstand beperkte zich tot sabotage, aangezien het opperbevel geen partizanenactiviteiten toestond. Het te vroeg losbreken van de opstand zou immers eindigen met zware represailles op de Poolse bevolking.

De algehele opstand zou enkel uitbreken in gebieden waar Polen de etnische meerderheid vormden en waar het ondergrondse netwerk voldoende uitgebouwd was. Oost-Galicië, Volhynië en Polesië voldeden niet aan deze voorwaarden en zouden in tweede instantie in opstand komen met de hulp van Poolse troepen uit andere gebieden, als de opstand in de etnisch Poolse gebieden succesvol zou blijken. In de etnische gemengde gebieden aan de rivieren de San en de Boeg dienden strategische posities (o.a. Przemyśl, Hrubieszów...) veroverd te worden.¹⁸³ Het Poolse opperbevel besefte dat Oekraïners in de oostelijke gebieden een meerderheid vormden. Het voorzag niet enkel een strijd met Duitse troepen, maar ook met Oekraïense partizanen (die een eigen onafhankelijke staat nastreefden).¹⁸⁴ Daarom stelde het plan een opstand voorop voor Lviv en een aantal kleine Oekraïense plaatsjes. Een meer realistisch directief van generaal Rowecki in januari 1943 voorzag enkel de inname van Lviv. Indien dit niet mogelijk zou zijn, moest men "zich beperken tot een deel van de stad, of zelfs enkele straten of huizen".¹⁸⁵ De lokale commandant diende te handelen naar eigen goeddunken. In andere delen van Oost-Galicië voorzag men dat AK-strijders de strijd zouden aanknopen met Oekraïense strijdkrachten en Poolse burgers zouden beschermen.

Door de veranderde oorlogssituatie was het plan van een algemene opstand verouderd. Het Rode Leger had Duitsers een zware nederlaag toegebracht en rukte westwaarts op. Vanaf februari 1943 werkte het Poolse

¹⁸² MOTYKA, [Polskie...], 14.

¹⁸³ MOTYKA, [Polskie...], 13.

¹⁸⁴ SOWA, [Stosunki...], 148-149.

¹⁸⁵ SOWA, [Stosunki...], 151.

opperbevel een nieuw plan uit: operatie 'Storm' (*akcja Burza*). Het geallieerde leger was nog niet geland op het Europese vasteland, maar uit het oosten rukte het Rode leger op nadat het het Duitse tankleger verslagen had in de slag bij Koersk (juli 1943). Polen zou thans bereikt worden door het sovjetleger, de 'bondgenoot van bondgenoten'. 'Waaier' was een vanuit West-Oekraïne opererende verzetsgroep die sabotageacties uitvoerde en spioneerde in de door nazi's bezette Oekraïense Sovjetrepubliek. Eind november gaf de Poolse regering in ballingschap te Londen het bevel dat de AK ondergronds diende te blijven zolang de diplomatieke betrekkingen met Moskou verbroken waren. Toch stemde Tadeusz Bór-Komorowski, de opperbevelhebber in Polen, in met de uitvoering van operatie Storm. Wel dienden regio's los van elkaar in opstand te komen. Wanneer het Rode Leger naderde, zou de bereikte regio in opstand komen –niet héél Polen– en de Duitse achterhoede ontregelen. Op die manier zouden partizanen bijdragen tot de bevrijding van Polen.

B. De Pools-Oekraïense betrekkingen

1. De regio Zamość-ChelĹm

De etnisch gemengde regio Zamość-ChelĹm is het eerste terrein waar het Pools-Oekraïens conflict gewelddadig escaleerde.¹⁸⁶ Vanaf september 1939 behoorde het tot het *Generalgouvernement*. In 1940 drong Kubijovič, het hoofd van het Oekraïense Centrale Comité, bij de Duitse leiding aan op de oekraïnisatie van dit gebied. Deze toegeving kon het Duitse beleid uiteraard niet toestaan. Maar ondanks de ontevredenheid over de valse Duitse belofte om een onafhankelijke Oekraïense staat te creëren, bleef de Oekraïense bevolking ook in dit gebied de bezetter steunen. Bewakingseenheden van de SS en milities werden gerecruteerd uit de Oekraïense bevolking, tot grote ergernis van de verdrukte Poolse bevolking.

Niettegenstaande de melding van de (Poolse) verzetsleider van het ZWZ van Lublin in januari 1942 dat Oekraïners niet zelden goede contacten aanknoopten met Polen omdat ze hun voorkeursbehandeling verloren waren¹⁸⁷, bleef de relatie tussen de twee naties slecht. Een andere factor die een negatieve invloed uitoefende op de Pools-Oekraïense kwestie, was het banditisme dat welig tierde en dikwijls gepaard ging met moord. Het Poolse verzetsleger, sovjetpartizanen en 'joodse bendes' werden hier vaak van beschuldigd. Het Poolse verzet voerde effectief moordaanslagen uit op Oekraïners die beticht werden van collaboratie. De Oekraïense milities voerden

¹⁸⁶ De Poolse noch de Oekraïense historiografie kan bepalen hoe de procentuele Pools-Oekraïense verhouding geëvolueerd was in dit gebied tegen het eind van 1942.

¹⁸⁷ SOWA, [Stosunki...], 156.

hierop wraakacties uit. Zo ontstond een spiraal van geweld. Vanaf juni 1942 vormden Oekraïners onder Duitse toestemming eigen kleine troepencontingenten ter zelfverdediging.¹⁸⁸

Vanaf eind november 1942 tot maart 1943 voerde de bezetter een 'pacificatie' door in deze streek. Zowel Polen als Oekraïners werden aanvankelijk op dezelfde brutale wijze behandeld. Met het oog op een Duitse kolonisering van de streek van Zamość, deporteerde nazi-Duitsland Polen. Tegen eind december waren 60 dorpen (34.000 inwoners) hardhandig ontruimd.¹⁸⁹ Deze actie werd uitgevoerd met de hulp van Oekraïense politietroepen (onder Duitse controle). Het Poolse gewapende verzet verraste echter de Duitsers. Begin december reeds vielen partizanen van de AK en BCh (Boerenbataljons) Duitse kolonisten en nederzettingen aan. De verdediging van de bevolking in de regio Zamość in 1942-1943 werd voor de BCh één van zijn belangrijkste acties tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toen de deportaties hernomen werden in januari 1943, hadden de Duitsers hun strategie aangepast opdat het Poolse verzet zich niet op hen zou richten en opdat er geen Pools-Oekraïense alliantie tot stand zou komen: Oekraïners kregen thans een 'voorkeursbehandeling' tijdens de pacificatie en werden gedwongen gehuisvest in de verlaten huizen. Zo werden voordien etnisch Poolse en gemengde dorpen Oekraïens. Het Duitse plan voorzag dat de Oekraïense bevolking ingeschakeld zou worden in de verdediging van Duitse kolonisten tegen Poolse aanvallen.¹⁹⁰ Een deel van de Poolse bevolking gaf zich op als Oekraïner of bekeerde zich tot het orthodoxe geloof. Op 2 maart werd de operatie tijdelijk afgerond. In totaal waren 116 dorpen (ongeveer 50.000 inwoners) ontruimd.¹⁹¹ In juni werd een volgende fase ingezet. Van 23 juni tot 20 augustus 1943 werd operatie 'Wehrwolf' doorgevoerd. 181 dorpen (60.000 inwoners) werden ontruimd.¹⁹² De operatie had niet het gehoopte succes en werd dan ook stopgezet na een machtswissel aan de top: Odil Globocnik, het hoofd van de SS en de politie in het district Lublin, werd vervangen.

Deze actie deed het Pools-Oekraïense conflict escaleren, wat net door de Duitsers beoogd werd. Het Poolse verzet richtte zich op Oekraïense politietroepen en op de Oekraïense bevolking in de regio Tomaszów en Hrubieszów. Terzelfder tijd vielen Polen en Oekraïners elkaar aan in de aangrenzende regio's Loebatsj, Rava-Roeska en Sokal. De moordaanslagen op Oekraïense collaborateurs werden opgevoerd. Volgens Timothy Snyder werden er in de streek van Chełm 394 Oekraïense vooraanstaanden vermoord.¹⁹³ Tegen

¹⁸⁸ SOWA, [Stosunki...], 157-158.

¹⁸⁹ MOTYKA, [Polskie...], 17.

¹⁹⁰ ILIUSZYN, [Polskie...], 176-177.

¹⁹¹ MOTYKA, [Polskie...], 17. Ongeveer 25.000 inwoners waren gedeporteerd; de rest was op de vlucht geslagen.

¹⁹² MOTYKA, [Polskie...], 17.

¹⁹³ SNYDER, [The Reconstruction...], 163.

het einde van 1943 vielen er volgens officiële bronnen 600 Oekraïense slachtoffers.¹⁹⁴ Oekraïense militias reageerden met represailles. Ook Poolse (collaborerende) politieposten werden aangevallen.

In Volhynië voerden Duitse troepen een terreurbeleid waarvan zowel Polen als Oekraïners het slachtoffer werden. De pacificaties van dorpen, die vaak in massamoorden eindigden, werden vanaf maart 1942 geïntensifieerd.¹⁹⁵ De inwoners werden beschuldigd joden te verbergen of sovjetpartizanen te steunen. Op het einde van 1942 nam de onrust toe. De Duitse troepen werden bijgestaan door Oekraïense militias. Op 13 november 1942 sloegen ze gezamenlijk toe in de Poolse nederzetting Obórki (district Loetsk). 50 Polen werden collectief vermoord.¹⁹⁶ Vaak wordt deze slachtpartij voorgesteld als de eerste collectieve moord die uitgevoerd werd door Oekraïense nationalistes. Oekraïense politielui stonden weliswaar de SS bij, maar de executie zelf werd uitgevoerd door Duitsers.¹⁹⁷ Oekraïense militias voerden zulke anti-Poolse acties nog niet op eigen verantwoordelijkheid uit. Op 16 december vermoordden Duitse troepen 380 inwoners van het dorpje Jezierce.

2. Jdele onderhandelingen

In de periode van juni 1941 tot april 1943 werden er ook onderhandelingen gevoerd tussen Polen en Oekraïners. Deze kwestie werd tot op heden in de Poolse maar vooral in de Oekraïense historiografie onvoldoende onderzocht: lange tijd werd volgehouden dat er geen positieve feiten waren wat betreft de Pools-Oekraïense betrekkingen in de Tweede Wereldoorlog.¹⁹⁸ Uit het onderzoek van de Pool Czesław Partacz en de Oekraïner Jurij Kyryčuk blijkt evenwel dat zowel de Poolse zijde als de Oekraïense nationalistische zijde geïnteresseerd waren in samenwerking. Er waren twee omstandigheden die mogelijke samenwerking genegen waren. Ten eerste was Duitsland een gemeenschappelijke vijand. De Oekraïense nationalistische leiding (zowel de OUN-m als de OUN-r) wist dat samenwerking met nazi-Duitsland perspectiefloos was. Hoewel de Oekraïense bevolking in het *Generalgouvernement* bevoordeeld werd, waren beide naties het slachtoffer van represailles en deportaties van jonge werkkrachten. Ook in Volhynië waren zij slachtoffer van de fascistische terreur. Naarmate de druk van de bezetter toenam, waren Polen en Oekraïners meer bereid om te onderhandelen. Ten tweede stonden Oekraïense nationalistes internationaal zéér zwak. Ze hadden geen enkele bondgenoot. Van nature uit tracht een gemeenschap zich te allieren met een andere om sterker te staan.

¹⁹⁴ MOTYKA, [Polskie...], 19.

¹⁹⁵ SOWA, [Stosunki...], 171.

¹⁹⁶ FILAR, [Rozwój...], 86.

¹⁹⁷ SOWA, [Stosunki...], 171.

¹⁹⁸ KYRYČUK, [Próby...], 53.

Vanuit dit realistische opzicht zouden Oekraïners en Polen een overeenkomst bereikt kunnen hebben uit noodzaak.

Desondanks was de kans om tot een overeenkomst te komen klein. De twee zijden hadden elkaar weinig te bieden en er waren een zevental hindernissen en tegenstellingen die samenwerking onmogelijk maakten. Vooreerst bleef het (naoorlogse) recht op Oost-Galicië, Volhynië en Polesië tijdens de oorlog net zoals in het interbellum een groot struikelblok. De meerderheid aan Poolse zijde scheen niet geleerd te hebben dat de nationaliteitspolitiek van de Tweede Poolse Republiek op een fiasco was uitgelopen en dus niet heropgenomen kon worden. Zowel de Poolse regering in Londen als het opperbevel van de AK bleven vasthouden aan de integraliteit van de vooroorlogse grenzen van de Tweede Republiek.¹⁹⁹

Ten tweede was een overeenkomst met 'de Oekraïense zijde' quasi-onmogelijk. Het probleem was de verdeeldheid van het politieke Oekraïense landschap. Niemand had het volledige gezag over de Oekraïense bevolking. Als een gezant een overeenkomst genegen was, rees de vraag welke achterban hij daadwerkelijk vertegenwoordigde. De twee fracties van de OUN presenteerden zich elk als de spreekbuis van de hele Oekraïense natie. De grote rivaliteit tussen de OUN-m en de OUN-r maakte één gezamenlijke afvaardiging onmogelijk. En ook deze groep zou gematigde Oekraïners niet representeren. Een overeenkomst die enkel met de OUN-r of de OUN-m gesloten werd, maakte geen kans. De OUN-r was een machtige en gevaarlijke tegenstander, indien ze niet betrokken zou zijn. Van zijn kant zou ook de OUN-m overeenkomsten die met de OUN-r gesloten zouden worden, saboteren.

Een andere reden die onderhandelingen onmogelijk maakte, was het radicale en integraal nationalistische karakter van de OUN-r. Dit extremisme maakte van haar een moeilijke gesprekspartner. Daarom ook weigerde de Poolse regering in Londen onderhandelingen te voeren met de OUN-r. Ten vierde stond de Poolse en Oekraïense bevolking vijandig tegenover elkaar. De Oekraïense pers en de Duitse propaganda versterkten de Oekraïense afkeer van Polen. Ondertussen werd de Poolse bevolking afkerig van Oekraïners, die thans bevoordeeld werden door de Duitse bezetter (in het *Generalgouvernement*). Beide naties droegen de last van de afgelopen jaren met zich mee. De verandering van de ingesteldheid van de bevolking zou veel inspanning en tijd vergen. Bovendien was de intelligentsia van beide gemeenschappen gedecimeerd.

Voorts vormde collaboratie een hekel punt voor beide partijen. De leiding van de OUN-r was andermaal teleurgesteld in de Duitse 'bondgenoot' maar

¹⁹⁹ Het betreft dan de oostgrenzen van de voormalige Tweede Republiek. Polen beoogde wel een verschuiving van de westelijke en noordelijke grenzen met territoriale winst op Duitsland. Cf.: MOTYKA, [Polskie...], 12.

collaboreerde toch nog een tijd passief na juni 1941. Vele Oekraïense nationalistenvochten in milities onder Duitse controle. De Poolse zijde eiste dat Oekraïners de collaboratie zouden opgeven. Deze laatsten argumenteerden dat het afbreken van de samenwerking met de Duitse bezetter grote gevolgen zou hebben voor de Oekraïense bevolking in het *Generalgouvernement*. Ze zou haar bevoorrechte positie verliezen en blootgesteld worden aan represailles. In Volhynië nam de collaboratie af naarmate de nazi-terreur op de Oekraïense bevolking toenam. Maar ook Oekraïners verweten Polen hetzelfde. Het Oekraïense verzet viseerde Polen die met de bezetter meewerkten. Het aantal Poolse collaborateurs was echter kleiner. Gedurende de hele oorlog voerden zowel Oekraïners als Polen aanslagen uit op 'elkaars' collaborateurs.²⁰⁰ Ook binnen de collaboratie zelf woedde er een Pools-Oekraïense strijd. De rivalisatie in de door nazi's bezette administratie en instituten werd een belangrijk conflictpunt tussen Polen en Oekraïners.²⁰¹

Daarenboven was er de Duitse inmenging. Duitsers trachtten een gezamenlijk Pools-Oekraïens front te verhinderen. Zij infiltreerden daarom de Poolse en Oekraïense ondergrondse bewegingen. Een laatste hindernis die onderhandelingen onmogelijk maakte, was de complexe internationale context die de mogelijkheden van de twee onderhandelingspartijen beperkte.

Als Polen een overeenkomst zou afsluiten met de OUN-r, dan zou dat grote internationale gevolgen hebben gehad voor de internationale positie van Polen. De regering te Londen en de AK onderhielden officieel 'goede relaties' met de USSR, de "bondgenoot van bondgenoten". De OUN was een vijand van de USSR. Als Polen een overeenkomst zou sluiten met de OUN, zou dit tot een verslechtering van de al zo verzuurde relaties met Moskou leiden.²⁰² In het begin van 1943 werd duidelijk dat allicht de USSR Polen zou bevrijden; goede betrekkingen met Moskou waren dus noodzakelijk. Ook de westelijke geallieerden beschouwden de OUN als een vijandige organisatie vanwege haar collaboratie met de Duitse bezetter. Om een eventuele overeenkomst internationaal erkend te krijgen, zou de Poolse regering te Londen een hele campagne moeten opzetten om de kwalijke reputatie van de OUN ongedaan te maken.

Gezien deze uitgangspositie waren onderhandelingen gedoemd te mislukken. Niettemin vonden er verscheidene pogingen plaats. In het najaar van 1941 voerden Poolse gezanten van de ZWZ-AK gesprekken met Borys Levyč'kyj, een gezant van de OUN-r. Het doel van de onderhandelingen was de vorming van een gemeenschappelijk beleid ten aanzien van Duitsland. Beide zijden drongen aan op een stabilisatie van de betrekkingen, maar er werden geen

²⁰⁰ SOWA, [Stosunki...], 158.

²⁰¹ SOWA, [Stosunki...], 133.

²⁰² Vanaf april 1943 werden de contacten vanwege de kwestie Katyń zelfs verbroken.

bindende bepalingen gesteld.²⁰³ Levyc'kyj maakte de irrealistische belofte om de vijandelijke stemmingen onder de Oekraïense bevolking ten aanzien van Polen te veranderen.²⁰⁴

Terzelfder tijd trachtten Oekraïense nationalisten hun strijd meer bekendheid te geven en te verdedigen in het Westen. De OUN-r stuurde een zekere Zedzowyč naar het Vaticaan om contact op te nemen met de geallieerden.²⁰⁵ Tussen juli 1941 en maart 1943 voerde Kubijovič, het hoofd van het Oekraïens Centraal Comité, in het geheim gesprekken met Miroslaw Żuławski, een vertegenwoordiger van de ZWZ-AK. Ze trachtten een overeenkomst af te sluiten opdat er na een Duitse nederlaag geen Pools-Oekraïense oorlog zou losbreken. Samen bepaalden ze een nieuwe grens waarbij Oost-Galicië deels Oekraïens zou worden en Lviv bij Polen zou blijven. Om verdere etnische conflicten te vermijden, planden ze volksverhuizingen.²⁰⁶ Deze plannen zijn echter niet op hoger niveau geraakt.

De Pools-Oekraïense verhouding werd besproken op de Tweede Conferentie van de OUN-r in april 1942. Ten aanzien van Polen streefden Oekraïense nationalisten een verbetering na van de betrekkingen, op voorwaarde dat Polen "het recht van de Oekraïense natie op West-Oekraïne erkende".²⁰⁷ De OUN-r bond de strijd aan met "de chauvinistische stemmingen van Polen en hun honger naar West-Oekraïense territoria [...], en de poging van Polen om belangrijke economische en administratieve afdelingen te beheren in West-Oekraïne ten nadele van Oekraïners".²⁰⁸ In dezelfde periode, het voorjaar en de zomer van 1942, voerden gezanten van de OUN-r onderhandelingen in Lviv met vertegenwoordigers van de Poolse ondergrondse. De Oekraïense zijde werd vertegenwoordigd door twee topfiguren: Mychajlo Stepanjak, die in de jaren 1930 niet had deelgenomen aan anti-Poolse acties, en Zenon Matla, die in de OUN-r toen de tweede plaats innam na Lebed'.²⁰⁹ Het Poolse hoofd van de onderhandelingen in het *Generalgouvernement* was generaal Kazimierz Sawicki, de AK-commandant in Oost-Galicië, die tevens onderhandelde met metropoliet Šeptyc'kyj en met Kubijovič. De inzet van de onderhandelingen was het einde van Pools-Oekraïense gevechten en de vorming van een gemeenschappelijk anti-Duits front. De onderhandelingen mislukten aangezien aan de voorwaarden niet voldaan werd. Oekraïners eisten dat de Poolse regering te Londen de soevereiniteit van de Oekraïense territoria zou erkennen (dus met inbegrip van Oost-Galicië, Volhynië en Polesië). De Poolse zijde stelde bijkomende eisen in verband met een matiging van de etnische beginselen van de OUN-r. Sawicki

²⁰³ FILAR, [Rozwój...], 72.

²⁰⁴ PARTACZ, [Próby...], 22.

²⁰⁵ PARTACZ, [Próby...], 22.

²⁰⁶ PARTACZ, [Próby...], 22.

²⁰⁷ DROZD, [Ukraińska...], 46.

²⁰⁸ DROZD, [Ukraińska...], 46.

²⁰⁹ KYRYČUK, [Próby...], 59.

oordeelde dat de onderhandelingen in 1941 en 1942 overhaast gevoerd werden en “zonder al te grote overtuiging van beide zijden”.²¹⁰

Naarmate de Duitse terreur toenam in Volhynië, werd de Oekraïense bereidheid om te onderhandelen groter. Vanaf het begin van 1943 vonden er gesprekken plaats.²¹¹ Bepaalde leiders van de OUN-r wilden de AK benaderen, om via het ‘Londense kanaal’ contact op te kunnen nemen met de westelijke geallieerden. De OUN-r hoopte het vijandige beeld weg te werken dat ontstaan was door de samenwerking met nazi-Duitsland en de sympathie van het Westen te winnen in haar anticommunistische onafhankelijkheidsstrijd. Terzelfder tijd, in de winter van 1942-1943, voerde een vertegenwoordiging van de Poolse regering (in ballingschap) in Volhynië onderhandelingen met Oekraïners.²¹² Ze wendde zich enkel tot gematigde Oekraïners die pro-Poolse sympathieën hadden. In Lviv trachtte metropoliet Šeptyc’kyj²¹³ tijdens de hele oorlog de twee zijden dichter bij elkaar te brengen. Hij stond persoonlijk in contact met de OUN-r en de AK. Hij trachtte de Grieks-katholieke Kerk een actieve rol te laten spelen. Veel priesters waren evenwel geëngageerd in de OUN-r en OUN-m.²¹⁴ Hij riep zijn (Oekraïense) gelovigen op geen blind geweld te gebruiken tegen Polen en veroordeelde de terreur en moordaanslagen. In het voorjaar van 1943 streefde Šeptyc’kyj ernaar Polen en Oekraïners een gemeenschappelijke tekst te laten opstellen over het statuut van de etnisch gemengde gebieden.²¹⁵

Om de onderhandelingen met de OUN-r een impuls te geven, ging Sawicki over tot de gezamenlijke uitwerking van anti-Duitse acties in het *Generalgouvernement*. Het overleg vond vermoedelijk plaats na de slag om Stalingrad (februari 1943).²¹⁶ Het was echter nog een lange weg tot daadwerkelijke samenwerking. Er diende eerst een politieke en militaire overeenkomst gesloten te worden alvorens over te gaan tot gezamenlijke acties. Sawicki lichtte het opperbevel van het Thuisleger in Warschau in. Hij werd

²¹⁰ PARTACZ, [Próby...], 26.

²¹¹ In de onderhandelingen werden allerlei ‘wilde’ plannen besproken. De nostalgie aan het verbond Piłsudski-Petljura herleefde (een unie die nochtans een mislukking was geworden). Sommige gezanten bespraken reeds een grote anticommunistische unie tegen Rusland. Bepaalde Oekraïense nationalistenv droomden van een groot Oekraïne tot aan de Kaukasus en tot in Siberië. Van een Poolse communist kwam het voorstel een panslavistische unie (met Rusland) op te richten tegen Duitsland.

²¹² PARTACZ, [Próby...], 24.

²¹³ Šeptyc’kyj trachtte een onafhankelijke positie te behouden tijdens de oorlog. Het vertrouwen in de Duitsers was hij snel verloren. In een schrijven aan de Paus in augustus 1942 stelde hij het nazisme op gelijke voet als het bolsjevisme. Hij verleende schuilplaats aan joden en protesteerde openlijk in een brief aan Himmler tegen de holocaust. Hij was in Europa de enige religieuze leider van dit hoge niveau die dat aandurfde. Šeptyc’kyj was tevens geëngageerd in de twee Oekraïense raden (Lviv en Kiëv). Anderzijds keurde hij een gedeeltelijke collaboratie met de Duitse zijde niet af. Šeptyc’kyj steunde de vorming van het SS-divisie *Galizien*. Deze eenheid zou de nucleus worden van een toekomstig Oekraïens (nationaal) leger. Hij stemde in met de toevoeging van priesters aan dit divisie.

²¹⁴ SOWA, [Stosunki...], 131.

²¹⁵ PARTACZ, [Próby...], 30.

²¹⁶ PARTACZ, [Próby...], 29.

gesteund door de toenmalige bevelhebber van de AK, Stefan Rowecki, die oordeelde dat “gesprekken niet meer uitgesteld konden worden”.²¹⁷ Er dienden echter volmachten vanuit Londen te komen. De politieke Poolse leiding aldaar had echter geen opvatting over de manier waarop de Oekraïense zaak opgelost diende te worden.²¹⁸ Door de talmende houding van de Poolse zijde braken de contacten af. Pas op 17 april ontving Sawicki een antwoord.²¹⁹ De onderhandelingen waren mislukt en Sawicki nam ontslag.

Hoofdstuk IV: Oorlog en etnische zuiveringen (januari 1943 – december 1943/juni 1944)

A. De hel genaamd Volhynië

1. De totale ontsporing (januari 1943 – juni 1943)

De vorming van de UPA

²¹⁷ PARTACZ, [Próby...], 30.

²¹⁸ PARTACZ, [Próby...], 30.

²¹⁹ De Poolse regering te Londen was bereid Oekraïners volledige rechtsgelijkheid te geven en drie plaatsen in de ‘Nationale Raad’ in Londen. Deze toegevingen kwamen te laat en hadden een omgekeerd effect: Oekraïense nationalistenv dachten dat de Poolse internationale positie zwak moest zijn en “voelden zich zekerder en hoogmoediger”. Cf. PARTACZ, [Próby...], 31.

Het Oekraïens Opstandelingenleger (UPA) werd in Volhynië opgericht door de OUN-r. Vanaf oktober 1942 organiseerde de OUN-r in de regio's Kostopil, Kremenets, Poestomyty en Kolky haar eerste militaire afdelingen die de kern werden van de toekomstige UPA.²²⁰ In het begin telde dit 'leger' 600 partizanen. Ze stonden onder het bevel van Dmytro Kljačkivs'kyj, die samen met Vasyl Sydor op het einde van 1942 in Volhynië was aangekomen.²²¹ Conform de Tweede Conferentie van de OUN-r (april 1942) mochten ze enkel in noodgevallen slag leveren met vijandige eenheden, doch spoedig raakten ze in gevecht met sovjetpartizanen. In februari en maart raakten ze slaags met Duitse eenheden toen ze Oekraïense nationalisten uit gevangenissen bevrijdden.²²²

In februari 1943 hield de OUN-r een Derde Conferentie.²²³ Een aantal zaken van de Tweede Conferentie (april 1942) werd herhaald. Moskou was in welke politieke gedaante dan ook (communistisch of tsaristisch) imperialistisch. Het bleef de grootste vijand waartegen men 'altijd vechten zou'. Indien het communisme zou terugkeren, dan zouden de nationaal-revolutionaire (Oekraïense) krachten opstaan en een 'totale' strijd ontketenen. In tweede instantie bleef men nazi-Duitsland als imperialistische vijand beschouwen. De OUN-r proclameerde haar strategie als de enige juiste en beoogde de vereniging van alle Oekraïense krachten. Er werd besloten de algehele opstand te ontketenen tegen de Duitse bezetter. Ze was hiertoe genoodzaakt omdat enerzijds de Polesische Sič aan populariteit won en sovjetpartizanen hun invloed uitbreidden vanaf het einde van 1942.²²⁴ Deze laatste werden daarenboven in december 1942 versterkt door twee sterke partizanengroepen uit Oost-Oekraïne onder het bevel van generaal Sydor Kovpak en generaal Aleksandr Saburov.²²⁵ Zij dienden Duitse aanvoerlijnen en verkeersknooppunten te saboteren in voorbereiding op een nakende veldslag aan het oostfront.²²⁶ Anderzijds traden Duitse troepen steeds repressiever op en vernietigden hele dorpen.²²⁷ Jonge arbeidskrachten werden massaal gearresteerd en gedeporteerd naar Duitsland.

²²⁰ Deze eerste afdelingen werden nadien als de eerste UPA-eenheden beschouwd. 14 oktober beschouwde men later als de officiële stichtingsdatum van de UPA, die weliswaar toen nog niet deze naam droeg.

²²¹ FILAR, [Chronologia...], 76; SZWAHULAK, [Chronologia...], 23; MAZURA, [Rola...], 223.

²²² SZWAHULAK, [Chronologia...], 23.

²²³ De OUN-r nam tijdelijk de naam 'OUN-Onafhankelijken' (OUN-SD) aan. Om verwarring te vermijden, gebruik ik 'OUN-r'.

²²⁴ Midden september 1942 waren de eerste eenheden sovjetpartizanen opgedoken in het noord-oosten van Polesië.

²²⁵ MAZUR, [Rola...], 223. Eind oktober waren deze groepen vertrokken in Oost-Oekraïne; een maand later kwamen ze aan in de omgeving van Sarny waarna ze doorstootten tot sovjetpartizanen in Noord-Volhynië.

²²⁶ Deze veldslag vond dan na herhaaldelijk uitstel plaats in juli 1943 in de omgeving van Kursk.

²²⁷ FILAR, [Chronologia...], 77.

De verzetsbewegingen dynamiseerden in hoog tempo vanaf maart. Partizanengroepen groeiden exponentieel door de toestromende jonge generatie, die deportatie wilde ontlopen, en door overlopende politie-eenheden.²²⁸ Deze laatste waren opgeleid, hadden gevechtservaring en deserterden vaak in volledige uitrusting. Het was nota bene op bevel van de OUN-r dat zij de Duitse rangen verlieten. In het besluit van de Derde Conferentie had de OUN-r immers de collaboratie van Oekraïense politielui en geheimagenten veroordeeld als verraad aan de Oekraïense natie.²²⁹ De voormalige politielieden werden de ruggengraat van de UPA. Zo telden de gevechtseenheden van de OUN-r in april 8.000 tot 10.000 leden; tegen juni verdubbelde dit aantal zich.²³⁰ In het februari-maart 1943 nam de militaire vleugel van de OUN-r de populaire naam 'Oekraïense Opstandelingenleger' (UPA) over van Bul'ba's Polesische Sič.²³¹ In augustus herdoopte deze laatste zijn leger in Oekraïense Nationaal-Revolutionair Leger (UNRA).²³² De Polesische Sič telde in april 4.000 gewapende partizanen met de mogelijkheid een extra 10.000 man te mobiliseren.²³³ In maart en april 1943 besloot ook de OUN-m tot de vorming van militaire afdelingen.²³⁴ Deze bestonden uit 2.000 tot 3.000 verzetsstrijders.²³⁵ Ze voerden aanvallen uit op Duitse eenheden.²³⁶

In de leiding van de OUN-r vond een belangrijke machtswissel plaats. Mykola Lebed', die een uitbreiding van de partizanenacties niet genegen was²³⁷, deed afstand van het leiderschap op de Derde Conferentie.²³⁸ De nieuwe machtigste man werd Roman Šuchevič, die in maart lid werd van de leiding (*provid*) van de OUN-r.²³⁹ Op 13 mei werd de leiderspost afgeschaft en vervangen door een Driehoofdig Leidinggevend Bureau. Šuchevič werd de voorzitter; Dmytro Majiv'skyj en Zenon Matla werden de twee leden.

²²⁸ Nadat het grootste deel van de Oekraïense politielieden was overgelopen, werd de rest door Duitsers gearresteerd en geëxecuteerd. Hierop ging de overgelopen politie in de aanval en bevrijdde gevangen collega's. Cf.: TROFYMOWYCZ, [Rola...], 200.

²²⁹ De schuld hiervoor legde de OUN-r bij de Duitse zijde, die Oekraïners verplicht mobiliseerde of met valse listen ronselde in de rangen van het Duitse leger en inzette als kanonnenvlees. Cf. DROZD, [Ukraińska...], 51.

²³⁰ FILAR, [Chronologia...], 78.

²³¹ SOWA, 172. Indien niet anders vermeld zal de benaming 'UPA' in de verdere tekst steeds verwijzen naar de militaire afdeling van de OUN-r.

²³² FILAR, KLIMECKI en SZWAHULAK, [Chronologia...], 135. Op 20 juli 1943 liet Bul'ba de naam veranderen.

²³³ FILAR, [Chronologia...], 78.

²³⁴ HRYCAK, [Historia...], 247.

²³⁵ FILAR, [Chronologia...], 78.

²³⁶ BONDARENKO, [Ukraiński...], 21.

²³⁷ SOWA, [Stosunki...], 129.

²³⁸ JASIAK, [Działalność...], 92.

²³⁹ Nadat een maand eerder het contract met de Oekraïense huurlingen was aflopen, werden op 1 december 1942 Roland en Nachtigall ontbonden. De soldaten werden op transport naar Lviv gezet om militie te verwoegen terwijl de officieren gearresteerd werden. Een deel van hen wist te ontsnappen, waaronder Šuchevič. Ook andere officieren oefenden leidinggevende functies uit in de OUN-r.

Slachtpartijen in Volhynië

De uitbreiding van de militaire vleugel van de OUN-r ging gepaard met een steeds agressievere houding jegens de Poolse burgerbevolking. De aanval op de Poolse kolonie Parośla (district Sarny) op 9 februari wordt toegeschreven aan een nationalistische compagnie (*sotnja*)²⁴⁰ die op 7 februari het naburige dorp Włodzimierzec had aangevallen. In Parośla vielen minstens 155 doden.²⁴¹ Onder de slachtoffers bevonden zich niet enkel Polen maar ook enkele Oekraïners.²⁴² Het etnische geweld van de Oekraïense nationalistische verzetsbeweging nam voor het eerst zulke vormen aan. Anti-Poolse acties hadden zich voordien beperkt tot individuen (en families); thans werden hele dorpen aangevallen.²⁴³ De eerste massamoorden werden allicht uitgevoerd door gefrustreerde Oekraïners die zich wilden wreken voor de verdrinking en polonisatie in de jaren 1930.²⁴⁴ Deze aanvallen zouden buiten de controle van de leiding van de OUN-r plaatsgevonden hebben.²⁴⁵ Terzelfder tijd werden in hetzelfde district drie nieuwe compagnieën (*sotni*) opgericht.

Eind februari breidde het (extreme) geweld zich uit tot de naburige districten.²⁴⁶ Een Duits rapport in juni berichtte dat vanaf maart de aanvallen van Oekraïners op Poolse nederzettingen toenam, waar dit vroeger afzonderlijke gevallen betrof.²⁴⁷ Terzelfder tijd voerden Oekraïense milities onder Duitse controle pacificaties van (Poolse) dorpen uit in de strijd tegen sovjetpartizanen. Eind februari 1943 en midden maart werden respectievelijk 14 en 8 Poolse dorpen gepacificeerd door Oekraïense milities en Duitse troepen, die de verantwoordelijkheid droegen.²⁴⁸ Honderden slachtoffers vielen er in de districten Kostopil, Rivne, Kovel en Kremenets.

²⁴⁰ De troepensterkte van een *sotnja* varieerde tussen 120 en 186 manschappen.

²⁴¹ KLIMECKI en FILAR, [Stosunki...], 94.

²⁴² Over de Oekraïense slachtoffers, cf.: SOWA, 176.

²⁴³ FILAR, [Rozwój...], 86.

²⁴⁴ TORZECKI, [Kwestia...], 294.

²⁴⁵ SOWA, [Stosunki...], 128-129.

²⁴⁶ KLIMECKI en FILAR, [Stosunki...], 94. Het betreft de districten Sarny, Kostopil, Rivne, Zdobuniv en Kremenec.

²⁴⁷ KLIMECKI en FILAR, [Stosunki...], 94.

²⁴⁸ SOWA, [Stosunki...], 171. Vaak werden de executies door Duitsers uitgevoerd.

Figuur 14: De Poolse kolonie Lipki, uitgemoord op 26 maart 1943

In april breidde het geweld zich territoriaal verder uit. Het etnische conflict speelde zich thans af in de driehoek Kovel-Kremenets-Sarny. Dorpen en nederzettingen werden aangevallen en honderden Poolse burgers vermoord. Een motief dat vaak gebruikt werd voor de moordpartijen, was echte of vermeende samenwerking met Duitsers of sovjetpartizanen. Niet zelden vielen er ook Oekraïense burgers die in nauw contact stonden met Polen of de autoriteit van de Oekraïense nationalisten in vraag stelden. Op 23 april werd de nederzetting Janowa Dolina in het district Kostopil aangevallen door de UPA.²⁴⁹ Hierbij kwamen 500 Polen om en werd twee derde van de gebouwen platgebrand.²⁵⁰ Ook in mei en juni vielen honderden slachtoffers.

Wraak en wanhoop

Na de eerste collectieve aanvallen in februari en maart 1943 ging de Poolse bevolking in het verweer. De eerste dorpen werden omgebouwd in defensieve versterkingen. Op vele plaatsen bestond echter de overtuiging dat het anti-Poolse geweld zich op beperkte schaal afspeelde.²⁵¹ Een degelijke reorganisatie was nodig aangezien het Poolse verzet nog in zijn kinderschoenen

²⁴⁹ Andere bronnen en monografieën geven melding van 25 april. Volgens banderisten vond de aanval plaats op 21-22 april.

²⁵⁰ FILAR, [Wołyn...], 94. De schattingen variëren tussen 300 en 600 doden. Het aantal Duitse slachtoffers is niet bekend.

²⁵¹ KLIMECKI, [Geneza...], 63.

stond. In januari 1943 hadden de Boerenbataljons (BCh) de eerste partizanenafdelingen in Volhynië ontplooid. Ook de AK had haar activiteiten in Volhynië uitgebreid. Een groep van 20 officieren was van Warschau naar Kovel gestuurd om het verzet in de regio te organiseren.²⁵² Zowel de UPA als de sovjetpartizanen beschouwden de uitbouw van de Poolse verzetsbeweging als een provocatie. Dit was 'de hernieuwde wil van Polen om Volhynië te controleren'.²⁵³

In april organiseerden AK-eenheden de eerste wraakacties tegen gewapende Oekraïense nationalistten. De AK werd immers onder druk gezet om maatregelen te nemen door de toeloop van Polen naar het communistische verzet. De AK-bevelhebber van Volhynië verbood zijn eenheden op dezelfde manier op te treden als Oekraïense nationalistten.²⁵⁴ Oekraïense dorpen mochten niet gestraft worden op basis van collectieve verantwoordelijkheid. Maar hiermee verbood hij geen preventieve acties of tegenaanvallen.²⁵⁵ Zo werden Oekraïense dorpen toch aangevallen. Voor Poolse acties namen Oekraïeners wraak, en vice versa. Voor het uitmoorden van het Poolse dorp Niemila (300 doden) op 24 mei 1943 werd het Oekraïense dorp Vilija van de kaart geveegd (400 doden). Poolse-Oekraïense gevechten verliepen vaak ongecoördineerd en buiten de controle van het opperbevel. Zo ontstond een spiraal van steeds escalerend geweld, waarin de burgerbevolking het slachtoffer werd. Ongewapende mannen werden niet gespaard en krijgsgevangenen werden er in principe niet genomen. De situatie werd nog gecompliceerder door rondtrekkende gewapende roversbenden die aan geen enkele politieke groep verbonden waren.²⁵⁶

Over het Poolse beleid in Volhynië werd geruzied tussen de bevelhebber van het Thuisleger, Kazimierz Bąbiński, en de afgevaardigde van de Poolse regering, Kazimierz Banach. Deze laatste wilde enkel verdedigingsbases en -versterkingen organiseren en eiste dat de AK zich hierbij zou voegen. Hij ijverde voor Poolse-Oekraïense samenwerking en was het Oekraïense onafhankelijkheidsstreven genegen. Bąbiński veroordeelde dit als verraad. Hij eiste de mobilisatie van de mannelijke bevolking onder de 40 jaar in zijn rangen. Volgens hem diende de AK onafhankelijk te opereren in samenwerking met de lokale verdedigingsbases. Eind juli werd het civiel en militair bestuur samengevoegd ten einde de Poolse bevolking beter te kunnen verdedigen.²⁵⁷

In mei vaardigde de bevelhebber van AK-Volhynië een verordening uit: waar Polen een meerderheid uitmaakten, dienden dorpen tot versterkingen te

²⁵² FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 92-93.

²⁵³ MAZUR, [Rola...], 223.

²⁵⁴ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 97. Elke AK-leider die zich hier niet aan hield, wachtte een proces. Zo werd Tadeusz Korona voor het militaire gerecht gebracht en ter dood veroordeeld. In extremis werd de straf opgeschort. KLIMECKI, [Geneza...], 70.

²⁵⁵ ILIUSZYN, [Polskie...], 179.

²⁵⁶ STRIŁKA, [Geneza...], 79.

²⁵⁷ SOWA, [Stosunki...], 186-187.

worden omgebouwd; waar Polen een minderheid vormden, dienden ze te hergroeperen in de steden.²⁵⁸ Er zijn in totaal bijna 200 verdedigingsposten geweest, waarvan ongeveer 100 gelijktijdig.²⁵⁹ Een deel werd vernietigd of geëvacueerd naar grotere verzamelplaatsen.²⁶⁰ In juni waren Poolse vluchtelingen in Volhynië samengebracht in 11 steden, 25 bases en zelfverdedigingscentra.²⁶¹ Przebraże was de grootste basis, waar tot 20.000 vluchtelingen ondergebracht werden.²⁶² Naast lokale zelfverdedigingseenheden konden mobiele AK-afdelingen ter hulp geroepen worden die opereerden vanuit uitvalbases. Hoewel enkele dorpen en bases zich succesvol verdedigden en verschillende aanvallen van de UPA konden afslaan, was de Poolse bevolking redelijk weerloos. Polen vormden immers een kleine minderheid in Volhynië (15%).²⁶³ De AK en de BCh waren numeriek zwak en bovendien beschikten Polen in Volhynië over weinig wapens.²⁶⁴ Het opperbevel van de AK stuurde ter ondersteuning slechts zwakke partizanengroepen en een kleine hoeveelheid wapens en munitie. Zonder de hulp van sovjetpartizanen en de materiële steun van nazi-Duitsland zou de Poolse bevolking op zeer korte tijd fysiek geliquideerd geweest zijn.

Duitse steun aan Polen

Het geweld stootte Duitsers voor het hoofd. Ook zij werden aangevallen door Oekraïense nationalistes en teruggedreven in de steden. De anti-Duitse acties van de UPA bereikten in mei 1943 een hoogtepunt.²⁶⁵ Maar het ergste was het verlies van de controle over Volhynië. Chaos en anarchie dreigden immers de aanvoerlijnen naar het oostfront te belemmeren.²⁶⁶ Bovendien werden Poolse nederzettingen bedreigd die van economisch belang waren voor Duitsland. In mei 1943 pacificeerden Duitsers de Oekraïense dorpen Horochiv en Berestetsjka in de strijd tegen de UPA.²⁶⁷ Hierbij vielen honderden doden. In juni werd een hele operatie opgezet onder leiding van generaal Erich von dem Bach-Zelewski.²⁶⁸ Zij was tevens gericht tegen sovjetpartizanen en hun achterban.

²⁵⁸ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 99-100.

²⁵⁹ STRILKA, [Geneza...], 80-81. Volgens Adam Peretiatkowicz waren er 300, waarvan er 129 bleven bestaan tot de aankomst van sovjettroepen. KLIMECKI, [Geneza...], 68.

²⁶⁰ PISKUNOWICZ, [Polskie...], 163.

²⁶¹ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 102.

²⁶² JASIAK, [Działalność...], 92-93; TORZECKI, [Kwestia...], 296. Voor 1943 telde het slechts 1.000 inwoners. STRILKA, 80. De andere grootste bases waren: Huta Stepańska, Pańska Dolina, Rożyszcze, Żytyń, Rybcza, Młynów, Szumsk, Bielin, Stara Huta en Zasmyki. Voor meer details, cf.: KLIMECKI, [Geneza...], 68.

²⁶³ STRILKA, [Geneza...], 78. In 1941 vormden Polen 15% van de bevolking van Volhynië.

²⁶⁴ TORZECKI, [Kwestia...], 295.

²⁶⁵ HRYCAK, [Historia...], 248.

²⁶⁶ In de periode april-juni 1943 werd aan het Oostfront een grote veldslag voorbereid in de omgeving van Kursk.

²⁶⁷ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 98.

²⁶⁸ Ondermeer berucht van het neerslaan van de opstand van Warschau in de tweede helft van 1944.

Poolse bases waarvan Duitsers wisten dat ze samenwerkten met sovjetpartizanen, werden ontmanteld. Op sommige plaatsen werden met wapens betrapte Polen geëxecuteerd als partizanen.²⁶⁹ Elders verleenden ze zulke bases net steun.

Maar anderzijds paste het etnische geweld perfect binnen de tactiek *Flurbereinigung*: twee Slavische broedervolkeren moordden elkaar uit. In eerste instantie verhielden Duitsers zich dus onverschillig tegenover anti-Poolse acties van de UPA. Maar de situatie dreigde te ontsporen in het nadeel van de Duitsers. Als Oekraïense nationalisten op korte tijd de Poolse bevolking zouden liquideren, zouden ze een machtsmonopolie over Volhynië verwerven. Hierna zou de UPA haar aandacht op de Duitse bezetter richten. Dus gingen Duitsers de weerloze Poolse bevolking steunen in de hoop de UPA af te remmen. Ten eerste werden wapens verstrekt aan de Poolse verdedigingsbases en aan de Poolse bevolking in steden.²⁷⁰ Ten tweede werd in mei een Poolse milite opgericht ter vervanging van de Oekraïense.²⁷¹ De Poolse afgevaardigde (van de regering te Londen) verbood echter militaire samenwerking met Duitsers.²⁷² Maar dit verbod werd spoedig verzacht, ten einde de Poolse bevolking te verdedigen tegen de UPA.²⁷³

Polen die zich aanmeldden, zochten bescherming of een mogelijkheid zich te wreken op Oekraïners. Zo telde de Poolse politie 1.500 tot 2.000 leden.²⁷⁴ In enkele steden werd een bataljon gevestigd, terwijl over de rest van Volhynië kleine politie-eenheden verspreid werden.²⁷⁵ Hierbij werd een (Pools) politiebataljon uit het *Generalgouvernement* gevoegd. Ze pacificeerden onder Duits bevel of op eigen initiatief Oekraïense dorpen.²⁷⁶ Poolse milities waren evenwel niet altijd geliefd bij de Poolse bevolking. Ze werden becritiseerd omdat ze de Oekraïense burgerbevolking uitmoordden in plaats van Poolse dorpen te beschermen.²⁷⁷ Ze namen zonder onderscheid wraak op de hele Oekraïense bevolking. Vele Oekraïners, die met nationalisme niets te maken hadden, werden door Poolse politietroepen vermoord.²⁷⁸ Dit werkte polarisatie in de hand. Volgens Poolse historici hebben de politietroepen de meeste Oekraïense slachtoffers veroorzaakt. De Poolse machteloosheid (gebrek aan wapens) en de wraaklust werden op nog een andere manier gekanaliseerd: door aansluiting bij sovjetpartizanen.

²⁶⁹ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 204-205.

²⁷⁰ STRIŁKA, [Geneza...], 81; FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 98-99. Ondermeer in de steden Kolky, Dubno, Sarny, Mlyniv en Klevan'. Volgens Michał Klimecki betrof het kleine hoeveelheden wapens. KLIMECKI, [Geneza...], 67.

²⁷¹ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 98. Deze milite werd opgericht in Volhynië.

²⁷² TORZECKI, [Kwestia...], 297.

²⁷³ MAZUR, [Rola...], 225.

²⁷⁴ JASIAK, [Działalność...], 93.

²⁷⁵ ILIUSZYN, [Polskie...], 180.

²⁷⁶ JASIAK, [Działalność...], 93.

²⁷⁷ ILIUSZYN, [Polskie...], 180.

²⁷⁸ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 201 en 208-209.

De rol van de sovjetpartizanen

Sovjetpartizanen in Volhynië waren een belangrijke speler in Volhynië. Ze controleerden het noorden van Volhynië en voerden raids uit in andere gebieden.²⁷⁹ Dit ondergrondse leger had Russen, Oekraïners en in beperkte mate Polen in haar rangen, die dezelfde communistische ideologie deelden. Ze vochten vanaf het uitbreken van de oorlog tegen Duitsers en Oekraïense nationalisten. In de strijd met deze laatsten werden (Oekraïense) dorpen vernietigd en inwoners vermoord.²⁸⁰ In de relatie met het Poolse verzetsleger AK heerste een ongeschreven non-agressiepact.²⁸¹ De druk van Duitsers en Oekraïense nationalisten leidde zelfs niet zelden tot samenwerking. Een deel van de Poolse bevolking verhiel zich positief tegenover sovjetpartizanen en leverde voedsel. Dit was olie op het vuur voor de propaganda van de UPA. Elders verweerde de Poolse bevolking zich tegen sovjetpartizanen en werd er gevochten.²⁸² Sovjetpartizanen hielpen vaak Poolse dorpen en verdedigingsbases. Naarmate het Pools-Oekraïense conflict escaleerde, zochten steeds meer Polen toevlucht bij sovjetpartizanen. De terreur van Oekraïense nationalistendreef 5.000 tot 7.000 Polen bij het sovjetpartizanenleger.²⁸³

Maar sovjetpartizanen speelden een dubieuze rol. Ze werden vanuit Moskou gedirigeerd en behartigden de belangen van een imperialistische grootmacht. Moskou had belang bij de ontsporing van de Pools-Oekraïense betrekkingen. Enerzijds schakelden twee vijanden elkaar uit en anderzijds anarchiseerde dit de Duitse achterhoede en werden de bevoorradingslijnen geparaliseerd. De raids berokkenden niet enkel Duitsers schade, maar verstoorden tevens de labiele Pools-Oekraïense verhouding. De raid van Sydor Kovpak van Volhynië naar de Karpaten, zette Oost-Galicië in rep en roer. Als UPA vermomde sovjetpartizanen waren tevens betrokken bij pacificaties en moordpartijen.²⁸⁴ De UPA was geïnfiltrerd door sovjetagenten, die Oekraïense nationalistengagiteerden.²⁸⁵ Het blijft evenwel onduidelijk in hoeverre sovjetpartizanen bijgedragen hebben tot de escalatie van het Pools-Oekraïense conflict.²⁸⁶ Ook jegens niet-communistische Polen verhiel sovjetpartizanen zich vijandig vanaf 1943. Ze trachtten het Poolse verzetsleger te verzwakken

²⁷⁹ JASIAK, [Działalność...], 90.

²⁸⁰ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 209.

²⁸¹ PISKUNOWICZ, [Polskie...], 163.

²⁸² ILIUSZYN, [Polskie...], 178.

²⁸³ MAZUR, [Rola...], 224; TROFYMOWYCZ, [Rola...], 213.

²⁸⁴ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 209-211. Een internationaal verboden gevechtstactiek waarvan ook Oekraïense nationalistenen Poolse partizanen van gebruik maakten. Cf. Parośla.

²⁸⁵ PISKUNOWICZ, [Polskie...], 163.

²⁸⁶ Het onderzoek van documenten in sovjetarchieven door de Oekraïense historicus Volodymyr Serhijčuk kan doorslaggevend worden.

door AK-leiders uit te schakelen. Het doel van de sovjetpartizanen was Volhynië zowel van de UPA als de AK te zuiveren.²⁸⁷

2. Etnische zuiveringen (juli 1943 – december 1943)

Juli 1943: Genocide

Reeds enkele maanden hield een spiraal van geweld Volhynië in haar greep. Bloedwraak domineerde de Pools-Oekraïense betrekkingen. Tienduizenden doden waren reeds gevallen. Onderhandelingen tussen Polen en Oekraïners over samenwerking waren mislukt. Volhynië, Oost-Galicië, Polesië en het gebied rond Chelm vormden het struikelblok. Polen hielden voet bij stuk wat betreft de integraliteit van de vooroorlogse grenzen. Wel had de talmende Poolse regering te Londen op 31 maart Oekraïners volwaardige burgerrechten beloofd binnen de grenzen van de opnieuw op te richten Poolse republiek. Deze toegeving bevredigde de Oekraïense zijde niet en hadden integendeel een omgekeerd effect: Oekraïense nationalistenv dachten dat de Poolse internationale positie zwak moest zijn en "voelden zich zekerder en hoogmoediger".²⁸⁸ Het officiële bondgenootschap van de Poolse regering in ballingschap met de Sovjet-Unie was olie op het vuur voor Oekraïense nationalistenv. Daarenboven was de samenwerking tussen de Poolse bevolking en sovjetpartizanen een doorn in het oog. Naar aanleiding van de commotie rond Katyń hadden Oekraïense nationalistenv nogmaals getracht de Poolse zijde te overtuigen van een gemeenschappelijke strijd tegen Duitsers én communistenv.²⁸⁹

Maar de beslissende eindfase van de oorlog was volgens Oekraïense nationalistenv nakende. Ze vreesden een herhaling van het scenario aan het einde van de Eerste Wereldoorlog (1917-1919). Toen brak een strijd los tussen Oekraïners en Polen over de etnisch gemengde gebieden. Met etnische zuiveringen dachten ze dit probleem nog vóór de beslissende eindfase te anticiperen. De Poolse bevolking vormde een obstakel op de revolutionaire weg naar onafhankelijkheid, aldus de UPA. Voor de 'bevrijding van de Oekraïense natiev' diende de Poolse bevolking fysiek geliquideerd te worden.

²⁸⁷ MAZUR, [Rola...], 226.

²⁸⁸ PARTACZ, [Próby...], 30-31.

²⁸⁹ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 209.

Figuur 15: Een recente foto van een kerk in Volhynië die in 1943 door de UPA gedeeltelijk vernield werd en na 1945 als magazijn werd gebruikt.

Zo hoopten ze de oprichting van een eigen soevereine staat te verzekeren. Mykola Lebed', afgetreden leider van de OUN-r, schreef in 1946: "De UPA trachtte Polen te betrekken bij een gemeenschappelijke strijd tegen Duitsers en bolsjevisten. Wanneer dat onsuccesvol bleek te zijn, gaf de UPA de Poolse

bevolking het bevel de Oekraïense gebieden Volhynië en Polesië te verlaten.²⁹⁰ Volgens Poolse historici werd dit bevel reeds uitgevaardigd op de Derde Conferentie in februari.²⁹¹ En ze vermoeden dat terzelfder tijd besloten werd het lot van de 'weerbarstige' Poolse bevolking op te lossen met gewapende hand.²⁹² Reeds in het voorjaar werden dorpen platgebrand en inwoners collectief vermoord. Maar numerieke zwakte weerhield de UPA van grootschalige acties.

De numerieke sterkte en de samenstelling van de UPA in juni 1943 maakten zulke plannen mogelijk. De kern van de UPA werd gevormd door overgelopen militieën. Voormalige Oekraïense politieleden waren in 1941-1942 geïndoctrineerd met rassenhaat, hadden geparticipeerd aan de uitroeiing van joden en hadden de technieken van de holocaust aangeleerd. Hun efficiëntie resulteerde in tienduizenden doden. Volgens Bul'ba-Borovec' gaf de OUN-r in juni het volgende bevel aan de UPA²⁹³: "onverwijld en zo snel mogelijk het Oekraïense territorium zuiveren van de Poolse bevolking; consequent verder de interne vijand van Oekraïne vernietigen, d.i. alle democraten van de Petljura-strekking en andere politieke groeperingen."²⁹⁴ De zomer van 1943 werd voor de OUN-r en de UPA een bijzonder drukke periode. De UPA voerde etnische zuiveringen door, schakelde gematigde of andersdenkende Oekraïners uit, onderwierp andere partizaneneenheden, leverde slag met het Duitse leger en de verrijnde haar ideologische programma.

De maand juli was een bijzonder bloedige maand. In juli vonden 300 anti-Poolse acties plaats (van de in totaal 900) en werden 20.000 Polen vermoord.²⁹⁵ Het apogeum van de Pools-Oekraïense relaties werd bereikt op zondag 11 juli toen meer dan 160 Poolse dorpen en gehuchten bij het aanbreken van de dag aangevallen werden in de districten Kovel, Horohiv en Volodymyr-Volyns'k door UPA-eenheden en lokale Oekraïense verdedigingseenheden.²⁹⁶ Op twee dagen tijd werden naar schatting 12.000 Polen vermoord. Een week later werd Huta Stepańska aangevallen waar meer dan 16.000 Poolse vluchtelingen schuilden.²⁹⁷ De omliggende dorpen werden van de kaart geveegd. In augustus duurden de slachtpartijen voort over heel Volhynië, met als 'hoogtepunten' Wola Ostrowiecka (529 doden) en Ostrówki (438 doden) op 29-30 augustus.²⁹⁸ Op 30 augustus sloeg Przebraże succesvol een aanval van naar schatting 4.000

²⁹⁰ JASIAK, [Działalność...], 92.

²⁹¹ JASIAK, [Działalność...], 92.

²⁹² SOWA, [Stosunki...], 128.

²⁹³ Het betreft hier de militaire vleugel van de OUN-r; 'UPA' verwijst hier niet naar de troepen van Bul'ba.

²⁹⁴ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 101.

²⁹⁵ SOWA, [Stosunki...], 180-181.

²⁹⁶ JASIAK, PU7, p. 92; FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 105; FILAR, [Rozwój...], 87.

²⁹⁷ SOWA, [Stosunki...], 188.

²⁹⁸ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 111-112.

UPA-partizanen af.²⁹⁹ Polen werden bijgestaan door sovjetpartizanen onder leiding van Nikolaj Prokopjuk.

De belangrijkste bezigheid van de AK –zeker wat het jaar 1943 betreft– was de strijd met de UPA en haar depolonisatieplannen.³⁰⁰ De AK en lokale verdedigingseenheden voerden preventieve en wraakacties uit. De negen mobiele AK-afdelingen telden op het einde van 1943 zo'n 1.000 partizanen.³⁰¹ Op 31 augustus werd een belangrijke afdeling van de UPA verslagen door een gemeenschappelijke operatie van sovjetpartizanen en het Poolse verzet.³⁰² Ook Poolse partizanen voerden een terreurbeleid jegens de Oekraïense bevolking. Oekraïense dorpen werden collectief gestraft en ook vrouwen en kinderen werden vermoord.³⁰³ De meeste Oekraïense (burger)slachtoffers vielen echter in de pacificaties door de Poolse politie. Deze steunde lokale verdedigingsbases, voorzag ze van wapens en nam gezamenlijk met de AK deel aan aanvallen op Oekraïense dorpen.³⁰⁴

In de zomer van 1943 brak er na mislukte onderhandelingen in het voorjaar een machtsstrijd los onder de verschillende Oekraïense nationalistische partizanengroepen.³⁰⁵ Geleidelijk onderwierp de UPA (de militaire vleugel van de OUN-r) de kleinere partizanenafdelingen van de OUN-m en de Polesische Sič van Bul'ba-Borovec'.³⁰⁶ De OUN-UPA verenigde met geweld de Oekraïense militaire krachten en werd de machtigste stekking in Volhynië. Van haar leden werd strenge discipline en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid geëist. Andersdenkende Oekraïners werden geëlimineerd door de Veiligheidsdienst (SB), die wat gruwel betreft aan de NKVD en de Gestapo niet minderwaardig was.³⁰⁷ De revolutie vereiste immers 'een harde hand' volgens de UPA.³⁰⁸ Ze terroriseerde de Poolse én Oekraïense burgerbevolking. Thans wordt de vraag opgeworpen of in de terreur van Oekraïense nationalisten niet evenveel

²⁹⁹ SOWA, [Stosunki...], 188.

³⁰⁰ ILIUSZYN, [Polskie...], 176.

³⁰¹ PISKUNOWICZ, [Polskie...], 163.

³⁰² TROFYMOWYCZ, [Rola...], 208.

³⁰³ SOWA, [Stosunki...], 192.

³⁰⁴ ILIUSZYN, [Polskie...], 180.

³⁰⁵ Bul'ba-Borovec diende zich te schikken naar de eisen van de OUN-r: ten eerste diende hij het staatsconcept van de OUN-r te erkennen als enige juiste en de Petljura-oriëntatie op te geven; ten tweede diende hij in te stemmen met de oprichting van een gemeenschappelijke militaire staf oprichten; ten derde dienden zijn troepen te participeren met de etnische zuivering van het territorium.

³⁰⁶ De OUN-m en de OUN-r leverden slag op 7 juli 1943. De meerderheid van de 'melnikieten' sloot zich aan bij de UPA. Cf.: BONDARENKO, [Działalność...], 21. Bul'ba vormde een nieuwe verzetsgroep wiens leiders uitgeschakeld werden in augustus 1943. Bul'ba zocht contact met de Duitsers in de hoop de Polesische Sič herop te richten, maar hij werd gearresteerd en gedeporteerd naar Sachsenhausen. Cf. TORZECKI, [Kwestia...], 292.

³⁰⁷ Zowel Poolse als Oekraïense bronnen verhalen over de excessieve gruwel van de SB.

³⁰⁸ De verwijzing naar een revolutionaire tijd waarin alles veroorloofd is, doet onmiddellijk denken aan de sovjetterreur. In Volhynië was de invloed van het communistische gedachtengoed immers groot. Vgl. de jaren 1930 toen zowel de nationalistische als de communistische stekking in Volhynië programmapunten van elkaar overnamen.

Oekraïense als Poolse burgers zijn omgekomen. Volgens Timothy Snyder is het waarschijnlijk dat de UPA evenveel Oekraïners als Polen heeft gedood in 1943.³⁰⁹

Begin juli lanceerden Duitse politiedivisies onder leiding van Erich von dem Bach operatie 'Seydlitz'. Anarchie in de Duitse achterhoede paraliseerde immers de aanvoerlijnen naar het oostfront. Samen met de Poolse politie werden Oekraïense dorpen gepacificeerd en leverden ze slag met de UPA en sovjetpartizanen. De Oekraïense politie werd heropgericht en ingezet tegen Poolse dorpen.³¹⁰ Volgens Makar, de chef van de Veiligheidsdienst, waren er tegen 2 augustus 1943 aan Oekraïense zijde 200 dorpen platgebrand en meer dan 1000 Oekraïners gedood.³¹¹ Midden juli werden 2.000 vertegenwoordigers van de Oekraïense intelligentsia gearresteerd en geëxecuteerd.³¹² In september werd de strijd beslecht met een onofficiële staakt-het-vuren. Aan het oostfront rukten sovjettroepen –de gemeenschappelijke aartsvijand– in hoog tempo op. Zowel de UPA als de Duitse divisies hadden verliezen geleden.

De liberalisering van het nationalistische programma (?)

Van 21 tot 25 augustus hield de OUN-r een Derde Buitengewone Grote Conferentie. Enerzijds behield zij haar radicaliteit. Zij beschouwde zichzelf als de hoogste en enige soevereine macht en vertegenwoordiger van de Oekraïense natie. De vereniging van de Oekraïense natie –een voorwaarde om vrijheid te kunnen behalen– kon enkel via een revolutionaire strijd bereikt worden. Tegen het communisme voorzag men een 'totale' strijd. De OUN-r verweet de "imperialistische Poolse leiding de dienaar te zijn van vreemde imperialismen en de vijand van de vrijheid van naties".³¹³ Anderzijds werd het programma geliberaliseerd. Het besluit van deze conferentie en andere toenmalige propagandateksten waren gematigd.³¹⁴ Een deel van de radicale elementen werd verwijderd, net zoals totalitaire programma's veroordeeld werden.³¹⁵ In vlugschriften propageerde de OUN-r een democratisch-pluralistisch staatsconcept. Ze ijverde voor "een vrije verenigde Oekraïense staat waarin boeren, arbeiders en de intelligentsia welstellend en cultureel kunnen leven en zich ontwikkelen".³¹⁶ Ook praktische zaken in verband met landbouw, industrie, cultuur en sociale zaken werden in een democratisch programma uitgewerkt. Dit programma was verbonden met een klassenstrijd: rijkdom zou worden verdeeld over de maatschappij.³¹⁷ Op 15 augustus kondigde de commandant van de UPA een landbouwhervorming aan die het vrijgekomen land herverdeelde onder

³⁰⁹ SNYDER, [The Reconstruction...], 164.

³¹⁰ SOWA, [Stosunki...], 183.

³¹¹ MAZUR, [Rola...], 225; SOWA, [Stosunki...], 183.

³¹² FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 105-106.

³¹³ DROZD, [Ukraińska...], 59.

³¹⁴ Voor het volledige document, cf.: DROZD, [Ukraińska...], 55-61.

³¹⁵ JASIAK, [Działalność...], 91.

³¹⁶ DROZD, [Ukraińska...], 52.

Oekraïners.³¹⁸ Vrijheid, rechtvaardigheid, economische welvaart en culturele ontwikkeling werden de nieuwe leuzen voor de toekomst. Ook de vrijheid van andere naties was een streefdoel van de OUN-r. Hiervoor werd in november de 'Eerste Conferentie van Onvrije Volkeren van Oost-Europa en Azië' georganiseerd.

Maar was de OUN-r plots een gematigde groepering geworden? Ten eerste kon ze met een democratisch programma populariteit winnen en dus haar maatschappelijk draagvlak vergroten. Ten tweede wilde de leiding Oost-Oekraïners aanspreken die nauwelijks aangetrokken werden door het radicale etnisch nationalistische programma.³¹⁹ Een vraag die hierbij rijst: in hoeverre trok dit democratisch-pluralistische programma Oost-Oekraïners aan? De socio-culturele verschillen waren door historisch gegroeide omstandigheden groot tussen beide groepen. Daarenboven beschuldigden Oost-Oekraïners West-Oekraïners van collaboratie. Ten derde zou de OUN-r door de Poolse leiding niet meer verweten kunnen worden een te radicaal programma te hebben. Ten vierde wilde ze zich democratisch-pluralistisch voordoen aan westerse mogendheden. Maar het radicale karakter van de OUN-r was niet verdwenen. De algemeen verspreide 'Catechismus van de Nationalist', de ideologische bijbel van de OUN-r, stapte niet af van het integrale nationalisme.³²⁰

Eind augustus werden de OUN-r en de UPA gereorganiseerd. Aan het hoofd van de UPA stond het 'Oppercommando' met als centrale bestuursorgaan de rond 22 november 1943 opgerichte 'Hoofdstaf van het Leger' (HVŠ). In dezelfde maand werd het opperbevel van de UPA over alle gebieden gecentraliseerd. De opperbevelhebber werd Roman Šuchevyč. Zo was de leiding van de UPA en de OUN-r in dezelfde handen. De UPA werd territoriaal opgedeeld in drie 'regio's' (*kraï*) ofte 'Generale Militaire Districten' (*General'ni Vojenni Okrugi* (GVO)). Een vierde oostelijke regio rond Kiëv werd nooit gerealiseerd omdat het Rode Leger oprukte. "UPA-Noord" werd opgericht in augustus 1943 en omvatte Volhynië, Polesië en –in theorie– de provincie Žytomyr; "UPA-West" (einde 1943) verenigde Galicië, de regio Chełm, Boekovina en de Karpatenregio; de regio "UPA-Zuid" kende een zeer beperkt en kort bestaan in de provincies Vinnycja en

³¹⁷ Cf. de stereotypering van het conflict tussen de (rijke) Poolse grondbezitter en de (arme) Oekraïense boer.

³¹⁸ SOWA, [Stosunki...], 175-176; Op 2 augustus had Makara, de chef van de SB, gemeld dat alle (Poolse) boerderijen en hoven geliquideerd waren.

³¹⁹ Enerzijds kon de inhoud van een al te nationalistisch programma de Oost-Oekraïners niet bekoren. Anderzijds leden Oost-Oekraïners zwaar onder de Duitse verdrukking en uitbuiting waarop honderdduizenden zich aansloten bij het communistische verzet. Onbegrijpelijk was voor hen de houding en collaboratie van West-Oekraïense nationalistische met Duitsland. Volgens de Oekraïense historicus Jaroslav Hrycak was nochtans de OUN in Oost-Oekraïne in het begin van de oorlog populairder dan de sovjetmacht. Dit evolueerde naarmate Oost-Oekraïners zich afzetten tegen de radicale ideologie en het dictatoriale karakter van de OUN. Cf. HRYCAK, [Historia...], 249.

³²⁰ SOWA, [Stosunki...], 129.

Kamjanec'-Podil's'kyj. De verdere indeling gebeurde op militaire leest.³²¹ Geschat wordt dat "UPA-Noord" 35.000 tot 40.000 gewapende partizanen telde op het einde van 1943.³²²

Op 30 augustus beval Kljačkivs'kyj de oprichting van 'Lokale Verdedigingseenheden' (SKV) en de fortificatie van elk dorp. Op vele plaatsen waren reeds SKV's opgericht.³²³ De hele mannelijke bevolking (maar ook veel vrouwen) dienden een militaire opleiding te doorlopen. Kljačkivs'kyj plaatste ze onder het bevelhebberschap van de UPA. De SKV's en de UPA werden niet verenigd, maar waren nauw verbonden. De SKV was een statische organisatie wier leden legaal in dorpen woonden en deze bewaakten en beschermden tegen Duitsers, sovjetpartizanen en Poolse partizanen of verdedigingseenheden. De SKV ondersteunde de UPA met proviand en materieel. De compagnieën van de UPA waren in wezen mobiel en voerden operaties over een lange afstand uit. Kortstondige samenwerking tussen SKV en UPA kon zowel defensieve als offensieve acties betreffen. Zo voerden ook SKV's aanvallen uit op de Poolse bevolking en Duitse eenheden.

Vanaf september 1943 was er een aanzienlijke daling van het aantal aanvallen op groepen Polen.³²⁴ Deze waren immers gevlucht of hadden zich in

³²¹ Elke regio of HVO was opgedeeld in 'militaire districten' (*vojenni okruzi* (VO)). Het aantal varieerde doorheen de oorlog. Bij de oprichting telde de regio "UPA-Noord" vier militaire districten; begin 1944 nog drie; vanaf augustus 1944 nog twee. Elke VO bestond uit 12 tot 36 compagnieën (*sotni*), met elk een troepensterkte variërend van 120 tot maximaal 186 man. In de regel opereerde elke compagnie onafhankelijk. Elke compagnie bestond uit drie of vier pelotons (*čoty*). Elk peloton telde drie tot vier groepen (*roi*), bestaande uit 10 tot 12 soldaten. In sommige gebieden waren bataljons (*kureni*) een permanente onderverdeling. Gewoonlijk vormden drie tot vier compagnieën dan een bataljon. In zeldzame gevallen werkten bataljons samen en vormden ze een regiment (*zagin*). Later werd de structuur meermaals aangepast. In 1944 werden er korpsen (*taktyčni odynyci*) in elke regio ingevoerd. Deze structurele indeling is enkel relevant in 1943-1944; later onder druk van de oorlogssituatie niet meer. Enkele kleine cavalerie- en artillerie-eenheden uitgesloten, was de UPA een infanterieleger. Wat de proviand betrof, was ze afhankelijk van de lokale bevolking. Oorlogsmaterieel diende ze buit te maken.

³²² FILAR, [Rozwój...], 85.

³²³ Ze werden gevormd uit behoefte het eigen dorp te beschermen in de oorlogsrealiteit, tegen sovjetpartizanen, Duitsers of banditisme; vanaf het voorjaar van 1943 tevens tegen Poolse partizanen en verdedigingseenheden. Een deel werkte samen met de Duitse bezetter, die dit tolereerde omdat deze eenheden tegen partizanen vochten; een ander deel van de SKV's werd aangevallen door de Duitsers. Het ontstaan hing nauw samen met de vorming van de (eigen) partizanengroepen. Vaak is het moeilijk een grens te trekken tussen de twee; in vele gevallen vormden de SKV een voorstadium voor het vormen van partizanengroepen. Een populaire Oekraïense naam was 'Lokale Verdedigingseenheid' (SKV). In Volhynië bestond nog een andere frequente naam: 'Vrij Kozakkenbestaan'. In sommige dorpen telde de SKV tot 100 man. Een deel van de SKV's was ondergeschikt aan de OUN-r. In de regio van Kremenec vormde de OUN-m in mei 1942 haar eigen SKV, waaruit later partizanengroepen gevormd werden. In Polesie waren SKV's aan de OUN-r noch aan de OUN-m verbonden. Na de 'hereniging van de Oekraïense krachten' in de zomer van 1943 waren de meeste aan de OUN-r ondergeschikt.

Het onderzoek naar de Oekraïense verdedigingseenheden is beperkt in de Oekraïense historiografie; in de Poolse historiografie komt het niet aan bod. MAZURA, [Ukraińska...], 30-37; BONDARENKO, [Działalność...], 13-27.

³²⁴ SOWA, [Stosunki...], 184.

verdedigingsbases of steden teruggetrokken. De slachtoffers betrof vooral individuen of families. In oktober en november werden enkele aanvallen op verdedigingsbases (o.m. Przebraże) met succes afgeslagen. In oktober veroordeelde de leiding van de OUN "het wederzijdse moorden, wie ze ook uitvoerde" en riep haar partizanen op anti-Poolse acties die tegenstrijdig waren met het partijprogramma, te stoppen.³²⁵ Op 16 november wendde Virlyj, de politieke leider van de UPA, zich in een oproep tot de Poolse politieke leiding.³²⁶ In de korte emotionele tekst lichtte hij met een scherpe pen de oorzaken van de diepe haat jegens Polen toe: 20 jaar tweederangsburgerschap, repressie en vervolging. Virlyj legde de verantwoordelijkheid voor het wederzijds bloedvergieten bij Polen. De Poolse regering hield halsstarrig vast aan Volhynië en Polesië en weigerde met Oekraïners een gemeenschappelijk front te vormen tegen Duitsland en de Sovjet-Unie. Hij waarschuwde tenslotte de Poolse bevolking die in Volhynië wilde blijven: ze zouden of door Duitsers of door de UPA vermoord worden. Anderzijds beloofde hij hulp aan Polen indien ze van hun claim zouden afzien en zich achter de Boeg zouden terugtrekken. Maar vanaf december namen de collectieve moorden weer toe. Rond Kerstmis spoelde een nieuwe golf van anti-Poolse acties over de districten Rivne, Luck, Kovel en Volodymyr-Volyns'kyj.³²⁷

B. Oost-Galicië en de streek Chełm-Zamość

1. Relatieve rust (januari 1943 – december 1943)

Rust en militaire collaboratie

In het *Generalgouvernement* was de situatie in het voorjaar rustig. De opstand in Volhynië (Rijkscommissariaat Oekraïne) breidde zich niet uit over Oost-Galicië, waar de toestand minder onrustwekkend was. Galicië was geen geschikte plaats voor opstanden. De druk op de (Oekraïense) bevolking was minder groot dan in Volhynië. Hoewel Oekraïners aan dezelfde strafmaatregelen waren onderworpen als Polen en hoewel jonge arbeidskrachten naar Duitsland werden gedeporteerd, plaatste de collaboratie hen in een bevoordeelde positie. Draconische repressailles dreigden bij een revolte in het economisch belangrijke district Galicië. Het Pools-Oekraïense conflict was weliswaar geëscaleerd in de streek Zamość-Chełm, maar het aantal doden was een peulschil in vergelijking met Volhynië. In 1943 vonden in Oost-Galicië etnisch gemotiveerde moorden plaats, maar van etnische zuiveringen was geen sprake.

³²⁵ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 114-116.

³²⁶ Voor de volledige versie van het document, cf.: DROZD, [Ukraińska...], 135-137.

³²⁷ FILAR, [Chronologia...], 68.

Maar het was niet dankzij de Duitsers dat de orde tot het einde van 1943 relatief bewaard bleef in Oost-Galicië. Ten eerste concentreerde de UPA haar activiteiten in 1943 hoofdzakelijk in Volhynië. De OUN-r verzette zich in Oost-Galicië tegen de Duitse bezetter, maar beperkte haar activiteiten tot propaganda en organisatie.³²⁸ Ten tweede waren Polen (en dus ook het Poolse verzet) numerieker dan in Volhynië, wat de UPA tot behoedzaamheid dwong in Oost-Galicië. Het toepassen van dezelfde strategie als in Volhynië zou een groot tegenoffensief van het Poolse verzetsleger uitlokken waarbij de UPA zware verliezen zou lijden. Ten derde ontbrak er een sovjetpartizanenleger.³²⁹ In Volhynië daarentegen –waar communisme grotere aanhang genoot– voerden sovjetpartizanen aanvallen uit op Duitsers en lokten dus represailles uit. Maar in de zomer voerden sovjetpartizanen vanuit Volhynië een raid uit naar de Karpaten. Ten vierde trachtte de Duitse leiding een anarchisering te anticiperen. De strijdlustige energie van jonge Oekraïense nationalistten werd gekanaliseerd door de oprichting van een Oekraïens divisie onder Duits bevel.

Duitsland speelde haar rol van “bondgenoot van Oekraïners” voort. Ze bleef tekens geven de Oekraïense zaak genegen te zijn. Op 29 april 1943 werd de vorming van een Oekraïens Waffen SS-divisie formeel aangekondigd. De divisie zou de naam ‘Galizien’ dragen, aangezien ‘Ukraine’ grote verwachtingen zou creëren. Desondanks hoopten Oekraïners dat deze divisie de kern van een toekomstig nationaal Oekraïens leger zou worden. Oekraïners werden uitgerust en bevoorrad door Duitsers, die profiteerden van het gezag en de controle over het strijdlustige divisie. Aan vrijwilligers was absoluut geen gebrek. De OUN-m, de UCK en fascistten onder leiding van Dmytro Palijev steunden het Duitse voorstel, waardoor meer dan 80.000 vrijwilligers zich opgaven. Hiervan werden er 11.000 recruten geselecteerd om de divisie te vormen. De OUN-r was aanvankelijk tegen deze militaire collaboratie, omdat ze voorspelde dat de Oekraïense krachten enkel als kanonnenvlees in de strijd geworpen zouden worden. Naarmate de divisie gestalte kreeg, vreesde de OUN-r invloed te verliezen. Ze verzette zich niet langer tegen de vervoeging van haar leden bij het Oekraïense divisie.³³⁰ In Volhynië wekte de militaire collaboratie van Galicische Oekraïners afkeer.³³¹ Tegen eind juli was de divisie operatief. Op een legale manier kregen Oekraïense nationalistten thans de mogelijkheid te vechten tegen het communisme. Wat haar vooral berucht heeft gemaakt, is haar betrokkenheid in pacificaties en etnische zuiveringen van Polen. De Poolse leiding verwachtte dat deze divisie aan het front ingezet zou worden en niet in

³²⁸ TORZECKI, [Kwestia...], 290-291.

³²⁹ Het sovjetpartizanenleger was bijna niet ontplooid in Oost-Galicië; het werkte samen met cellen van linksgezinde Polen. TORZECKI, [Kwestia...], 314.

³³⁰ TORZECKI, [Kwestia...], 293.

³³¹ SOWA, [Stosunki...], 170.

pacificaties van Poolse dorpen, aangezien een deel van de officieren op contractuele basis in het vooroorlogse Poolse leger gediend had.³³²

Figuur 16: Ook de Grieks-katholieke Kerk steunde de collaboratie. Bisschop Josafat Kocylovs'kyj spreekt Oekraïense vrijwilligers toe in juli 1943. Let op het embleem: een Galicische leeuw; de Oekraïense drietand was immers verboden.

In Oost-Galicië werden in juni 1943 de eerste UPA-eenheden gevormd. Om de Duitse bezetter te misleiden gebeurde dit onder de schuilnaam Oekraïense Nationale Zelfverdediging (UNS).³³³ Dit wekte de indruk dat het lokale, immobiele en 'passieve' verdedigingseenheden zouden zijn. In eerste instantie werden ze ook ter verdediging opgericht en uit angst terrein te verliezen. Sovjetpartizanen voerden namelijk onder leiding van Sydor Kovpak vanuit Volhynië een grote raid uit door de provincies Tarnopil en Stanislaviv naar de Karpaten. Onderweg voerden ze sabotageacties uit in de Duitse achterhoede.³³⁴ Ze leverden slag met Duitsers en de UNS (UPA), maar tegenover de Poolse bevolking zouden ze zich onverschillig gedragen hebben.³³⁵ Na zware verliezen geleden te hebben in augustus in de Karpaten, keerden ze in kleine groepen

³³² KLIMECKI, [Chronologia...], 89.

³³³ KLIMECKI, [Chronologia...], 88. Volgens Marek Jasiak werd de UNS in de zomer van 1943 reeds herdoopt in UPA; volgens Andrzej Sowa eigenlijk pas in december 1943.

³³⁴ Door Galicië liepen niet enkel essentiële Duitse aanvoerlijnen, maar werd ook olie gewonnen. Aan het oostfront was een grote veldslag nakend in de omgeving van Kursk.

terug naar Volhynië. In de Karpaten (provincie Tarnopil) werden uitvalbases op touw gezet.³³⁶

In april-mei 1943 bereikten de eerste geruchten over de massamoorden in Volhynië Oost-Galicië. Vanaf begin juli stroomden grote golven van vluchtelingen toe uit Volhynië, die vooral in de steden onderdak zochten. Van begin juli tot 15 september kwamen in Lviv alleen al 35.000 vluchtelingen aan.³³⁷ De geruchten over gruwelijke niemand ontziende slachtpartij in Volhynië veroorzaakte paniek onder de Poolse bevolking in Oost-Galicië. Ze vreesde gelijksoortige Oekraïense depolonisatieplannen in Oost-Galicië. Berichten over de gebrekkige bescherming in Volhynië verergerden vooral het moreel in Galicische dorpen. Reeds op 17 mei gaf Sawicki, de AK-bevelhebber van de regio Lviv, het bevel de verdediging te organiseren.³³⁸ Het verzet werkte verdedigingsplannen uit en bouwde versterkingen in vele dorpen. Strategische steunpunten voor het Poolse verzet werden ingericht. Anti-Duitse acties werden (voorlopig) opgeschort.³³⁹ Het Poolse verzet was zich bewust van de grootte en de macht van de OUN-r.

Etnische moorden

In Oost-Galicië vonden de eerste aanvallen op de Poolse bevolking plaats in augustus 1943 in de grensgebieden aan Volhynië, en vervolgens in de districten Berežany, Pidhajci en Rohatyn.³⁴⁰ Deze worden toegeschreven aan een UPA-compagnie die zich van Volhynië naar Oost-Galicië begaf, maar de betrokkenheid van sovjetpartizanen wordt niet uitgesloten.³⁴¹ De rol van sovjetpartizanen is ook in Oost-Galicië dubieus, aangezien Oekraïense groepen onder leiding van sovjetagenten participeerden in moordpartijen.³⁴² De voorzitter van het Oekraïens Centraal Comité, Kubijovič, spoorde onder Duitse druk Oekraïners aan het moorden te staken. Metropoliet Šeptyc'kyj veroordeelde de aanvallen en riep de Oekraïense natie op aan provocaties niet toe te geven en geen terreurdaden te plegen. Zijn maatschappelijke invloed –zelfs wat gezag over zijn priesters betreft– wordt in vraag gesteld.³⁴³

In de tweede helft van 1943 bleef het relatief rustig in Oost-Galicië, hoewel de spanning te snijden was. Beide zijden voerden moorden uit op elkaar, maar doorgaans betrof het individuele gevallen. Van gecoördineerde massale acties

³³⁵ MAZUR, [Rola...], 226. Volgens Volodymyr Trofymowycz brandden ze wel de eigendommen van Oekraïners én Polen plat. TROFYMOWYCZ, [Rola...], 209.

³³⁶ JASIAK, [Działalność...], 94.

³³⁷ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 103.

³³⁸ MAZUR, [Rola...], 226.

³³⁹ KLIMECKI, [Chronologia...], 90.

³⁴⁰ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 108. Deze drie districten situeren zich halverwege tussen Ternopil en Lviv.

³⁴¹ JASIAK, [Działalność...], 93

³⁴² MAZURA, [Rola...], 226.

³⁴³ SOWA, [Stosunki...], 244.

was nog geen sprake. Niet alle moorden waren trouwens etnisch gemotiveerd (of persoonlijke wraak...); ook rondtrekkende roofbendes profiteerden van de anarchie. Het is onmogelijk te bepalen in welke mate deze plaatsvonden.³⁴⁴ In oktober werd de staat van beleg afgekondigd. In de provincie Tarnopil [Tarnopil'] (en ten dele in Stanislaviv) werden vanaf november steeds meer vooraanstaande Poolse figuren vermoord. Vooral in de grensgebieden aan Volhynië vielen tientallen slachtoffers. Maar nog steeds waren de meeste moorden individuele gevallen.³⁴⁵ Er waren nog geen etnische zuiveringen. In tegenstelling tot Volhynië voerde de UNS (UPA) in Oost-Galicië slechts in beperkte mate terreur tegen andersdenkende of gematigde Oekraïners. Naast de OUN-r was ook de OUN-m invloedrijk in Oost-Galicië.

Ook in de streek Zamość-Chełm was het buitenmate woelig. Poolse partizanen wreekten de pacificaties van Oekraïense politielui. De spanning nam toe door de aankomst van Poolse vluchtelingen uit Volhynië in juni. De Oekraïense bevolking die door Duitsers verplicht gevestigd was in de ontruimde dorpen, werd aangevallen door Poolse partizanen. Het Poolse verzet viseerde tevens vooraanstaande Oekraïense figuren. Tegen het einde van 1943 vielen er volgens officiële bronnen 600 Oekraïense slachtoffers.³⁴⁶ Slechts in enkele gevallen werd de bevolking collectief gestraft. Evenmin in de streek Zamość-Chełm kan in 1943 sprake zijn van etnische zuiveringen.

2. Etnische zuiveringen in Oost-Galicië (januari 1944 – juni 1944)

Op het einde van 1943 waren zowel Polen als Oekraïners in Oost-Galicië ervan overtuigd dat het conflict enkel met een gewapende strijd opgelost zou kunnen worden. Zowel Poolse als Oekraïense partizanen voerden de eerste slachtpartijen uit onder de bevolking. Verschillende Poolse verzetsgroepen voerden zonder enige reden pacificaties uit van Oekraïense dorpen en in Przemyśl werden vooraanstaande Oekraïners vermoord.³⁴⁷ Vanaf Kerstmis 1943 namen de Oekraïense aanvallen op Poolse dorpen toe en steeg het aantal collectief vermoorde Polen.³⁴⁸ In de streek rond Chełm-Zamość werden dorpen van beide zijden beurtelings platgebrand.³⁴⁹

³⁴⁴ SOWA, [Stosunki...], 230.

³⁴⁵ KOTARBA, [Zbrodnie...], 262.

³⁴⁶ MOTYKA, [Polskie...], 19.

³⁴⁷ SOWA, [Stosunki...], 247.

³⁴⁸ KOTARBA, [Zbrodnie...], 263.

³⁴⁹ SNYDER, [The Reconstruction...], 175.

Figuur 17: AK-partizanen met op de achtergrond een brandend dorp (maart 1944)

In januari startte de UPA haar campagne om Oost-Galicië te depoloniseren. Tegen het einde van januari 1944 waren enkele honderden Polen omgekomen. Polen beschuldigden UPA-eenheden die vanuit Volhynië opereerden.³⁵⁰ In februari spoelde een eerste golf van etnische zuiveringen over de provincie Ternopil en het noord-oosten van de provincie Lviv. In maart en april breidde de golf zich westwaarts uit. Het geschreven bevel van een lokale leider van de UPA luidde op 4 april: "Niemand niet sparen, zelfs in het geval van gemengde huwelijken Polen uit de huizen halen, maar Oekraïners en kinderen in die huizen niet liquideren."³⁵¹ Maar ook eenheden van de AK en van de Boerenbataljons voerden massamoorden uit onder de Oekraïense bevolking.

Eenheden van de Oekraïense divisie Galizien pacificeerden Poolse dorpen in de provincie Ternopil. Tussen februari en april 1944 vermoordden ze minstens 2.000 Polen – in Huta Pieniacka een 500 tot 800 doden.³⁵² Een deel van de Oekraïense vrijwilligers was trouwens van deze streek afkomstig.³⁵³ De Oekraïense divisie stond onder Duits bevel, maar enkele slachtpartijen werden gezamenlijk met afdelingen van de UPA uitgevoerd.

³⁵⁰ SOWA, [Stosunki...], 232.

³⁵¹ SOWA, [Stosunki...], 238.

³⁵² KOTARBA, [Zbrodnie...], 264; KLIMECKI, [Chronologia...], 105. A. Korman schat het aantal doden in Huta Pieniacka op 868; Andrzej Sowa op 500. SOWA, 228.

³⁵³ KLIMECKI, [Chronologia...], 91. Nadien werd het Oekraïense SS-divisie naar het front gestuurd. In de slag bij Brody in juli 1944 leed het zware verliezen. Na een reorganisatie en heraanvulling van haar rangen werd het in Slowakije en Joegoslavië ingezet.

De Poolse bevolking verkeerde in grote paniek; ze vreesde een herhaling van Volhynië. Vanaf maart begonnen de massale herlocalisaties van de Poolse bevolking. Velen waren op zoek naar mogelijkheden om naar Centraal-Polen te vluchten. De ondergrondse verzetsbeweging trachtte dit tegen te houden. Ze kon evenwel niet vermijden dat in bepaalde streken een ware exodus op gang kwam.³⁵⁴ Vanaf maart reageerde de AK sneller en efficiënter op aanvallen van de UPA.³⁵⁵ Een grootschalige actie die de UPA uit de bossen en dorpen zou vegen, was onmogelijk. De AK-partizanenafdelingen waren in Oost-Galicië groter dan in Volhynië, maar desalniettemin klein.³⁵⁶ Wederzijdse wraak- en preventieve acties namen toe in omvang en eindigden in een spiraal van geweld. Een voorbeeld ter illustratie: een Pool zijn vrouw en zoon worden vermoord. Uit wraak vormt hij een klein groepje, dat zeven Oekraïners doodt. Hierop neemt de UPA wraak in het dorpje Rumno: 32 Polen komen om. Hierop worden 20 Oekraïners vermoord en 10 hoven platgebrand. Enige tijd later brandt de AK twee Oekraïense dorpen plat.³⁵⁷

Etnische zuiveringen teisterden in april en mei gebieden waar de bevolking nog niet was geherlocaliseerd. Vrouwen, kinderen en ouderen werden net zoals in Volhynië op een gruwelijke manier omgebracht. Maar er was een verschil in tactiek: acties werden soms aangekondigd. Alvorens een dorp plat te branden, werden de bewoners gewaarschuwd opdat ze zouden vluchten. Op 5 mei 1944 bevestigde de leiding van de OUN-r de noodzaak Polen van "Oekraïense territoria" te vegen en beval haar leden eerst Polen op te roepen hun dorp te verlaten, hen enkele dagen tijd te geven en indien ze er na enkele dagen nog waren, dienden troepen gestuurd te worden. De leiding vestigde er nogmaals de aandacht op om "Polen eerst op te roepen het gebied te verlaten en pas later hen te liquideren, en niet omgekeerd".³⁵⁸ Na april-mei vielen de meeste slachtoffers niet in massamoorden maar individueel of in kleine groepen.³⁵⁹ Een andere techniek die de UPA gebruikte was het belegeren en uithongeren van (kleine) steden. Door de terreur sloegen Polen op de vlucht en zou de UPA haar doel bereiken: depolonisatie. Vanaf het begin van juni 1944 vonden anti-Poolse acties in alle districten van Oost-Galicië plaats. In het etnische geweld kwamen ongeveer 25.000 Polen en duizenden Oekraïners om.³⁶⁰

³⁵⁴ KLIMECKI, [Chronologia...], 92.

³⁵⁵ ILIUSZYN, [Polskie...], 182.

³⁵⁶ TORZECKI, [Kwestia...], 314; 329.

³⁵⁷ SOWA, [Stosunki...], 240.

³⁵⁸ SOWA, [Stosunki...], 238.

³⁵⁹ KLIMECKI, [Chronologia...], 91.

³⁶⁰ SNYDER, [The Reconstruction...], 176. Voor een gedetailleerde bespreking van het aantal doden: cf. hoofdstuk VI.

Figuur 19: Poolse slachtoffers van een aanval van de UPA (juni 1944)

Hoofdstuk V: Verhuizingen en deportaties (1944-1947)

A. In de greep van communisme

1. De verovering van West-Oekraïne

Operatie Storm

In januari 1944 bereikten sovjettroepen van het Eerste Oekraïense Front het oosten van Volhynië. Voor Poolse partizanen was het geknipte moment aangebroken om operatie Storm te starten. Het Poolse verzet wilde Duitsland verslaan en de heropgericht Poolse staat vertegenwoordigen. AK-eenheden werden geconcentreerd in het westen van Volhynië en omgedoopt tot het 27ste AK-infanteriedivisie. Poolse militie sloten zich vanaf januari reeds aan bij de AK of bij sovjetpartizanen.³⁶¹ Het 27ste divisie destabiliseerde de Duitse achterhoede in samenwerking met sovjetpartizanen en andere AK-eenheden en vanaf half maart in coördinatie met het sovjetcommando. Het veroverde het territorium tussen Kovel, Volodymyr-Volynskij en de rivier Bug. Het 27ste leverde ook slag met UPA. Het feit dat het Poolse verzet samenwerkte met sovjetpartizanen, was olie op het vuur voor de UPA.

Ook in Galicië kwam het Poolse verzet in actie. Op 10 maart werd operatie 'Storm' gestart in de regio Ternopil en het oostelijke deel van de regio Stanislaviv. Eenheden van het Poolse verzet steunden het sovjetleger in de slag bij Brody (juli 1944), waar de Oekraïense divisie ingezet werd.³⁶² Terzelfder tijd vochten Poolse en Oekraïense partizanen in de streek van Lviv een oorlog uit. De UPA veegde de omliggende Poolse dorpen van de kaart en trachtte de toegangswegen tot Lviv te blokeren. Tot een Pools-Oekraïense strijd om Lviv is het niet gekomen. Het Rode Leger veroverde de stad (samen met Poolse partizanen) en sloeg de Poolse verzetseenheden uit elkaar. Oekraïense partizanen gingen op de vlucht.³⁶³

'Afscheid' van Duitsland

Duitsers hitsten op het einde van 1943 in Volhynië Oekraïners opnieuw op tegen Polen. Ze gaven Polen de schuld van het etnische bloedbad. De Poolse elite in Volhynië werd gearresteerd, gedeporteerd of geëxecuteerd. Poolse verdedigingsbases werden ontmanteld. 150 Poolse politielui werden

³⁶¹ ILIUSZYN, [Polskie...], 180; MAZURA, [Rola...], 225.

³⁶² PISKUNOWICZ, [Polskie...], 165.

³⁶³ SNYDER, [The Reconstruction...], 177-178.

geëxecuteerd en vervangen door 350 Oekraïners.³⁶⁴ Hoewel de nazi-ideologie niet veranderde, zocht de Duitse leiding toenadering tot Oekraïense nationalistes.³⁶⁵ Duitsland hoopte hen te engageren in de gevechten tegen de oprukkende sovjettroepen. In het voorjaar van 1944, terwijl Volhynië veroverd werd en sovjettroepen aan de oostgrens van Galicië verschenen, werden er in Lviv en Ternopil onderhandelingen gevoerd tussen de Duitse leiding en de UPA over een gezamenlijke strijd tegen communisme. De UPA was bereid inlichtingen over sovjetpartizanen uit te wisselen en de terreur tegen de Poolse bevolking (in Galicië) te stoppen, aangezien dit chaos veroorzaakte in de Duitse achterhoede.³⁶⁶ In haar neergang steunde nazi-Duitsland de nakende opstand van Oekraïense nationalistes (die vanuit Duitse oogpunt de achterhoede van het Rode Leger zouden ontregelen). Waar wapens en munitie niet geëvacueerd konden worden, werden ze door Duitse troepen achtergelaten voor Oekraïense nationalistes.³⁶⁷

Maar de Duitse houding was –zoals de afgelopen jaren– niet eenduidig. In Galicië werden in januari-februari 1944 door de toenemende onrust in de Duitse achterhoede leden van zowel de Poolse als de Oekraïense intelligentsia gearresteerd. De top van de OUN-m, waaronder Andrij Melnyk, werd gedeporteerd naar het concentratiekamp Sachsenhausen.³⁶⁸ In territoria die volledig gecontroleerd werden door de UPA, waagden Duitsers zich niet meer. Maar in andere gebieden, waar anarchie de bevoorrading belemmerde, werd slag geleverd met de UPA. Ze deelden zelfs wapens uit aan Poolse verdedigingseenheden in de hoop de stabiliteit van het economisch belangrijke Galicië te kunnen herstellen.³⁶⁹

De UPA bleef weliswaar vijandig jegens Duitsers, maar zowel in Volhynië als in Galicië vermeed ze gevechten. Voor de UPA was Duitsland sinds september 1943 geen prioriteit meer.³⁷⁰ Zeker in het begin van 1944 werd duidelijk dat het Derde Rijk een verloren zaak was. Desondanks werd op het einde van juli 1944 een pact gesloten tussen Duitsers en de UPA over samenwerking in de gewapende strijd tegen de Sovjet-Unie. Op basis daarvan verleenden Duitsers materiële hulp en stelden ze instructeurs ter beschikking.

³⁶⁴ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 201-202.

³⁶⁵ De ideologie van de Duitse leiding was niet veranderd. Hans Frank zei in januari 1944: „Wanneer we eindelijk deze oorlog winnen, dan kunnen we wat mij betreft van Polen, Oekraïners en van al wat hier allemaal rondzwerft, gehaktvlees maken; we kunnen met hen doen, wat we willen.” TORZECKI, [Kwestia...], 320.

³⁶⁶ TROFYMOWYCZ, [Rola...], 205.

³⁶⁷ TORZECKI, 301; 324; 331.

³⁶⁸ Melnyk stond voordien reeds onder huisarrest.

³⁶⁹ MAZUR, [Rola...], 229.

³⁷⁰ In december 1943 werd op lokaal niveau in Volodymyr Volyns'kyj een staakt-het-vuren gesloten tussen de OUN-r en de Duitse bezetter. Cf. MAZUR, [Rola...], 228.

Bul'ba-Borovec, Bandera en Melnyk werden respectievelijk in augustus, september en oktober vrijgelaten. Met hen en andere Oekraïense vooraanstaanden voerden Duitsers (gedwongen) onderhandelingen in de hoop nieuwe Oekraïense divisies op te richten. In november 1944 werd Pavel Šandruk het nieuwe boegbeeld van de Oekraïense migratie.³⁷¹ Met de terugtocht van Duitsers uit Volhynië en Oost-Galicië was de laatste bladzijde in de Duits-Oekraïense betrekkingen aangebroken. In februari 1945 werd in Weimar het Oekraïens Nationaal Comité (UKN) opgericht, dat zich hoopte te profileren in het westen. Oekraïense nationalisten wilden aan de strijd om een onafhankelijk niet-communistisch Oekraïne bekendheid geven in de buitenwereld. Het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken erkende de UKN als enige vertegenwoordiger van Oekraïne.

2. Bevrijding of bezetting?

Hoewel AK de Duitse achterhoede had ontregeld en in de frontlinies had samengewerkt met het sovjetleger, genoot ze niet de erkenning van de sovjetautoriteiten. Moskou voorzag immers een communistisch naoorlogs Polen en daarvoor diende het leger van de democratische Poolse regering in ballingschap uitgeschakeld te worden. AK-partizanen werden aangehouden en ontwapend. Indien ze weigerden zich te vervoegen bij het Kościuszko-divisie van Berling, een Poolse legereenheid in het Rode Leger, werden ze geïnterneerd op beschuldiging van collaboratie met Duitsland. In maart 1944 werden ook de lokale verdedigingseenheden ontmanteld.³⁷² Tientallen AK-officieren werden gearresteerd en in november 1944 in Kiëv berecht als landverraders. Begin juni keerden de restanten van het 27ste divisie op bevel van Warschau terug.

Naarmate sovjettroepen Oost-Galicië 'bevrijdden', werden ook daar AK-partizanen gearresteerd of opgenomen in het Rode Leger. Van juli 1944 tot januari 1945 werden in Oost-Galicië en Volhynië niet minder dan 7.000 tot 10.000 Polen gearresteerd.³⁷³ Onderhandelingen in Lviv eindigden met de arrestatie van de Poolse delegatie.³⁷⁴ De Poolse regering in ballingschap te Londen verloor geleidelijk de macht over Polen. In het voorjaar van 1944 werd

³⁷¹ Zijn kandidatuur werd gesteund door vooraanstaande Oekraïense nationalisten, die een nieuwe oorlog vreesden na de verwachte nederlaag van nazi-Duitsland. Om de Oekraïense positie dan te versterken, zou het wenselijk zijn de betrekkingen met Polen te herstellen. Šandruk onderhield immers een goede relatie met de Poolse leiding, te meer hij als officier in het Poolse leger gediend had. Onderhandelingen met Duitsers resulteerden in de oekraïnisatie van de divisie Galizien en in een akkoord over de oprichting van nieuwe divisies. Het officierenkorps werd versterkt met Oekraïners en Šandruk werd verheven tot generaal en bevelhebber van het eerste Oekraïense divisie (Galizien), naast de Duitse bevelhebber. Cf. BOLJANOVSKYJ, [Ukraińs'ki...], 443-446.

³⁷² PISKUNOWICZ, [Polskie...], 167.

³⁷³ CIESIELSKI [e.a.], [Represje...], 27.

³⁷⁴ PISKUNOWICZ, [Polskie...], 167.

de verzetsgroep Vertegenwoordiging van Gewapende Macht (DSZ) opgericht.³⁷⁵ Na de ontbinding van de AK in de door het sovjetleger veroverde oostelijke gebieden op 30 juli 1944, gingen AK-eenheden over in de DSZ en zetten de strijd tegen de Sovjet-Unie verder.

Ook de Oekraïense nationalistische partizanen vochten tegen sovjettroepen. Op het einde van 1943 reeds was de strijd tussen sovjetpartizanen en de UPA opgelaaid. Naarmate het Rode Leger Volhynië veroverde, leverde ze ook slag met de UPA. Op 18 januari 1944 vond de eerste schermutseling plaats tussen de UPA en een bataljon van de Russische veiligheidsdienst (NKVD).³⁷⁶ Op 29 februari pleegden Oekraïense nationalistenaan een dodelijke aanslag op de bevelhebber van het Eerste Oekraïense Front, Nikolaj Vatutin. Enkele eenheden van de NKVD werden naar Oost-Volhynië (Sarny, Rivne en Luck) gestuurd om de situatie te rapporteren. Ten einde de partizanen te bedwingen werd het troepenaantal van de NKVD in maart versterkt tot 37.000 soldaten, die ondersteund werden door 30 lichte tanks en 18 panzerwagens.³⁷⁷ Op het einde van april 1944 werd in de regio Kremenec zwaar slag geleverd. Een directief van maart 1944 voorzag de deportatie van familieleden van Oekraïense nationalistenaan. Zo werden volgens documenten van de NKVD in 1944 in de strijd tegen de UPA 12.800 burgers afgevoerd.

In Oost-Galicië vonden de eerste schermutselingen tussen de UPA en de NKVD in augustus 1944 plaats.³⁷⁸ De UPA telde 50.000 tot 60.000 partizanen in de zomer 1944.³⁷⁹ Volgens (overdreven) Duitse schattingen hadden ze de mogelijkheid een bijkomende 400.000 soldaten te mobiliseren. Oekraïense nationalistenaan vochten tegen de sovjetbezetter en hoopten op indirecte steun van het westen, indien ze zouden volhouden in de strijd tegen communisme.³⁸⁰

3. De nieuwe grens

Op 21 juli 1944 werd het Poolse Comité van Nationale Bevrijding (PKWN) gevormd in Moskou. Ze beschouwde zich als enige vertegenwoordiger van Polen (tegenover de regering in ballingschap in Londen) en verhuisde een week later naar het deel van (het naoorlogse) Polen dat door sovjettroepen 'bevrijd' was.³⁸¹ Op 27 juli werd een geheime overeenkomst gesloten tussen de PKWN en de

³⁷⁵ De DSZ is ook bekend onder het cryptoniem 'Nie' (de afkorting van 'onafhankelijkheid').

³⁷⁶ SZWAHULAK, [Chronologia...], 26.

³⁷⁷ PALSKI, [Straty...], 288.

³⁷⁸ SZWAHULAK, [Chronologia...], 26.

³⁷⁹ TORZECKI, [Kwestia...], 324.

³⁸⁰ TORZECKI, [Kwestia...], 323.

³⁸¹ Het verhuisde eerst naar Chelm en vandaar naar Lublin.

Sovjet-Unie over de grens.³⁸² Deze werd voornamelijk op de Curzonlinie gebaseerd, waarbij Polen de oostelijke etnisch gemengde gebieden verloor in ruil voor westelijke (Duitse) territoria.³⁸³ De AK en de Poolse regering in ballingschap te Londen stonden machteloos want hun geallieerde bondgenoten hadden met de nieuwe grenslijn ingestemd. Reeds op de Conferentie van Teheran (november-december 1943) hadden de westelijke geallieerden (Churchill en Roosevelt) hun fiat gegeven voor de nieuwe grens.³⁸⁴ Deze werd nogmaals formeel bevestigd op 16 augustus 1945 door Edward Osóbka-Morawski, de Poolse premier van de Voorlopige Regering (van Nationale Eenheid) en Vjačeslav Molotov, de sovjetminister (volkscommissaris) van Buitenlandse Zaken.

Figuur 19: Edward Osóbka-Morawski ondertekent het akkoord over de oprichting van de PKWN.

Deze nieuwe grens vergrootte weliswaar het territorium van de Oekraïense Sovjetrepubliek, maar ze volstond niet om het conflict op te lossen. Ze liep door

³⁸² FILAR en KLIMECKI, [Chronologia...], 158; SZWAHULAK, [Chronologia...], 26. Het was gedateerd op 26 juli.

³⁸³ Deze nieuwe grens verschilde niet veel van de linie die het *Generalgouvernement* en de Sovjet-Unie scheidde in 1939-1941; in het voordeel van Polen behoorden Przemyśl en Lubaczów thans niet meer tot de Sovjet-Unie.

³⁸⁴ Stalins positie werd gesterkt door het feit dat deze grenslijn niet uitgetekend was door Russen, maar in 1920 reeds door de Brit Lord (George) Curzon, de toenmalige Britse minister van Buitenlandse Zaken, en de Fransman Georges Clemenceau, de vroegere eerste minister. Voor meer uitleg over de internationale omstandigheden, cf. MAKARČUK, [Mižnarodno-pravove...], 260-269.

etnisch gemengde gebieden, waar Polen en Oekraïners een oorlog uitvochten. Ten einde etnische spanningen aan weerszijden te voorkomen en opdat Oost-Galicië voor altijd bij de Oekraïense Sovjetrepubliek zou blijven, had Stalin in 1943-1944 de oplossing uitgewerkt: volksverhuizingen.³⁸⁵ De details werden in Moskou uitgewerkt. Op 22 juni 1944 reeds gaf het Presidium van de Opperste Raad van de USSR een decreet uit over het recht het Poolse staatsburgerschap aan te nemen. Het maakte hiermee een uitzondering op een decreet van november 1939, dat aan álle inwoners van West-Oekraïne sovjetstaatsburgerschap van de Sovjet-Unie had verleend.³⁸⁶ Maar het nieuwe decreet gold ten eerste enkel voor etnische Polen; Oekraïners (én Wit-Russen én Litouwers) moesten binnen de grens van Sovjet-Unie blijven. Ten tweede was het enkel van kracht voor Polen die voor september 1939 in West-Oekraïne (dus in de Tweede Poolse Republiek) gewoond hadden. De Poolse minderheid die elders in de Sovjet-Unie verbleef, mocht niet naar Polen verhuizen.³⁸⁷ Ook met deze plannen hadden de geallieerden reeds in Teheran ingestemd.³⁸⁸

De plannen werden opgedrongen aan de PKWN, die de gewillig uitvoerende marionet was van Moskou. Stalin negotieerde immers niet met de Poolse zijde. De PKWN volgde Stalins visie en ijverde terzelfder tijd, in 1944 reeds, voor een homogene Poolse staat.³⁸⁹ Een volksverhuizing zou de etnische spanningen oplossen en een goede basis leggen voor bilaterale betrekkingen met de Oekraïense buurstaat. Op 9 september 1944 sloten Edward Osóbka-Morawski (PKWN) en Nikita Chruščov (in naam van de Oekraïense Sovjetrepubliek) een overeenkomst over de gezamenlijke uitwisseling van de bevolking.³⁹⁰ Oekraïners die thans ten westen van de nieuwe grens woonden, kregen de mogelijkheid te verhuizen naar de Oekraïense Sovjetrepubliek. Polen (en joden) die ten oosten woonden werd de keuze voorgelegd naar de Poolse Volksrepubliek uit te wijken. Officieel verhuisden ze uit vrije wil; de sovjetzijde sprak over 'evacuatie' terwijl Poolse documenten de term 'repatriëring' gebruikten.³⁹¹ In de praktijk gebeurde

³⁸⁵ MAZUR, [Problemy...], 17.

³⁸⁶ MAZUR, [Problemy...], 15-16.

³⁸⁷ Maar in het begin van 1946 werden evenwel 5.000 Polen uit Oost-Oekraïne verhuisd naar Polen. Cf.: SERHIJCZUK, [Problemy...], 77.

³⁸⁸ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 160-161.

³⁸⁹ Dit wordt tevens aangetoond door het feit dat ze ook de Russische minderheid uit Polen deporteerden. Cf.: MAZUR, [Problemy...], 46.

³⁹⁰ Nikita Chruščov was toen de voorzitter van de Raad van Volkscommissarissen van de Oekraïense Sovjetrepubliek.

³⁹¹ MAZUR, [Problemy...], 15. De term 'evacuatie' is hier misplaatst; 'repatriëring' betekent 'naar het vaderland (doen) terugkeren' en illustreert de visie van de (communistische) Poolse regering: de Polen van de oostelijke contreien bevonden zich vroeger in Polen, en door de hertekening van de grens moesten zij naar het vaderland terugkeren. De Poolse historiografie spreekt thans van *przesiedlenie* ((volks)verhuizing); de Oekraïense geschiedschrijving gebruikt het woord *deportacija* (deportatie). In het Nederlands gebruik ik 'verhuizing' voor de eerste maanden; vanaf het moment dat

de verhuizing inderdaad gedurende enkele maanden op vrijwillige basis, maar spoedig gebruikten de autoriteiten geweld en dwang. De tekst van de overeenkomst werd tijdens de operatie dan ook niet integraal gepubliceerd.

Stalin had weliswaar de verwezenlijking van de Curzonlinie internationaal afgedwongen, maar zijn (Oekraïense) achterban hoopte op nog meer etnisch gemengde gebieden ten westen van de nieuwe grens. De OUN was eveneens ontevreden met de grenslijn die de Oekraïense gemeenschap in twee deelde.³⁹² Ze besloot evenwel aan weerszijden van de grens haar strijd tegen haar aartsvijand, het communisme, verder te zetten. Ook de Poolse zijde was ontevreden, aangezien ze Lviv en de omliggende olievelden verloren.³⁹³

Terwijl in Warschau Poolse partizanen een uitputtingsslag vochten tegen het Duitse leger, werden in september in ijltempo de voorbereidingen getroffen voor de volksverhuizing. De verhuizingen in de twee richtingen werden gecoördineerd door sovjetveiligheidsdiensten. Een maand later, in het midden van oktober 1944, werden de eerste vrijwilligers verhuisd. De overeenkomst van 9 september voorzag dat deze operatie tot 1 februari 1945 zou duren. Stalins plannen waren dus behoorlijk ambitieus. Hij meende de volksverhuizing op zo'n korte tijd door te voeren en dacht bovendien dat de bevolking uit vrije wil zou vertrekken. Waarom wilde hij deze operatie volbrengen voor februari 1945? In februari vond immers de volgende vredesconferentie met Winston Churchill en Franklin D. Roosevelt plaats (in Jalta). Stalin wilde deze operatie voor deze topontmoeting beëindigen, opdat de reeds genomen beslissing over de grens onafwendbaar zou zijn.³⁹⁴

Maar de verhuizingen verliepen zowel in Polen als in Oekraïne niet volgens planning. Herhaaldelijk dienden in bilaterale overeenkomsten de tijdslimieten van registratie en verhuizing uitgesteld te worden: naar 1 mei 1945, 1 november 1945 en 31 december.³⁹⁵ Uiteindelijk sloten de Poolse Volksrepubliek en de Oekraïense Sovjetrepubliek op 14 december 1945 een akkoord dat de registratie uitstelde tot 15 januari 1946 en de deportaties tot 15 juni 1946.³⁹⁶ In beide landen bleef een kleine minderheid achter, maar de sovjetzijde was niet meer geïnteresseerd in verlengingen. Op twee jaar tijd werden meer dan een miljoen Polen en Oekraïners 'uitgewisseld'. In Polen verliep de deportatie in drie fasen (van oktober 1944 tot augustus 1945; van september 1945 tot maart 1946; en van april 1946 tot juli 1946). In Oekraïne geschiedde de 'repatriëring'

de verhuizingen een dwangmatig karakter kregen, duid ik ze aan met 'deportatie'. Een algemene term voor deze operatie is 'volksverhuizing'.

³⁹² SOWA, 274.

³⁹³ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 163.

³⁹⁴ SERHIJCZUK, [Problemy...], 63.

³⁹⁵ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 162.

³⁹⁶ MAZUR, [Problemy...], 20.

in twee stadia (van oktober 1944 tot januari 1945; van januari 1945 tot juli 1946).

B. De Poolse Volksrepubliek

1. Verhuizingen en etnisch geweld

Volgens de nieuwe grenzen bevonden 650.000 tot 700.000 Oekraïners zich op het Poolse grondgebied.³⁹⁷ Zij woonden in het zuidoosten van Polen aan de Oekraïense en Slovaakse grens, in de gebieden rond de steden Chełm, Zamość, Tomaszów (Lubelski), Lubaczów, Jarosław, Przemyśl, Sanok en Krosno. Hoewel de Oekraïense sovjetelite onder leiding van Nikita Chruščov geijverd had voor de inlijving bij de Oekraïense Sovjetrepubliek, kwamen al deze gebieden toe aan Polen. Conform de overeenkomst van 9 september 1945 mochten Oekraïens inwoners uit deze gebieden verhuizen naar de Oekraïense Sovjetrepubliek. In de praktijk werden ze na verloop van tijd gedwongen. De PKWN schatte de situatie verkeerd; ze meende dat er slechts 480.000 tot 546.000 Oekraïners op het Poolse territorium waren.³⁹⁸

Vanaf 15 oktober startten de verhuizingen dan. Gedurende de eerste maanden werden enkel vrijwilligers verhuisd. Commissies met vertegenwoordigers van de Oekraïense Sovjetrepubliek en de PKWN trokken rond en zetten de Oekraïense bevolking aan zich op te geven voor verhuizing.³⁹⁹ Ze lokten hoofdzakelijk boeren zonder land, daklozen van vernielde dorpen en dorpelingen die bedreigd werden door de Poolse verzetsbeweging.⁴⁰⁰ De (Oekraïense) autoriteiten beloofden hen immers grond in West-Oekraïne. Deze zouden ze echter door collectivisatie van de landbouwgrond nooit krijgen en bovendien werden Oekraïners naar alle provincies van de Oekraïense Sovjetrepubliek verhuisd.⁴⁰¹ Maar de sovjetveiligheidsdiensten haalden de vooropgestelde doelen niet en de tijdslimiet diende uitgesteld te worden. Tegen maart 1945 waren slechts 81.300 Oekraïners verhuisd.⁴⁰²

³⁹⁷ Het cijfermateriaal toont kleine verschillen. 630.000 tot 650.000 Oekraïners (JASIAK, [Działalność...], 109); 650.000 tot 700.000 (SOWA, [Stosunki...], 273); 700.000 (MISILO, [Repatriacja...], 8-9).

³⁹⁸ MISILO, [Repatriacja...], 9.

³⁹⁹ Ook de Poolse troepen werden bijgestaan door kleine groepjes van de sovjetveiligheidsdiensten.

⁴⁰⁰ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 164.

⁴⁰¹ Er werden nog mooie beloftes gemaakt over leningen, privileges...

⁴⁰² JASIAK, [Działalność...], 110; MAZUR, [Problemy...], 44.

Figuur 20: De gebieden in Polen, waar ongeveer 650.000 tot 700.000 etnische Oekraïners woonden

Dus werd de druk op de Oekraïense bevolking op verschillende manieren opgevoerd. NKVD-eenheden en Poolse veiligheidstroepen traden gewelddadig op tegen de Oekraïense bevolking. In het district Przemyśl gaf de commandant van de Poolse burgermilitie (MO) het bevel Oekraïners te arresteren die weigerden te verhuizen.⁴⁰³ Vanwege de negatieve ervaringen met de UPA oefende ook de Poolse bevolking druk uit. Bovendien voerde in sommige gebieden de AK een terreurbeleid tegen de Oekraïense bevolking. Op het hoogste niveau werd eveneens ingegrepen. De Poolse communistische autoriteiten planden bij landbouwhervormingen Oekraïners te negeren. Maar ze troffen de Oekraïense

⁴⁰³ MAZUR, [Problemy...], 42. In het zuidoosten van Polen waren veiligheidstroepen van het ministerie van Openbare Veiligheid en de burgermilitie (MO) actief.

gemeenschap vooral door de liquidatie van (Oekraïense) socio-culturele organisaties, door de afbraak van Grieks-katholieke kerken en door de beknotting van het (Oekraïense) onderwijs.⁴⁰⁴ Geweld en afpersing zette tienduizenden Oekraïners aan om 'vrijwillig' te vertrekken.

Maar de gewenste exodus stortte in de zomer van 1945 in, omdat er ondanks de terreur geen 'vrijwilligers' meer waren. In augustus 1945 eindigde dus de eerste 'vrijwillige' fase. 229.700 personen waren verhuisd.⁴⁰⁵ De overgebleven Oekraïense bevolking liet zich niet intimideren en besloot te blijven. Aan de andere zijde van de grens wachtte hen immers sovjetterreur en -repressie. Honderden verhuisde Oekraïners begonnen zelfs terug te keren –wat uiteraard verboden was. Ze kwamen terug met Polen, die van Oekraïne naar Polen gedeporteerd werden.⁴⁰⁶ Sommige Oekraïners veranderden zelfs van geloof in de hoop niet gedeporteerd te worden.⁴⁰⁷

In het voorjaar van 1945 hadden zowel het Poolse als het Oekraïense verzet nog relatief veel bewegingsruimte, omdat de Poolse communistische autoriteiten niet in staat waren het hele territorium te controleren. In het uiterste zuidoosten (de streek Bieszczady) veroverde de UPA gebieden en richtte een eigen bestuur op. Deze zogenaamde 'Opstandelingenrepubliek' werd maar enkele maanden volgehouden (van mei tot augustus). Terwijl het reguliere leger aan het front vocht, was er in Polen immers een gebrek aan militaire krachten. In het zuidoosten van Polen bevonden zich enkel kleine eenheden van het leger (of van de binnenlandse veiligheidsdienst). Deze kenden het terrein niet, waren slecht ingelicht en geraakten verwickeld in schermutselingen met de UPA. Deze laatste vernietigde in maart in één nacht alle posten van de Burgermilitie (MO) in de districten Lubaczów en Jarosław. Voorts waren er nog NKVD-troepen – naast deze die de verhuizingen organiseerden– die vanuit de Oekraïense Sovjetrepubliek ook in Polen opereerden in de strijd tegen Oekraïense partizanen. Zo leed de UPA in Polen in februari enkele honderden verliezen door een operatie van een NKVD-eenheid van Sokal (in Oekraïne).⁴⁰⁸

NKVD-troepen bemanden in februari 1945 de grens tussen Polen en Oekraïne waardoor de OUN-UPA in Polen afgesneden werd van West-Oekraïne. UPA-compagnieën, die vanuit West-Oekraïne in Polen opereerden, ondervonden steeds meer problemen bij het oversteken van de grens. Maar het opperbevel had reeds plannen uitgewerkt voor de zelfstandige werking van de OUN-UPA in

⁴⁰⁴ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 165.

⁴⁰⁵ MISIŁO, [Repatriacja...], 12.

⁴⁰⁶ SERHIJCZUK, [Problemy...], 65; JASIAK, [Działalność...], 110; MAZUR, [Problemy...], 44.

⁴⁰⁷ MAZUR, [Problemy...], 42.

⁴⁰⁸ JASIAK, [Działalność...], 115. Van daaruit werd ook in juni een pacificatie uitgevoerd op het Poolse territorium, ditmaal tegen de Poolse bevolking die het Poolse verzet steunde. Cf.: SOWA, 279-280.

Polen. Jaroslav Staruch werd naar de regio Lublin gestuurd met de opdracht de organisatie te herstructureren op een zelfstandig basis. Het militaire district (VO) werd San genoemd en opgesplitst in drie korpsen (tactische eenheden). In het zuidelijke korps zaten een behoorlijk aantal Lemko's.⁴⁰⁹ In verhouding tot het aantal Oekraïense inwoners was de UPA in Polen trouwens klein. In het begin van 1945 werden de rangen van de UPA in Polen gevormd door slechts 1.600 tot 2.400 partizanen; de SKV telde er 2.000 tot 2.800 verdedigers.⁴¹⁰ Ze waren in het algemeen goed bewapend en het moreel lag hoog.

De relatie tussen de UPA en de AK (of haar restanten: Vrijheid en Onafhankelijkheid (WiN) en Vertegenwoordiging van Gewapende Macht (DSZ)) bleef in het algemeen slecht. In vergelijking met 1944 werd er nu op kleinere schaal gevochten en werden er minder slachtpartijen uitgevoerd op elkaars bevolking. Desondanks vielen in het etnische geweld enkele duizenden doden.⁴¹¹ Zo vonden er ook nog steeds extreme excessen plaats. In maart-april vermoordde de AK in Pawłokoma 365, in Berezka 187 en in Bachów 95 Oekraïners.⁴¹² De UPA, die tevens elders slachtpartijen uitvoerde, nam wraak in Borownica (200 doden). De Poolse extreem-rechtse verzetsgroep Nationale Gewapende Macht (NSZ) brandde Oekraïense dorpen plat en voerde slachtpartijen uit onder de Oekraïense bevolking: op 17 april 1945 in Piskorowice (340 tot 400 doden) en op 7 juni 1945 in Wierzchowina (194 doden).⁴¹³ Hoewel zowel de Poolse als de Oekraïense verzetsgroepen een gemeenschappelijke communistische vijand hadden, verhinderden de herinnering aan de recente bloedige strijd en het wederzijdse wantrouwen een Pools-Oekraïens pact. Maar in sommige gebieden werd op lokaal niveau samengewerkt. In de streek rond Lubaczów werkten de UPA en de AK in april-mei 1945 samen tegen de sovjettroepen die de (Oekraïense) bevolking verhuisden, hoewel de AK op andere plaatsen net aanvallen uitvoerde op Oekraïense dorpen en konvooien.⁴¹⁴ In het algemeen verzette de UPA zich in de eerste fase niet tegen de verhuizing van Oekraïners naar de Oekraïense Sovjetrepubliek. Bovendien verloor ze aan populariteit aangezien de Oekraïense bevolking de relatie met Polen wilde verbeteren in de hoop te mogen blijven.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ SOWA, 277.

⁴¹⁰ JASIAK, [Działalność...], 113. SOWA, 277.

⁴¹¹ Het totaal aantal doden in de periode 1944-1947 is moeilijk te bepalen. Volgens officiële gegevens kwamen tussen juni 1945 en maart 1947 ongeveer 4.000 Oekraïners om; maar het werkelijke aantal zou hoger liggen. 2.200 Polen werden volgens officiële bronnen in 1944-1947 gedood door het Oekraïense verzet. Cf.: SOWA, 298; PALSKI, [Polityczne...], 189.

⁴¹² JASIAK, [Działalność...], 116.

⁴¹³ SIWICKI, [Dzieje...[deel 3]], 215-218; MAZUR, [Problemy...], 48.

⁴¹⁴ MAZUR, [Problemy...], 49.

⁴¹⁵ JASIAK, [Działalność...], 110.

Figuur 21: Onderhandelingen tussen de UPA en de WiN in het dorp Ruda Różaniecka (70 km ten zuiden van Zamość) op 21 mei 1945

2. Gewelddadige deportaties

Nadat de eerste fase ten einde was gelopen, begaf een Oekraïense delegatie zich in juli naar Warschau. Ze wendde zich in naam van de Oekraïense minderheid tot de Poolse overheid met het verzoek in Polen te mogen blijven en gelijke rechten te krijgen. Tevens vroegen ze om amnestie voor de leden van de OUN-UPA.⁴¹⁶ Op 24 juli 1945 nam ze deel aan een conferentie op het ministerie van Openbaar Bestuur en hoewel enkele delegatieleden communistisch waren, ving de vertegenwoordiging bot. Volgens de Pools-Oekraïense historicus Roman Drozd organiseerde de Pools-communistische leiding deze conferentie om Oekraïners duidelijk te maken dat er geen alternatieven waren.⁴¹⁷ Ze mocht Stalin immers niet voor het hoofd stoten en bovendien was de gedachte aan een etnisch homogeen Polen haar genegen.

⁴¹⁶ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 165-166. Zo stuurden ook enkele (Oekraïense) dorpschoufden in 1946 brieven en petitie naar de Poolse autoriteiten.

Op 2 augustus 1945 en 22 februari 1947 werd amnestie enkel aan Poolse partizanen verleend. Deze was niet van toepassing voor leden van de OUN-UPA, die als bondgenoten van nazi-Duitsland werden beschouwd. Cf. JASIAK, [Geneza i przebieg...], 124.

⁴¹⁷ SERHIJCZUK, [Problemy...], 69.

ZARZĄDZENIE

Na zasadzie § 7 punktu 5 ustęp. 2 Rozporządzenia Min. Spraw Wewnętrznych z dnia 22. I. 1937 r. (Dz. U. R. P. Nr 12, poz. 84 zarządzam co następuje:

Wszyscy mieszkańcy powiatu nowosądeckiego, narodowości ukraińskiej i ruskiej (Łemkowie) obowiązani są opuścić teren obszaru granicznego w terminie dni 14, licząc od dnia następnego po ogłoszeniu - ze względu na bezpieczeństwo i ochronę granicy.

Jeśli obywatele ci nie opuszczą obszaru granicznego (powiatu) w wyżej wskazanym terminie, będą usunięci w trybie przymusowym.

Starosta Powiatowy
Józef Labuz.

Figuur 22: Een Pools districtshoofd eist dat alle Oekraïners zouden vertrekken. Burgers die niet op tijd verhuizen, “zullen met dwang verwijderd worden”.

Een maand later volgden de Poolse autoriteiten gewillig het bevel van de NKVD op om militaire hulp te sturen. De NKVD kon gezien haar beperkte mankracht de volksverhuizingen immers niet versnellen of op grotere schaal doorvoeren. De inzet van reguliere legerstroepen was het eerste element dat de

tweede fase kenmerkte. Duitsland was ondertussen immers verslagen en de Poolse regering beschikte dus over meer troepen en middelen. Zo kon de deportatie op grotere schaal plaatsvinden. Ten tweede stapten de autoriteiten af van het principe 'verhuizing op vrijwillige basis' (waarbij terreur de bevolking diende te overhalen). Thans werd de Oekraïense bevolking onder rechtstreekse (fysieke) dwang gedeporteerd. De tweede fase duurde tot maart 1946 en samen met de eerste fase werden 350.000 Oekraïners verhuisd.⁴¹⁸

Vanaf 1 september 1945 werden reguliere Poolse legerstroepen onder sovjetleiding ingezet in de deportatie van de Oekraïense bevolking.⁴¹⁹ Op drie maanden tijd deporteerden zij 81.800 Oekraïners uit grensgebieden. Hierbij oefenden het Poolse leger en de Burgermilitie (MO) terreur uit op de Oekraïense bevolking en vielen er honderden doden.⁴²⁰ De meest beruchte slachtpartij vond plaats in Zawadka Morochowska.⁴²¹ Op 25 januari 1946 werden er 73 mensen op een gruwelijke manier omgebracht door het Poolse leger. De meeste slachtoffers waren vrouwen en kinderen, waaronder ook etnische Polen. De tweede taak van de Poolse troepen was de bestrijding van het Oekraïense en Poolse verzet. In eerste instantie wendde het Poolse leger zich tot psychologische oorlogsvoering. Met demonstratieve marsen hoopte ze de Poolse en Oekraïense verzetsgroepen te imponeren. Maar dit krachtvertoon bereikte geen positieve resultaten. De Poolse divisies werden pas succesvol toen ze zich in januari 1946 opdeelden in kleine operationele groepen ter grootte van een bataljon.

Aangezien de deportaties met geweld en in hoog tempo op massale schaal werden doorgevoerd, verzette de UPA zich tegen deze de-oekraïnisatie. Tevens dreigde ze haar achterban en materiële steun te verliezen. Het werd een zeer actieve periode voor de UPA. Ze saboteerde transport- en communicatiemiddelen en blies bruggen op. In het district Sanok paraliseerde ze de spoorweginfrastructuur zodat de hele maand februari (1946) geen Oekraïners gedeporteerd konden worden. Ze viel Poolse en Russische veiligheidsdiensten en kleine Poolse legereenheden aan. Begin maart 1946 elimineerde de UPA de wachttorens van de Poolse Grenswacht (WOP) en de bemanningen. Gezien haar numerieke zwakte kon ze immers niet opboksen tegen (grote) reguliere eenheden. De UPA probeerde wel haar rangen te vergroten door nieuwe eenheden op te richten met recruten uit de lokale verdedigseenheden. Dit

⁴¹⁸ MAZUR, [Problemy...], 44. Een cijfer berekent door de Poolse historicus Ryszard Torzecki.

⁴¹⁹ MAZUR, [Problemy...], 45. De sovjetofficieren waren gekleed in Poolse uniformen.

⁴²⁰ De Poolse noch de Oekraïense literatuur kan geen exact aantal doden opgeven. De grootorde situeert zich allicht in de tientallen. Cf.: MAZUR, [Problemy...], 46-49. De Pools-Oekraïense historicus Eugeniusz Misilo onderzoekt dit probleem. De terreur van de Poolse eenheden wordt vaak verklaard door het feit dat deze eenheden gevormd werden door Polen die afkomstig waren van Volhynië (en dus de genocide van 1943 overleefd hadden). Cf.: ZABROWARNYJ, [Geneza...], 166.

⁴²¹ SERHIJCZUK, [Problemy...], 65. In de Oekraïense historiografie wordt ook Zawadka Morochowska het Lidice van de Beskiden genoemd.

gebeurde niet onder de leuze 'de strijd voor een vrij Oekraïne', maar onder het motto 'de verdediging tegen deportatie'.⁴²² Het opperbevel van de OUN-UPA verbood aanvallen op de Poolse burgerbevolking, wat dan ook nog maar zelden gebeurde. Weliswaar werden gebouwen in Poolse dorpen platgebrand. In het district Przemyśl werden van september tot midden november 60 (Poolse) dorpen platgebrand.⁴²³

In april 1946 werden de eenheden van het Poolse leger in het zuidoosten gegroepeerd in de Operationale Groep Rzeszów, die operatief was tot 31 oktober 1946. Haar hoofdplicht was in een derde fase de resterende Oekraïense bevolking te verhuizen. Tot juni was twee derde van de Operationele Groep hierbij betrokken. Op enkele maanden tijd deporteerde ze een bijkomende 160.000 Oekraïners over de grens. In tweede instantie diende ze de Poolse en Oekraïense verzetsgroepen te liquideren. De operatie draaide echter tweemaal op een laag pitje: in juni door het referendum, waarmee de Poolse Arbeiderspartij (PPR) haar macht wilde legitimeren, en in september om de oogst binnen te halen vóór de UPA. Ze boekte goede resultaten, hoewel ze haar doel niet volledig bereikte.

Zowel het Poolse als het Oekraïense verzet waren gedoemd ten onder te gaan. Het Poolse verzet was verloren aangezien de grootmachten de Voorlopige Regering van Nationale Eenheid hadden erkend en Polen definitief binnen de invloedssfeer van de Sovjet-Unie kwam te liggen. Enkel kleine verzetseenheden konden de wanhopige strijd nog enkele jaren voortzetten. Ook de UPA zat in een uitzichtloze positie. Door de volksverhuizingen verloor ze haar achterban en materiële steun. Desondanks slaagde ze erin haar rangen in mei 1946 uit te breiden, terwijl de Operationele Groep Rzeszów hoofdzakelijk bezig was met de deportaties. Bovendien werd de UPA versterkt door enkele compagnieën van West-Oekraïne.

De UPA brandde verlaten (Oekraïense) dorpen plat, opdat Poolse kolonisten ze niet zouden kunnen gebruiken. Ze voerde aanvallen uit op het Poolse leger (en veiligheidsdiensten) maar zelf werd ze ook belaagd. Zo leed ze zware verliezen in de strijd tegen het Poolse leger: 910 gesneuvelden en 1.000 krijgsgevangenen.⁴²⁴ Maar de UPA werd harder getroffen door de massale deportatie van de Oekraïense bevolking. Ze kwijnde weg door het verlies van haar achterban en basis. Vluchtelingen waren de strijd beu, gaven zich over en verschaften inlichtingen over de UPA. De bevoorrading van levensmiddelen slinkte en in de zomer van 1946 vocht de UPA om brood. Binnen eigen rangen werd ze geconfronteerd met een laag moreel en met desertie. In bepaalde UPA-

⁴²² JASIAK, [Działalność...], 117. In het Pools wordt de term 'verhuizing' gebruikt.

⁴²³ JASIAK, [Działalność...], 118.

⁴²⁴ JASIAK, [Działalność...], 119.

eenheden braken besmettelijke ziektes uit, waaronder tyfus. De lokale zelfverdedigingseenheden telden in augustus 1946 nog maar 1.000 partizanen. Maar ondanks de deportaties en de legeroperaties overleefde de UPA de crisis. Ze had een efficiënte defensieve tactiek aangenomen. Hoewel ze in de meerderheid waren, konden Poolse eenheden de UPA niet bedwingen. De UPA was immers uiterst mobiel en trok zich terug in bosrijk en bergachtig terrein. In het najaar van 1946 besloot de UPA haar eenheden te demobiliseren en volledig ondergronds te gaan. In de winter van 1946-1947 bereidde ze zich voor op aanvallen van het Poolse leger, maar hongersnood werd haar grootste vijand.⁴²⁵

Op bijna twee jaar tijd, van 15 oktober 1944 tot juli 1946, hadden de NKVD en Poolse troepen 482.700 personen naar de Sovjet-Unie gedeporteerd. Het komende halfjaar werden er nog 6.000 Oekraïners afgevoerd. Hierbij dienen minstens 20.000 Oekraïners geteld te worden uit de streek Bieszczady die zonder registratie de grens werden overgezet. Enkele duizenden Oekraïners die naar Tsjechoslovakije gevlucht waren, werden uitgeleverd aan de Sovjet-Unie. Meer dan 90% van de gedeporteerden was van Oekraïense afkomst.⁴²⁶ Ze werden afgevoerd uit provincies Rzeszów (260.100 tot 267.800), Lublin (190.700 tot 200.700) en Krakau (21.300 tot 21.800)⁴²⁷ en verspreid over de hele Oekraïense Sovjetrepubliek. De meeste gedeporteerden belandden in de provincies Ternopil (173.400), Lviv (56.900), Zaporizja (34.200), Drohobytsj (33.400) en Odessa (25.900).⁴²⁸

3. Operatie Wisła

De Poolse (communistische) autoriteiten besloten de resterende Oekraïense bevolking te deporteren ten einde de UPA definitief te breken. Maar was de deportatie van 150.000 mensen hiervoor noodzakelijk? De UPA was toch relatief klein (maximum 1400 partizanen) en bovendien had ze tegen maart 1947 de meeste van haar gewapende activiteiten gestaakt.⁴²⁹ In vele dorpen bleef weliswaar de clandestiene OUN-structuur bestaan. Maar er waren zeker andere middelen om deze kleine groep te verslaan. Het eigenlijke doel van de Poolse overheid was een etnisch homogeen Polen. De hele Oekraïense bevolking moest over Polen verspreid worden "ten einde haar te assimileren (poloniseren)

⁴²⁵ JASIAK, [Działalność...], 119.

⁴²⁶ MAZUR, [Problemy...], 46-47. Van deze 482.700 gedeporteerden waren er 439.100 Oekraïners, hierbij kunnen 18.800 Ruthenen geteld worden; voorts werden er 23.800 Russen, 120 Wit-Russen en 240 andere personen gedeporteerd.

⁴²⁷ De cijfers zijn gebaseerd op een vergelijking van de officiële cijfers en de berekeningen van de Pools-Oekraïense historicus Eugeniusz Misiło. Cf.: MISIŁO, [Repatriacja...], 12-14; MAZUR, 46-47.

⁴²⁸ MAZUR, [Problemy...], 46.

⁴²⁹ JASIAK, [Geneza i przebieg...], 123; SOWA, 296.

en te denationaliseren".⁴³⁰ Zo zou het vraagstuk van de Oekraïense minderheid zich in de toekomst niet stellen. Bovendien was de Poolse regering pessimistisch over de mogelijkheid de Pools-Oekraïense relatie in het zuidoosten van Polen te verbeteren. Volgens de Poolse historicus Andrzej Sowa is het tevens mogelijk dat de Poolse autoriteiten Sovjetoekraïens irredentisme vreesden en daarom de Oekraïense bevolking over Polen verspreidden.⁴³¹ Nochtans werkte Polen in deze operatie samen met de Oekraïense Sovjetrepubliek.⁴³²

In tegenstelling tot de recente deportaties werd de operatie ten eerste niet door Moskou gedirigeerd en werden Oekraïners ten tweede binnen de grenzen van de Poolse Volksrepubliek gehouden, aangezien de Oekraïense Sovjetrepubliek geen verdere uitwisselingen meer wilde. De operatie werd 'Wisła' gedoopt naar de rivier die centraal door Polen stroomt. Zes Poolse legerdivisies en troepen van de veiligheidsdienst (totaalsterkte: 20.000 man) werden gegroepeerd in een korps, de Operationale Groep Wisła, onder het bevel van generaal Stefan Mossor.

De operatie werd gestart op 28 april 1947. Als voorwendsel werd de moord op generaal Karol Świerczewski, de vice-minister van Defensie, op 28 maart 1947 gebruikt, maar de legertop bereidde de operatie sinds januari voor.⁴³³ De Oekraïense Sovjetrepubliek en Tsjechoslovakije werden tijdig ingelicht en sloten op Pools verzoek de grens (met Polen), opdat Oekraïense vluchtelingen niet zouden ontkomen. In een eerste fase werden de regio's Sanok en Lublin ontruimd. In een tweede fase werden Lemko's en Oekraïners uit de streken Przemyśl en Lubaczów gedeporteerd. Poolse troepen omsingelden dorpen om 4h00 's nachts en gaven inwoners gemiddeld twee uur tijd om te pakken en brachten hen naar een spoorwegstation. Ze behandelden de Oekraïense bevolking op een brutale wijze en wisten alle sporen van een Oekraïens verleden uit: kerken, begraafplaatsen en monumenten werden verwoest en plaatsnamen werden veranderd.⁴³⁴

Oekraïners werden afgevoerd naar gebieden die de Poolse Volksrepubliek verworven had op Duitsland.⁴³⁵ Vooral in Zuid-Oost-Pruisen (Mazuren) werden grote aantallen Oekraïners gevestigd.⁴³⁶ Ze werden gevestigd op minimum 50 km van landsgrenzen en minimum 30 km van de zee. Ze mochten niet in steden

⁴³⁰ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 168.

⁴³¹ SOWA, 296.

⁴³² ZABROWARNYJ, [Geneza...], 168. De Poolse historici Ryszard Torzecki en Grzegorz Motyka zijn overtuigd van een cruciale rol van de Sovjet-Unie in operatie Wisła.

⁴³³ Hij werd vermoord door een compagnie van de UPA, hoewel de omstandigheden van zijn dood tot op heden onduidelijk blijven.

⁴³⁴ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 171.

⁴³⁵ Polen had immers zijn oostelijke contreien verloren, maar had Duitse gebieden in de plaats gekregen. De Poolse communistische autoriteiten zetten zoveel mogelijk Duitsers aan naar Duitsland te verhuizen.

wonen en op dorpsniveau mochten ze niet meer dan 10% van de bevolking uitmaken. Lokaal politietoezicht moest voorkomen dat ze zouden verhuizen of vluchten. De verspreiding bemoeilijkte uiteraard de Oekraïense gemeenschap haar identiteit te bewaren.⁴³⁷ Bovendien verbood de Poolse overheid Oekraïens taalonderricht en alle cultureel-educatieve activiteiten, ten einde de versnipperde Oekraïense bevolking te assimileren. Oekraïners werden onder druk gezet afstand te doen van hun Grieks-katholiek of orthodox geloof.⁴³⁸ Aangezien ze slechts een beperkte hoeveelheid levensmiddelen hadden, trachtte de Poolse autoriteiten toch zo veel mogelijk voedsel te verstrekken.⁴³⁹ Niet alle Oekraïners werden naar nieuwe woonplaatsen gedeporteerd. 3.800 Oekraïners (en Lemko's) die verdacht werden van banden met de OUN-UPA, werden naar het concentratie- en werkkamp in Jaworzno getransporteerd.⁴⁴⁰ Een militair tribunaal in Krakau veroordeelde 93 van de 573 Oekraïense beschuldigen ter dood.⁴⁴¹

Op 30 juli 1947 werd operatie Wisła afgerond. In Polen waren er in 1947 nog 150.000 tot 200.000 Oekraïners.⁴⁴² Op drie maanden tijd werden 140.000 tot 150.000 Oekraïners (en Lemko's) gedeporteerd naar voormalig Duitse gebieden.⁴⁴³ Polen was thans een etnisch homogene staat (met 97% etnische Polen). De Oekraïense bevolking werd inderdaad monddood gemaakt, maar – zoals later zou blijken – slaagden vele Oekraïners erin hun identiteit te bewaren ondanks het repressieve beleid. Ook de officiële doelstelling werd bereikt. Operatie Wisła betekende immers de genadeslag voor de UPA. 1.500 partizanen werden gedood of gevangen genomen.⁴⁴⁴ Anderen vochten zich een weg naar Oekraïne of vluchtten via Tsjechoslovakije naar het westen. In het zuidoosten van Polen bleven kleine groepjes achter, waarvan de laatsten in het voorjaar

⁴³⁶ MIRONOWICZ, [Polityka...], 62. De meeste Oekraïners werden gedeporteerd naar de provincies Olsztyn (55.000), Szczecin (48.500) en Wrocław (21.300).

⁴³⁷ SOWA, [Stosunki...], 297.

⁴³⁸ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 169-171.

⁴³⁹ HAŁAGIDA, [Pierwsze...], 128-129.

⁴⁴⁰ Dit ex-Duitse werkkamp bevond zich 20 km ten noorden van Auschwitz (deze laatste plaats was een centraal verdelingscentrum voor de deportaties). In het kamp bevonden zich sinds 1945 Duitse krijgsgevangenen en burgers. In april werd een onderafdeling voor Oekraïners ingericht. 161 Oekraïners stierven er door foltering, ontberingen, slechte voeding en epidemische ziektes zoals tyfus. KAMIŃSKI, [Obóz...], 175-176.

⁴⁴¹ KAMIŃSKI, [Obóz...], 175.

⁴⁴² ZABROWARNYJ, [Geneza...], 167; PALSKI, [Polityczne...], 189; MAKAR, [Polityczne...], 208.

De schattingen van de Oekraïense historici verschillen: Evhen Milyso: ongeveer 150.000; Jurij Slyvka: 150.000 tot 200.000; Stepan Makarčuk: 220.000. De Poolse historicus Zbigniew Palski: 160.000 tot 210.000.

⁴⁴³ SNYDER, [Akcja...], 49; MIRONOWICZ, [Polityka...], 62.

⁴⁴⁴ JASIAK, [Geneza i przebieg...], 148. Het verzet van de UPA tijdens operatie Wisła resulteerde in 152 doden, 1118 platgebrande gebouwen, 11 vernielde bruggen en 2 vernietigde stationsgebouwen.

van 1948 uitgeschakeld werden.⁴⁴⁵ De OUN bleef als conspiratief netwerk in gereduceerde vorm bestaan tot het begin van de jaren 1950, maar vormde geen reëel gevaar voor de Poolse staat.

Figuur 23: Een vernield dorpje in de streek Bieszczady (1946)

C. De Oekraïense Sovjetrepubliek

1. 'Repatriëring'

In de tweede helft van 1944 waren er nog meer dan 850.000 etnische Polen in West-Oekraïne.⁴⁴⁶ Een honderdduizend Polen waren toen reeds gevlucht voor het geweld van Oekraïense nationalist en voor het oprukkende sovjetleger. De komst van deze laatste had paniek veroorzaakt onder de bevolking in Oost-Galicië. Het Poolse communistische verzet had immers het gerucht verspreid dat Polen die in Oost-Galicië zouden blijven, door sovjettroepen gedeporteerd zouden worden naar Siberië.⁴⁴⁷ Een meerderheid van Polen was niet op de vlucht geslagen en kreeg thans volgens het akkoord van 9 september tussen de Oekraïense Sovjetrepubliek en de PKWN, de kans naar de Polen te verhuizen.

Aan Poolse zijde werd de leiding over de verhuizingen opgedragen aan Władysław Wolski, een gevolmachtigd ambtenaar van de PKWN. Hij werkte

⁴⁴⁵ JASIAK, [Geneza i przebieg...], 150-152.

⁴⁴⁶ MAZUR, 24; 37-38.

⁴⁴⁷ SERHIJCZUK, [Problemy...], 60.

samen met het Staatsbureau voor Repatriëring (PUR), dat de PKWN op 10 oktober oprichtte.⁴⁴⁸ In het voorjaar van 1945 werd Wolski's administratie uitgebreid tot een departement en Wolski werd een 'minister van Migratie'. De PUR speelde sindsdien een kleinere rol.⁴⁴⁹ Hoewel hij de verhuizing van etnische Polen coördineerde, lag de werkelijke leiding bij de sovjetautoriteiten. Aan weerszijden van de grens namen immers sovjetveiligheidsdiensten de organisatie op zich. De leiding over de betrokken NKVD-troepen werd waargenomen door Andrej Cokol, maar de uitvoering werd hoofdzakelijk geleid door een zekere I. Hrebčenko. Net zoals Oekraïense vertegenwoordigers etnische Oekraïners in Polen ronselden, trachtten vertegenwoordigers van de PKWN etnische Polen in West-Oekraïne te overreden. Aangezien etnische Oekraïners niet verhuisd mochten worden, maakten ze gebruik van identiteitskaarten die het Duitse bestuur verstrekt had en die een etnisch onderscheid maakten.

Vanaf 15 september mochten etnische Polen zich gedurende een maand tijd uit vrije wil laten registreren, waarna vrijwilligers vanaf 15 oktober verhuisd werden naar Polen. Maar Polen waren aanvankelijk niet bereid West-Oekraïne te verlaten. Eind oktober hadden slechts 11.200 personen zich aangemeld.⁴⁵⁰ Ze geloofden niet dat de Pools-Sovjetoekraïense grens al bepaald was. Ze werden gesterkt door de Poolse regering in ballingschap te Londen, die Polen opriep niet te verhuizen en beloofde dat op de volgende vredesconferentie Lviv en andere Poolse steden bij de Poolse staat aangesloten zouden worden.⁴⁵¹ Anderzijds was de Tweede Wereldoorlog nog bezig; zelfs het Karpatengebergte (175 km ten zuiden van Lviv) was nog maar net bevrijd; Warschau was nog steeds in Duitse handen. De Poolse inwoners van Lviv waren dus overtuigd dat hun stad bij Polen zou blijven, hoewel ze in 1939 bij de Oekraïense Sovjetrepubliek was gevoegd. Op 1 november 1944 organiseerden Polen in Lviv een demonstratie ter nagedachtenis van de Pools-Oekraïense oorlog die er in 1918 uitbrak.⁴⁵²

⁴⁴⁸ Tot maart-april 1945 stond Wolski tevens aan het hoofd van de PUR.

⁴⁴⁹ MAZUR, [Problemy...], 21.

⁴⁵⁰ MAZUR, [Problemy...], 23-25; 37-38. De Poolse autoriteiten beweerden dat tegen midden december 1944 amper 4.200 personen waren verhuisd. Volgens de NKVD daarentegen werden in de maanden november en december 1945 uit de Oekraïense Sovjetrepubliek 117.200 Polen afgevoerd naar Polen. Indien de Poolse leiding niet loog, zijn er mijns inziens twee potentiële verklaringen waarom de sovjetzijde zo'n hoge getallen opgaf. Ten eerste is het mogelijk dat de naar schatting honderdduizend Polen die Oost-Galicië en Volhynië reeds ontvlucht waren, per vergissing in de statistieken van november-december 1945 als 'verhuisd' werden opgenomen. Het is niet denkbeeldig dat de sovjetveiligheidsdiensten het cijfermateriaal bewust manipuleerde om Stalin te behagen, die een snelle verhuizing eiste. Ten tweede is het mogelijk dat de aantallen verhoogd werden op verzoek van Stalin, om ze te kunnen gebruiken in de discussie over de legitimatie van de Pools-Sovjetoekraïense grens. Hij zou het cijfermateriaal op de conferentie van Jalta kunnen voorleggen aan de Amerikaanse president Franklin Roosevelt en de Britse eerste minister Winston Churchill.

⁴⁵¹ SERHIJCZUK, [Problemy...], 74.

⁴⁵² SOWA, 21.

Figuur 24: ‘Repatriëring’ naar Polen per vrachtwagen

Dus besloten de sovjetautoriteiten de druk op etnische Polen op te voeren. In de eerste helft van januari 1945 werden in Lviv 2.100 ‘vijandige (Poolse) elementen’ gearresteerd.⁴⁵³ In totaal werden er in de winter van 1944-1945 2.200 tot 3000 Polen gearresteerd in Oost-Galicië. In het begin van 1945 werden 3.500 Polen van West-Oekraïne, waarvan 2.200 uit Lviv en 900 uit Drohobysj, naar kampen in de Sovjet-Unie afgevoerd, hoewel deportaties vooral de Oekraïense bevolking viseerden.⁴⁵⁴ Ook werden Polen gemobiliseerd in de divisie van Berlinger, in het sovjetleger of in werkbataljonnen die elders in de Sovjet-Unie ontplooid werden.⁴⁵⁵ De sovjetleiding wilden hiermee niet enkel druk uitoefenen op de Poolse bevolking, maar ook de Poolse verzetsbeweging breken. De arrestaties troffen de AK op een efficiënte wijze zodat deze geen reële bedreiging meer vormde.⁴⁵⁶ Ook de katholieke Kerk, die Polen oproep in Oost-Galicië en Volhynië te blijven, werd vervolgd.

Terzelfder tijd werd ook psychologische druk uitgeoefend. De sovjetautoriteiten startten de oekraïnisatie en sovjetisering van West-Oekraïne.

⁴⁵³ CIESIELSKI [e.a.], [Represje...], 27. Op 9 januari werden 772 Polen gearresteerd. Oorspronkelijk plande de NKVD de arrestatie van 7.000 Polen.

⁴⁵⁴ CIESIELSKI [e.a.], [Represje...], 27.

⁴⁵⁵ Dit werd reeds gedaan sinds de intrede van het Rode Leger in West-Galicië.

⁴⁵⁶ MAZUR, [Problemy...], 26.

Pools onderricht werd verboden en in de scholen werden Oekraïens en Russisch als voertaal gebruikt. Ze waarschuwden dat Polen die thans niet vrijwillig naar het westen (Polen) verhuisden, later naar het oosten (Siberië) gedeporteerd zouden worden. Dit was een doeltreffend afschrikmiddel, aangezien velen zich de deportaties van 1939-1941 herinnerden. De NKVD voerde ook druk uit op de vertegenwoordigers van de PKWN, die slecht georganiseerd waren en ervan beschuldigd werden de volksverhuizingen met opzet te vertragen.⁴⁵⁷ Maar behalve logistieke problemen kampte de PKWN in het Poolse binnenland met problemen. Door de oorlogsomstandigheden konden etnische Polen enkel naar de streek van Lublin verhuisd worden.⁴⁵⁸ Desondanks voerden de sovjetveiligheidsdiensten in februari-maart een zuivering door van de PKWN-functionarissen die actief waren in Oekraïne. Een 'nationalistisch' deel werd gearresteerd voor echte of vermeende sabotageacties of (ex-)lidmaatschap van de AK.

De sovjetautoriteiten bereikten het gewenste resultaat. De arrestaties, deportaties, oekraïnisatie en sovjetisering schiepen een klimaat van geweld waaruit Polen wilden vertrekken. Zeker na de conferentie van Jalta in februari 1945, waar de Poolse-Sovjetoekraïense grens nogmaals bevestigd werd, groeide het besef dat Oost-Galicië en Volhynië inderdaad bij de Oekraïense Sovjetrepubliek aangesloten werden. Steeds meer Polen meldden zich 'uit vrije wil' aan. Onder de Poolse bevolking (in West-Oekraïne) ontstond zelfs onrust over de tijdslimiet van de verhuizing. Wolski rapporteerde op 16 maart 1945 dat 60.000 Polen vertrokken waren uit West-Oekraïne en 350.000 geregistreerden wachtten.⁴⁵⁹ Tegen het einde van mei hadden reeds 600.000 zich aangemeld. De snelheid van verhuizingen werd niet meer belemmerd door een gebrek aan vrijwilligers, maar door een tekort aan transportmiddelen en door een gebrekkige organisatie. Op het einde van dezelfde maand hief hij quota over het maximum aantal Poolse immigranten op, aangezien de op Duitsland verworven gebieden (Breslau, Katowice, Toruń en Poznań) vrijkwamen. Hiervoor dienden Poolse immigranten zoveel mogelijk vee en huisraad mee te nemen, opdat ze de verworven westelijke gebieden zo snel mogelijk zouden vitaliseren.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ De NKVD had inderdaad reeds langer ervaring in het deporteren van ganse naties.

⁴⁵⁸ Het Rode Leger had immers het westen van het 'nieuwe' Polen nog niet veroverd.

⁴⁵⁹ MAZUR, [Problemy...], 23.

⁴⁶⁰ De transporten vonden plaats in verschillende omstandigheden. De meeste Polen werden vervoerd in treinwagons. Ze dienden zelf voor proviand te zorgen tijdens de 'reis', die vaak langer dan tien dagen duurde. De vaak erbarmelijke condities resulteerde in een onbekend aantal doden. De organisatie verliep doorgaans chaotisch; in sommige gevallen wisten de begeleiders zelfs niet waarheen ze personen of huisraad moesten brengen. Normaliter mochten de 'repatrianten' huisraad en vee meenemen; in sommige periodes werd dit beperkt. Vanaf de registratie tot de aankomst dienden ze smeergeld te betalen aan sovjetfunctionarissen, spoorwegpersoneel, grenswachters... Aan sommige grensovergangen werden voedsel en waardevolle voorwerpen afgenomen. Wolski kwam op voor de Poolse migranten en ijverde voor leefbare omstandigheden (bv. verwarming in de

Een volgende impuls om te verhuizen werd op het einde van augustus gegeven door Stanisław Grabski, een vooraanstaand politicus die opgegroeid was in Lviv. Eind september 1945 bezocht hij de Poolse gemeenschap in Lviv en Loetsk en trachtte hij de laatste weerspannige Polen te overtuigen. In totaal weken 511.900 Polen uit in 1945. Aangezien er nog veel wachtenden waren, werd de tijdslimiet voor de verhuizing voor de laatste keer verlengd tot 5 juli 1946. Polen werden gewaarschuwd dat ze hierna niet meer zouden kunnen verhuizen. Dus vertrokken nog bijna 158.400 Polen. Na het afsluiten van de operatie in juli 1946 verlieten nog enkele kleine groepen de Oekraïense Sovjetrepubliek.⁴⁶¹

Volgens officiële sovjetbronnen hadden 854.600 etnische Polen het recht naar Polen te verhuizen. Hiervan werden 787.700 tot 790.000 personen verhuisd. Bijna 30.000 Polen hadden zich aangemeld maar konden niet tijdig verhuisd worden. 37.700 personen hadden besloten in West-Oekraïne te blijven en hadden zich niet aangemeld. Enkele duizenden werden het slachtoffer van deportaties naar kampen in de Sovjet-Unie of kwamen om in het geweld van de UPA. Tijdens de 'repatriëring' zelf viel een onbekend aantal doden. Zo bleven er in totaal 50.000 Polen achter in West-Oekraïne, waarvan ongeveer 10.000 Polen in Volhynië.⁴⁶²

In vergelijking met de deportatie van etnische Oekraïners naar de sovjetrepubliek, was de volksverhuizing van Polen naar de volksrepubliek vlotter verlopen. Aanvankelijk was het aantal vrijwilligers klein, maar zodra de druk van de sovjetautoriteiten en het geweld van de UPA toenamen, was een meerderheid van Polen bereid West-Oekraïne te verlaten. Net zoals Poolse troepen de sporen van een Oekraïense bewoning probeerden uit te vegen, trachtten sovjettroepen de herinnering aan een Poolse verleden uit te wissen. Een aantal kerken, kloosters en Poolse monumenten werden geplunderd of vernietigd.⁴⁶³ Elders geraakten kerken in onbruik door vernieling tijdens de oorlog of doordat de gelovigen verhuisd waren naar Polen.

2. Het breken van het verzet

De arrestaties in januari 1945 dienden niet enkel om druk uit te oefenen op de Poolse bevolking, maar tevens om het Poolse ondergrondse verzet te breken, dat zich in september 1944 gereorganiseerd en versterkt had.⁴⁶⁴ Ze

treinwagons). Hij verzocht de sovjetzijde de verhuizingen zo pijnloos mogelijk te laten verlopen.

⁴⁶¹ MAZUR, [Problemy...], 37-38.

⁴⁶² Voor al het cijfermateriaal, cf.: SERHIJCZUK, [Problemy...], 78; MAZUR, [Problemy...], 24; 37-38; HRYCIUK, [Straty...], 273. Uit de provincies Ternopil en Lviv vertrokken de meeste Polen, respectievelijk 233.600 en 218.700 personen.

⁴⁶³ MAZUR, [Problemy...], 29.

⁴⁶⁴ ILIUSZYN, [Polskie...], 186.

troffen de AK op een efficiënte wijze zodat deze geen reële bedreiging meer vormde.⁴⁶⁵ Toen de AK-bevelhebber Leopold Okulicki op 19 januari 1945 voor de laatste keer opriep de AK te ontbinden, werden de resterende kaders opgenomen in de verzetsbeweging 'Nie' (Onafhankelijkheid). Deze kleine eenheden legden zich in de zomer van 1945 neer bij de situatie en vluchtten naar Polen.⁴⁶⁶ Enkele onbeduidende groepjes uitgezonderd, was er geen Pools verzet meer in West-Oekraïne op het einde van 1945. In de eindfase van de verhuizingen, in het voorjaar van 1946, voerde de Poolse ondergrondse agitatie tegen Polen die wilden vertrekken uit de Oekraïense Sovjetrepubliek naar Polen. Ze meende immers dat een oorlog tussen de westelijke geallieerden en de USSR slechts een kwestie van tijd was.⁴⁶⁷ Polen zou dan weer opgebouwd worden volgens de vooroorlogse grenzen.

Ook het Oekraïense verzet droomde van een Derde Wereldoorlog, die de situatie in Centraal-Oost-Europa zou veranderen. Tot een algemene samenwerking tussen de UPA en de AK (of de 'Nie') tegen de communistische 'bezetting' is het nooit gekomen ondanks het feit dat beide bedreigd werden door fysieke liquidatie door het Rode Leger. Wel werd op een aantal plaatsen, net zoals in Polen, een niet-aanvalspact gesloten tussen Polen en Oekraïners. Het etnische geweld was geminderd maar veroorzaakte net zoals in Polen nog duizenden doden. De UPA voerde een intensieve partizanenstrijd maar betaalde een zware tol. In totaal werden er in 1945 volgens officiële sovjetbronnen 21.500 Oekraïense partizanen gedood en 58.400 gevangen genomen en werden 34.900 sympathisanten aangehouden.⁴⁶⁸ In april-mei 1945 voerden 40.000 soldaten van de Russische veiligheidsdienst een operatie uit tegen Oekraïense nationalistes in de Karpaten, een belangrijke uitvalbasis voor de UPA.⁴⁶⁹

De UPA was genoodzaakt van gevechtstactiek te veranderen. Vanaf het voorjaar van 1946 voerde ze in West-Oekraïne geen operaties meer uit, maar voerde ze kleinschalige anticommunistische terreur uit.⁴⁷⁰ Terzelfder tijd verloor ze net zoals in Polen haar achterban. In de jaren 1944-1947 werden 114.400 familieleden van OUN-activisten naar Siberië gedeporteerd.⁴⁷¹ Op vier jaar tijd werden volgens officiële bronnen 59.500 partizanen gedood en 128.900 gevangen genomen. 34.900 sympathisanten werden gearresteerd en 36.700

⁴⁶⁵ MAZUR, [Problemy...], 26.

⁴⁶⁶ PISKUNOWICZ, [Polskie...], 168.

⁴⁶⁷ MAZUR, [Problemy...], 50.

⁴⁶⁸ PALSKI, [Straty...], 295. Zbigniew Palski baseert zich op officiële gegevens van de sovjetveiligheidsdiensten.

⁴⁶⁹ SZWAHULAK, [Chronologia...], 26.

⁴⁷⁰ SZWAHULAK, [Chronologia...], 27.

⁴⁷¹ PALSKI, [Straty...], 305.

personen meldden zich vrijwillig aan.⁴⁷² Desondanks bleven kleine groepen doorvechten tot mei 1954.⁴⁷³

Hoofdstuk VI: Historiografie

A. Van censuur naar vrijheid

1. De communistische historiografie

Zowel in de Poolse Volksrepubliek als in de Oekraïense Sovjetrepubliek (Sovjet-Unie) was de historiografie communistisch. Aanvankelijk waren de verschillen in de twee historiografische tradities klein. De sovjetgeschiedschrijving werd beheerst door dogmatisch marxisme, repressie en censuur. Ze had de verplichting alle uitingen van nationalisme te bestrijden.⁴⁷⁴ Oekraïens-nationalistische trefwoorden werden zelfs geweerd uit de Sovjetoekraïense Encyclopedie en de Grote Sovjetencyclopedie.⁴⁷⁵ Aan de Pools-Oekraïense betrekkingen werd weinig aandacht besteed. Indien historici er toch over schreven, dan enkel in uiterst negatieve context. Volgens de sovjethistoriografie werkten de Poolse 'nationalistische bourgeoisie' en de OUN-UPA samen met nazi-Duitsland en moordden ze allebei de burgerbevolking uit.⁴⁷⁶ Gedurende decennia veranderde de Sovjetoekraïense historiografie over de Pools-Oekraïense betrekkingen niet.⁴⁷⁷

Tegen de sovjethistoriografie reageerde de zogenaamde 'banderistische' historiografie. Zij was onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog ontstaan in het westen. De eerste publicatie was een monografie van voormalige OUN-topman Mykola Lebed', die toegaf dat de anti-Poolse acties georganiseerd werden nadat

⁴⁷² PALSKI, [Straty...], 304. In 1946: 6.400 doden en 16.700 krijgsgevangenen; in 1947: 4.000 doden en 16.600 krijgsgevangenen.

⁴⁷³ HRYCAK, [Historia...], 279. Enkele kleine eenheden bleven zelfs vechten tot het begin van de jaren 1960.

⁴⁷⁴ HOLZER, [Upadek...], 5-6.

⁴⁷⁵ Ik heb enkele nationalistische trefwoorden (Bandera, OUN en UPA) opgezocht in de volgende edities: de Grote Sovjetencyclopedie (1970) en de Sovjetoekraïense Encyclopedie (1959-1963). Geen van de woorden werd opgenomen.

⁴⁷⁶ MOTYKA, [Antypolska...], 142-143. Volgens een sovjethistoricus werkten de OUN en Piłsudski samen, maar de OUN verraadde Polen en besloot met Duitsland samen te werken. Over de UPA schreef een andere geschiedkundige dat ze in eerste plaats de Oekraïense bevolking uitmoordde en in tweede instantie de Poolse. Niet alleen de Oekraïense nationalistenvaren hier schuldig aan –volgens deze auteur–, maar ook de 'bourgeois' regering in ballingschap te Londen.

⁴⁷⁷ MOTYKA, [Antypolska...], 142-143.

de Poolse bevolking het bevel Volhynië te verlaten niet had opgevolgd.⁴⁷⁸ Maar in het algemeen was deze geschiedschrijving radicaal en apologetisch. Ze beschuldigde de Poolse partizanen van de escalatie en over eigen anti-Poolse acties zweeg ze. Een voorbeeld uit 1961 illustreert de overdrijvingen en ongenueanceerde subjectieve weergave van de feiten: volgens de banderistische historicus L. Šankovs'kyj waren er na het grensakkoord tussen de Sovjet-Unie en de PKWN nog 1.200.000 Oekraïners in Polen.⁴⁷⁹ In werkelijkheid waren er maximum 700.000 Oekraïners. Maar de Oekraïense historici in de emigratie schreven hoofdzakelijk over de strijd van de UPA in Polen in 1945-1948. Enerzijds was er de schaamte en de onwil om over de periode 1943-1944 te schrijven en anderzijds was er het gevaar door de Russische geheime dienst (KGB) geïsoleerd te worden.⁴⁸⁰

De Poolse historiografie was net zoals de sovjethistoriografie onderworpen aan censuur en indoctrinatie. Na 1956 had het marxisme echter geen grote betekenis meer in de Poolse publicaties over eigentijdse onderwerpen.⁴⁸¹ Tot het einde van de jaren 1960 werd de Poolse historiografie vooral politiek geïndoctrineerd. Ze diende antinationalistisch te zijn en had als opdracht de betekenis van de communistische partij en de Sovjet-Unie continu te beklemtonen en de handelingen van de (nationalistische) Poolse staat in het interbellum te bekritisieren.⁴⁸² Bepaalde feiten werden genegeerd en andere overdreven geaccentueerd. Over de AK in Oost-Galicië werd helemaal niets geschreven; van het 27ste AK-divisie in Volhynië werden enkel de partizanen vermeld, die zich later bij de communistische rangen hadden aangesloten; en terzelfder tijd werd de betekenis van de Polen in het sovjetpartizanenleger uitvergroet.⁴⁸³ Het aantal Poolse slachtoffers van de slachtpartijen door de UPA, mocht niet onderzocht worden.⁴⁸⁴ Dit zou immers in herinnering brengen hoeveel etnische Polen er in de oostelijke contreien gewoond hadden.

Terwijl de sovjethistoriografie nauwelijks veranderde, was de Poolse historiografie vanaf het begin van de jaren 1970 –de eerste jaren van het beleid van Edward Gierek, dat gekenmerkt werd door openheid– in mindere mate gebonden aan de heersende politieke en ideologische doctrine.⁴⁸⁵ Bovendien werd de censuur verlicht. Het Pools-Oekraïense conflict mocht besproken

⁴⁷⁸ MOTYKA, [Antypolska...], 141. De monografie verscheen in 1946, toen de UPA nog aan het vechten was.

⁴⁷⁹ SOWA, [Stosunki...], 273.

⁴⁸⁰ MOTYKA, [Antypolska...], 141-142.

⁴⁸¹ HOLZER, [Upadek...], 6.

⁴⁸² AJNENKIEL, [Polityka...], 12; HOLZER, [Upadek...], 6.

⁴⁸³ MOTYKA, [Problematyka...], 166.

⁴⁸⁴ MOTYKA, [Problematyka...], 166.

⁴⁸⁵ HOLZER, [Upadek...], 5.

worden, maar enkel de periode 1945-1948. In 1973 publiceerden de Poolse historici Antoni Szcześniak en Wiesław Szota hun resultaten over het onderzoek naar het aantal doden van de UPA-activiteiten in 1945-1948.⁴⁸⁶ Volgens hun berekeningen vielen er 2.200 doden, waaronder 600 burgers. De Poolse propaganda achtte dit aantal te laag en spoorde historici aan vooral de wreedheden van de UPA en de samenwerking met nazi-Duitsland te benadrukken.⁴⁸⁷ Historische feiten over de UPA die Poolse burgers als positief zouden kunnen ervaren, zoals bijvoorbeeld gevechten van de UPA tegen Duitsers of de naoorlogse strijd van de UPA in de Sovjet-Unie, werden verzwegen. De propaganda stelde twee types Oekraïner voor: enerzijds een goede communistische en anderzijds een slechte, verraderlijke en nationalistische Oekraïner. Over deze laatste werd de publieke opinie gevormd door de werken van Edward Prus, Jan Gerhard en Ewa en Czesław Petelski.⁴⁸⁸ Maar zij mochten enkel over de naoorlogse activiteiten van de UPA schrijven. Wetenschappelijk-kritische historici werden evenwel niet verplicht leugens te schrijven, maar hun publicaties dienden te stroken met de officiële versie. De monografie van Szcześniak en Szota werd dan ook uit de boekenrekken verwijderd.⁴⁸⁹

In de tweede helft van de jaren 1970 kwamen de eerste kleine groepen historici die vrij discussieerden en de eerste onafhankelijk teksten (illegaal) publiceerden.⁴⁹⁰ Onder invloed van de gebeurtenissen in 1980-1981 maten historici zich een steeds grotere vrijheid toe en agiteerden tegen het communistische systeem. In 1985 startten Ewa en Władysław Siemaszko met de berekening van het aantal slachtoffers van de UPA in Volhynië in 1943-1944, en dit op privé-initiatief.⁴⁹¹ Aldus kregen Poolse historici steeds meer mogelijkheden.

2. Het keerpunt 1989-1991

De val van het communisme in 1989-1991 luidde een nieuwe periode in voor de Poolse en Oekraïense historiografische tradities. Samen met de communistische ideologie viel de censuur weg. Nieuwe onderwerpen en vraagstukken drongen zich op en historici gingen in de aanval tegen de verzwijgingen en de leugens van het communistische regime. Geleidelijk werd steeds meer (geheim) archiefmateriaal beschikbaar. Niet veel later overspoelde

⁴⁸⁶ MOTYKA, [Problematyka...], 166.

⁴⁸⁷ MOTYKA, [Problematyka...], 166-167.

⁴⁸⁸ WNUK, [Recent...], 1.

⁴⁸⁹ MOTYKA, [Problematyka...], 167.

⁴⁹⁰ HOLZER, [Upadek...], 7.

⁴⁹¹ MOTYKA, [Problematyka...], 166.

een wildgroei aan wetenschappelijke maar ook populistische werken de boekenmarkt. Een van de populaire onderwerpen was het Pools-Oekraïens conflict. Dit verleden was immers door het gewone volk noch door historici verwerkt.

Aan Poolse zijde gaven de publicaties van Bohdan Skaradziński en Tadeusz Olszański in 1989-1990 een grote impuls. De eerste bracht een monografie uit over (onder meer) de Pools-Oekraïense betrekkingen in 1917-1947. Officieel werd het in 1990 gepubliceerd, hoewel hij het in het midden van de jaren 1980 geschreven had. De tweede publiceerde in de *Zeszyty Historyczne* (Historische Schriften) te Parijs een artikel over de Pools-Oekraïense gevechten in 1943-1947.⁴⁹² Ook in de Oekraïense historiografie in de emigratie trad een verandering op. Pionierswerk werd verricht door Ivan Lysjak-Rudnyc'kyj en Roman Šporluk, die –zoals hun voorgangers– wezen op de fouten van de Poolse zijde, maar anderzijds vastberaden de moorden van de UPA veroordeelden.

De samenwerking tussen de twee zijden verloopt thans niet altijd vlot. Beide beschuldigen elkaar van het achterhouden van documenten. De Oekraïense historicus Ihor Iljušyn beweert dat de *meeste* archiefdocumenten over het 27ste AK-divisie gepubliceerd werden, maar dat minstens één document over de uitroeiing van de Oekraïense bevolking door Poolse partizaneneenheden, wordt achtergehouden.⁴⁹³ Zo stellen ook Poolse historici dat het mogelijk is dat bepaalde archiefdocumenten over de betrokkenheid van de top van de UPA bij de slachtpartijen in Volhynië, geheim worden gehouden door de Oekraïense zijde.⁴⁹⁴ Desondanks heeft een censuurloze periode van 15 jaar het onderzoek sterk gestimuleerd, hoewel nog niet alle bronmateriaal benut is en vele onderwerpen niet of onvoldoende onderzocht zijn.⁴⁹⁵ Ten einde het onderzoek te bevorderen verscheen in 2003 een publicatie die de historicus wegwijst dient te maken in de meer dan 60 Poolse en Oekraïense archieven over Volhynië en Oost-Galicië in 1943-1944.⁴⁹⁶

3. De Poolse historiografie

De Poolse historicus Grzegorz Motyka onderscheidt, met betrekking tot het Pools-Oekraïense conflict in 1939-1947, vier stromingen in de hedendaagse

⁴⁹² ŁUKASZOW, [Walki...], 159. Tadeusz Olszański publiceerde onder het pseudoniem Jan Łukaszów; de schuilnaam van Kazimierz Podlaski is Bohdan Skaradziński.

⁴⁹³ ILJUSZYN, [Stosunki...], 183.

⁴⁹⁴ KLIMECKI, [Geneza...], 61. Poolse historici vermoeden dit enkel; de gematigde zijde beschuldigt alvast niemand.

⁴⁹⁵ KOTARBA, [Zbrodnie...], 268.

⁴⁹⁶ V'JATROVIČ, [Volyn'...], 189-192.

Poolse historiografie.⁴⁹⁷ De eerste stroming is revisionistisch. Ze herzielt de leugens van de communistische historiografie en de propagandistische stereotypen over Oekraïners. Door het conflict vanuit meerdere perspectieven te bekijken, tracht ze de Oekraïense argumenten te begrijpen, wat niet altijd betekent dat ze daarmee instemt.⁴⁹⁸ De revisionistische stroming is dus gematigd en respecteert bovendien de historische methodologie. Ze tracht een globaal beeld te geven van de betrekkingen en erkent tevens de fouten die gemaakt werden door Polen. Aan de basis van deze groep lagen de voornoemde historici Skaradziński en Olszański. Hierbij kunnen de volgende historici gerekend worden: Ryszard Torzecki, Andrzej Sowa, Grzegorz Hryciuk, Rafał Wnuk, Grzegorz Motyka, Aldona Chojnowska, Włodzimierz Mędrzecki en anderen.⁴⁹⁹

De tweede strekking, de traditionele, concentreert zich op de misdaden van de OUN-UPA en de geschiedenis van het Poolse verzet. Geografisch beperkt zij zich tot Oost-Galicië en Volhynië. Władysław Filar, Ewa en Władysław Siemaszko, Czesław Partacz, Józef Turowski, Jerzy Węgierski, Wincenty Romanowski en vele specialisten over bepaalde regio's hangen deze strekking aan. Vaak waren deze historici rechtstreeks betrokken bij de feiten.⁵⁰⁰ Grzegorz Mazur en Marek Jasiak passen tussen de traditionele of de revisionistische stroming.⁵⁰¹ In tegenstelling tot de revisionistische stroming, bespreekt de traditionele strekking het conflict vanuit een eenzijdig Pools oogpunt en tracht bovenal hulde brengen aan de gesneuvelden en de gebeurtenissen.

Een derde stroming verenigt de bijdrage van leden van de Oekraïense minderheid in Polen. Volgens hun afkomst zouden ze bij de Oekraïense historiografie gerekend kunnen worden, maar Motyka argumenteert dat zij in Polen verblijven en in het Pools publiceren. De volgende historici behoren tot deze groep: Eugeniusz Misiło, Roman Drozd, Mikołaj Siwicki, Igor Hałagida, Bohdan Huk en Wiktor Poliszczuk. Vaak verzamelen en publiceren zij bronmateriaal. Maar het samenbrengen van historici op basis van nationaliteit zorgt voor een inconsistente groep: Siwicki verdedigt de reputatie van de OUN-UPA, terwijl Poliszczuk haar als een terroristische organisatie beschouwt.⁵⁰² Deze laatste twee horen volgens de Poolse historiograaf Rafał Wnuk eigenlijk bij de

⁴⁹⁷ MOTYKA, [Problematyka...], 168-173; WNUK, [Recent...], 1-12.

⁴⁹⁸ WNUK, [Recent...], 5.

⁴⁹⁹ WNUK, [Recent...], 2-3. Torzecki wordt vanwege zijn fundamenteel onderzoek zelfs tot een aparte (ere-)categorie gerekend. In 1993 publiceerde hij zijn resultaten over de Pools-Oekraïense betrekkingen in de Tweede Wereldoorlog. Cf.: TORZECKI, [Polacy...], 1993; MĘDRZECKI, [Polityka...], 14-17. MOTYKA, [Problematyka...], 170.

⁵⁰⁰ Filar, (W.) Siemaszko, Turowski en Romanowski waren AK-partizanen in Volhynië.

⁵⁰¹ WNUK, [Recent...], 3-4; MOTYKA, [Problematyka...], 171-172.

⁵⁰² WNUK, [Recent...], 4.

vierde categorie, omdat ze eenzijdig en subjectief schrijven. Anderzijds sluiten Drozd en Hałagida aan bij de revisionistische stroming omdat ze het conflict vanuit meerdere oogpunten beschrijven.

Een vierde groep wordt gevormd door 'pseudo-historici', die van geen wetenschappelijke betekenis zijn. Zij zetten de propagandistische stijl van de communistische historiografie verder. Met onjuiste of eenzijdige historische feiten, schijnwaarheden en een populistische anti-Oekraïense schrijfstijl trachten zij de lezer te bekoren. Edward Prus is de bekendste schrijver, die "hoewel hij zich in de jaren 1970 nog op de autoriteit van Josip Broz-Tito beriep, zich thans in zijn boeken soms herroept op de heilige Thomas van Aquino".⁵⁰³ De werkmethode is pseudo-wetenschappelijk. Een excerpt uit een werk van Aleksander Korman illustreert dit: "De UPA werd gesteund door de NKVD tegen Polen, wat een depolonisatie van Oost-Kleinpolen en Volhynië betekent, hoofdzakelijk vanwege misdaden tegen de mensheid, en werd ook gesteund door Duitse elite-eenheden, vooral de Abwehr II, tegen het Thuisleger en sovjetpartizanen onder de rode en zwarte Bandera-vlag."⁵⁰⁴ Deze 'zin' wordt ondersteund door de volgende voetnoot: "In het besluit van de Tweede Grote Conferentie van de Organisatie van Oekraïense Nationalisten was afgekondigd dat het symbool van de OUN een zwart-rode vlag was, met rood van boven en zwart beneden... Het rode symboliseerde Moskou en bloed, terwijl het zwarte Berlijn en aarde symboliseerde."⁵⁰⁵ Aangezien de wetenschappelijk waarde van deze groep de nulwaarde overschrijdt, kan ze volledig buiten beschouwing gelaten worden.

Ter zijde zou ik hier een van de activiteiten van de het Instituut van Nationale Herinnering (IPN) willen vermelden. Een onderzoekscommissie verzamelde onder meer materiaal over de anti-Poolse activiteiten van UPA-leden en in januari 1999 werd de Commissie voor Vervolging van Misdaden tegen de Poolse Natie opgericht. Haar taak is enerzijds de persecutie van Duitsers en burgers van de Sovjet-Unie die wreedheden hebben begaan, maar ook een klopjacht op Oekraïense nationalisten die Polen hebben vermoord. Het materiaal werd ook naar Oekraïne, de Verenigde Staten, Canada en Duitsland opgestuurd, waar nog steeds lieden wonen die zich schuldig hebben gemaakt aan misdaden tegen de mensheid. Dit werk van het IPN is in wezen dus politiek-juridisch en niet historiografisch.⁵⁰⁶

⁵⁰³ MOTYKA, [Problematyka...], 173. In navolging van Motyka's sarcasme kan misschien de vraag opgeworpen worden of Edward Prus verwant is met Bolesław Prus, de negentiende-eeuwse schrijver van geschiedkundige romans.

⁵⁰⁴ WNUK, [Recent...], 10. VN: De interpunctie en zinsbouw –in zoverre die er is– heb ik ongewijzigd gelaten. Sovjetpartizanen duidt hij aan met 'sovjet guerrilla troepen'.

⁵⁰⁵ WNUK, [Recent...], 10.

⁵⁰⁶ ILJUSZYN, [Stosunki...], 187.

4. De Oekraïense historiografie

De Oekraïense geschiedeniswetenschap heeft weliswaar nog steeds een achterstand op de Poolse, die reeds in de jaren 1970 en 1980 een zekere vrijheid had weten te veroveren, maar volgens de Poolse historiograaf Jerzy Holzer werd ook in Oekraïne “de grondslag gecreëerd voor onderzoek op een niveau dat voldoet aan de eisen van de moderne geschiedkunde”.⁵⁰⁷ In tegenstelling tot de Poolse historiografie (uitgezonderd de vierde pseudo-wetenschappelijke stroming) is de Oekraïense historiografie vooral op zichzelf gericht. Dit ‘oekraïnocentrisme’ concentreert zich niet op de buurstaten maar op de eigen problemen. Het afgelopen decennium is er zelfs geen enkel (algemeen) geschiedeniswerk over Polen verschenen.⁵⁰⁸ Operatie Wisła krijgt daarentegen veel aandacht, omdat dit veel leed onder de Oekraïense bevolking veroorzaakte. Voorts worden vooral de jaren 1944-1947 belicht.

Hoewel Grzegorz Motyka en Ihor Il’jušyn geen expliciete onderverdeling vooropstellen, kan de hedendaagse Oekraïense historiografie over dit onderwerp onderverdeeld worden in drie stromingen. De eerste stroming is de nationalistische. Zij schrijft in de traditie van de banderistische historiografie en zet zich fel af tegen de communistische historiografie en ideologie. Centraal in haar opvattingen en eenzijdige perspectief staat Oekraïne. Na jaren verdrukking en geschiedvervalsing is vrijheidsstrijd van de UPA een zeer populair thema. De nationalistische groep wordt gekenmerkt door het verzwijgen of verbergen van feiten met eufemismen.⁵⁰⁹ De spilfiguur van deze stroming is Volodymyr Serhijčuk, die nochtans de confrontatie met de Poolse zijde aangaat. Niet alle nationalistische historici zijn hiertoe immers bereid, uit angst in aanraking te komen met de harde feiten van 1943.⁵¹⁰ Enkelingen binnen deze strekking verheerlijken zelfs de activiteiten van de OUN-UPA.

De tweede strekking is gematigd. Zij bekijkt het Pools-Oekraïens conflict vanuit het Poolse en Oekraïense perspectief. Maar vooral besteedt zij veel aandacht aan de twee externe factoren (Duitsland en de Sovjet-Unie). Ze veroordeelt de etnische moorden van de UPA, maar spreekt geen vonnis over de UPA als organisatie. Tot deze stroming kunnen de historici Ihor Il’jušyn, Leonid Zaškil’njak, Jurij Kyryčuk en Michajlo Kowal gerekend worden.⁵¹¹

Een derde kleine stroming is de communistische. Auteurs zoals Vitalij Maslovs’kyj hanteren dezelfde taal en hetzelfde denkpatroon als de vroegere officiële propagandistische historiografie. Hierbij sluiten zij ook inhoudelijk aan,

⁵⁰⁷ STRIŁKA, [Geneza...], 82; HOLZER, [Upadek...], 10.

⁵⁰⁸ ILJUSZYN, [Stosunki...], 180.

⁵⁰⁹ MOTYKA, [Antypolska...], 143.

⁵¹⁰ ILJUSZYN, [Stosunki...], 183.

⁵¹¹ MOTYKA, [Antypolska...], 144-145.

hoewel er verschillen zijn. De communistische strekking schenkt veel aandacht aan de activiteiten van de OUN-UPA tegen Polen.⁵¹² Afhankelijk van de indeling kan hierbij Wiktor Poliszczuk gerekend worden.

B. Vraagstukken

1. Het interbellum

In de Poolse historiografie zijn er twee opvattingen over het verloop van de feiten in het interbellum. De revisionistische stroming situeert in het interbellum de eerste oorzaken van het latere conflict: het gewapende conflict over Oost-Galicië en Volhynië in 1918-1919, de ervaring van de Poolse Tweede Republiek als een bezetting door een deel van de bevolking, de eliminatie van Oekraïense scholen, de pacificaties van Oekraïense dorpen en de radicaliteit van een kleine terreurgroep.⁵¹³ De traditionele historici beschuldigen Oekraïense nationalistenvan de spanningen in het interbellum. Volgens Filar lag de oorzaak bij het integrale nationalisme van Dmytro Doncov, die stelde dat "de hoogste absolute waarde de natie is, en het belangrijkste doel is een onafhankelijke staat, en dat tegen elke prijs".⁵¹⁴ Deze organisatie wordt dan weer gerechtvaardigd door Oekraïense historici. Zij leggen de nadruk op het de hopeloze uitgangspositie in 1921 en veroordelen scherp de polonisatie- en katholiseringplannen. Volgens Mykola Kučerepa bevond een meerderheid van Oekraïners zich tegen haar wil in de Tweede Poolse Republiek.⁵¹⁵

Herhaaldelijk wordt in de Poolse historiografie de verontschuldigende gedachte aangehaald dat het de Oekraïense gemeenschap in de Sovjet-Unie slechter verging. Zowel de radicale (illegale) als de gematigde Oekraïense nationale beweging konden zich immers in de Tweede Poolse Republiek relatief vrij ontwikkelen –zelfs de OUN publiceerde een legale krant.⁵¹⁶ Maar dit vraagstuk is klasse- en tijdsgebonden. De intelligentsia in de Oekraïense Sovjetrepubliek onderging repressie en deportatie, maar anderzijds genoten het proletariaat en de grondloze boeren voordeel bij de communistische dictatuur. Tevens werd er een grootscheepse oekraïnisatie ingezet, met als doel de sympathie van het gewone volk te winnen en aldus de sovjetheerschappij te legitimeren.⁵¹⁷ Oekraïense nationale aspiraties werden in het oosten onder Rode vlag gerealiseerd. Toch verging het de bevolking in de Oekraïense SR slechter

⁵¹² MOTYKA, [Antypolska...], 145.

⁵¹³ WNUK, [Polish...], 6.

⁵¹⁴ FILAR, [Rozwój...], 67.

⁵¹⁵ KUČEREPA, [Polityka...], 34.

⁵¹⁶ ŁUKASZÓW [OLSZAŃSKI], [Walki...], 162.

toen er massaterreur werd uitgeoefend vanaf het einde van de jaren 1920 en ze in het begin van de jaren 1930 uitgehongerd werd.

De etnische spanningen in de maand september 1939 zijn zowel voor Poolse als Oekraïense historici een moeilijk vraagstuk. In welke mate waren de Pools-Oekraïense conflicten immers etnisch geïnspireerd? Een sterke verwevenheid van sociaal-economische oorzaken en etnische factoren duiden de complexiteit van het probleem aan. Zo konden bijvoorbeeld etnisch niet- of nauwelijks gemotiveerde misdrijven (bv. plunderen van winkels, huizen, overvallen...) een etnische reactie uitlokken (bv. als reactie voert de politie collectieve represailles uit op Oekraïners). Bovendien blijven enkele andere vraagstukken over deze maand (voorlopig) onbeantwoord. Ogenscheinlijk onoverbrugbaar is het historiografisch probleem om het aantal slachtoffers en doden te bepalen. Geen enkel werk haalt aan hoeveel (civiele) doden er in de complexe septembermaand gevallen zijn. Een andere gebeurtenis die nog onvoldoende onderzocht is, is de ontrouw van Oekraïense soldaten in het Poolse leger na de eerste tien oorlogsdagen.⁵¹⁸ Hoeveel Oekraïners deserterden in vergelijking met Polen?

2. Het etnisch onderscheid in de sovjetterreur

De Poolse en Oekraïense historiografische tradities worstelen met de vraag of de sovjetteur en -deportaties etnisch gemotiveerd waren. De vergelijking van het aantal uit West-Oekraïne gedeporteerde Polen en Oekraïners is een interessant vraagstuk. Nochtans focussen Poolse en Oekraïense historici zich hier nauwelijks op en kunnen ze het enkel vaag beantwoorden. Het bronmateriaal waarop geschiedkundigen zich dienen te baseren, bemoeilijkt een vergelijking. Ten eerste zijn de schattingen van het aantal gedeporteerde Polen uiteenlopend (cf. tabel 1).⁵¹⁹ Aan het einde van de jaren 1980 werd het onderzoek geïntensifieerd en nam het geschatte aantal toe.⁵²⁰

⁵¹⁷ Een proces van oekraïnisatie en de-Russificatie werd ingezet vanaf begin jaren 1920 tot 1933. Publicaties, vertalingen en onderwijs in het Oekraïens werden gestimuleerd; aparte legereenheden met Oekraïens als officiële taal werden opgericht; partijcadres en ambtenaren werden de taal, cultuur en geschiedenis aangeleerd; Oekraïens werd de dominante taal in de maatschappij; ...

⁵¹⁸ Over de positie en houding van Oekraïense soldaten in het Poolse leger ten aanzien van de strijd tussen Nazi-Duitsland en de Tweede Republiek bestaan haast geen werken. De hedendaagse historiografie dient zich te baseren op een beperkt aantal extracten uit geschreven bronnen. Recent verschenen er enkele artikels over. REZMER, 25.

⁵¹⁹ Tabel 1 werd samengesteld op basis van gegevens uit: CIESIELSKI [e.a.], [Represje...], 15-21; KARPUS, [Straty...] 148-157; KONDRATIUK, [Straty...], 160-172; MAZUR, 96-110.

⁵²⁰ KARPUS, [Straty], 150.

Bronnen of monografieën	aantal gedeporteerde Polen uit West-Oekraïne en het Oosten van Wit-Rusland
II Korpus Polski (Biuro Dokumentacji) (gepubl. 1945)	990.000
Poolse Regering (Londen) (1943)	1.000.000
Poolse Regering (Londen) (1949) <i>Stalin and the Poles</i> (Minister van Rechtvaardigheid)	980.000
Krystyna Kersten (1974) (+ andere historici in emigratie)	880.000
Piotr Żiarań (1990)	1.230.000
Historici jaren 1990	meer dan 1.230.000
NKVD-documenten in archief	327.000

tabel 1

Er doen zich een aantal problemen voor in verband met de schattingen: ten eerste betreffen de meeste Poolse berekeningen de hele oostelijke gebieden (*Kresy Wschodnie*); soms is het dus onduidelijk welke gebieden Poolse historici bedoelen. Ten tweede zijn alle Poolse bronnen slechts schattingen. Het enige cijfermateriaal dat voorhanden is, zijn NKVD-documenten en nota's en brieven aan Stalin. Maar de discrepantie tussen de berekening op basis van NKVD-documenten en de Poolse schattingen is groot. Enerzijds stellen Poolse historici de betrouwbaarheid en volledigheid van deze sovjetbronnen in vraag en anderzijds vermoeden ze dat het aantal dodelijke slachtoffers tijdens de deportatie niet inbegrepen is. Dit dodencijfer liep volgens verschillende bronnen hoog op.

Polen werden gedeporteerd in vier fasen. Uit de grafieken blijkt dat vooral kolonisten, welgestelde boeren, grootgrondbezitters, ex-officieren en vroegere ambtenaren en politielui gedeporteerd werden (cf. tabel 2).⁵²¹

	periode	overwegend gedeporteerd	aantal volgens Poolse Regering (Londen)	aantal volgens Żiarań
I	jan-feb. 1940	kolonisten; politieke elite; ambtenaren	220.000 – 250.000	250.000
II	april 1940	familieleden van eerder gedeporteerden;	300.000 – 320.000	300.000

⁵²¹ Tabel 2 werd samengesteld op basis van gegevens uit: CIESIELSKI [e.a.], [Represje...], 15-21; KARPUS, [Straty...] 148-157; KONDRATIUK, [Straty...], 160-172; MAZUR, 96-110.

		welgestelde boeren		
III	juni 1940	vluchtelingen (veel joden); vroegere politielieden en ambtenaren; grondbezitters en industriëlen; ex-officieren; familieleden van gearresteerden	240.000 – 400.000	400.000
IV	mei-juni 1941	inwoners grensgebieden; welgestelde boeren; intelligentsia	200.000 – 300.000	280.000

tabel 2

De grootste moeilijkheid is het aantal Oekraïense gedeporteerden, dat door Oekraïense historici in geen van de gespecialiseerde werken aangehaald wordt. Het aantal Oekraïense slachtoffers onder de repressie van Stalin is immers een complex vraagstuk en mogelijk ondervinden Oekraïense historici aldus problemen om het aantal uit één periode uit een specifiek gebied te geven. Terzelfder tijd werden immers ook elders Oekraïense burgers gedeporteerd. Andrij Šeptyc'kyj, de metropoliet van de Grieks-katholieke Kerk, raamde het aantal gedeporteerde Oekraïners uit Oost-Galicië op 400.000.⁵²²

Ten einde de etnische verhouding van de gedeporteerden uit West-Oekraïne te kunnen vergelijken, baseren historici zich op de controversiële gegevens van de NKVD. Deze kunnen relevant zijn voor de verhouding Pool-Oekraïner, hoewel het mogelijk is dat deze data een vertekend beeld geven over de origine. Volgens deze gegevens waren vooral Polen het slachtoffer van deportaties. Het verschil met het percentage Oekraïense slachtoffers is groot. Zeker wat de eerste deportatie betreft, toen kolonisten, de politieke elite en ambtenaren gevisieerd werden (cf. tabel 3).⁵²³

	Polen	Oekraïners
Deportatie I (jan.-feb. 1940)	81,7%	8,8%
Gedeporteerden sept. 1939 – juni 1941	61,2%	7,6%

tabel 3

De Oekraïense historiografie geeft toe dat Polen harder geleden hebben. Maar ze plaatst dit niet in een etnische, maar in een marxistische context. Een groot aantal Polen behoorde tot de vijandige klasse en werd daarom het slachtoffer van de algemene stalinistische terreur van Estland tot Moldavië. De Oekraïense intelligentsia werd immers ook gearresteerd en gedeporteerd. Doch deze argumentatie is onvoldoende. De discrepantie tussen het aantal

⁵²² DMYTRUK, 84.

⁵²³ CIESIELSKI, [e.a.], [Represje...], 15-21; KARPUS, [Straty], 156.

gedeporteerde Polen en Oekraïners is namelijk groot. De Poolse historiografie verdedigt de stelling dat de Poolse bevolkingsgroep geïsoleerd werd als etnie. Zij benadrukt dat Polen zich in het eengemaakte Oekraïne bevonden en collectief gestraft en gediscrimineerd werden door de autoriteiten. Deze laatste propageerde immers het beeld van de Poolse bourgeois en bezetter. De etnische factor speelde volgens Poolse historici dus een rol.⁵²⁴ "Polen werden," aldus Władysław Filar, "een beetje anders behandeld dan Oekraïners, die beter behandeld werden".⁵²⁵

3. De collaboratie

In de Oekraïense Sovjetrepubliek rustte een taboe op collaboratie.⁵²⁶ Een gevoel van schaamte weegt trouwens nog steeds door bij de oudere generatie historici.⁵²⁷ Ook in de Poolse communistische historiografie werd het onderzoek naar samenwerking met de vijand vermeden. Samen met andere 'witte gaten' in de geschiedenis van beide landen wordt dit onderwerp sinds 1989-1990 stapsgewijs opgevuld.⁵²⁸ Recente publicaties tonen aan dat het thema verder onderzoek vergt, zowel in Polen als in Oekraïne.⁵²⁹ Zeker de verhouding van Polen en Oekraïners ten aanzien van joden en de participatie in de holocaust is

⁵²⁴ SLYVKA, [Polska-Ukraina: trudne pytania, IV], 148-158. Cf. discussie tussen Slyvka, Kučerepa, Filar, Ajnenkiel, e.a.

⁵²⁵ FILAR, [Polska-Ukraina: trudne pytania, IV], 153. Betreffende dit topic is de scheiding Poolse en Oekraïense historiografie niet strict: cf. Mazur: "Het criterium gehanteerd door de sovjetautoriteiten inzake gedeporteerden was niet de nationaliteit, maar de eventuele betrekking tot het nieuwe regime." MAZUR, [Polityka władz...], 103.

⁵²⁶ De term 'collaboratie' werd pas later ingevoerd; het werd behandeld onder de noemer 'landverraad'.

⁵²⁷ Jevhen Stachiv bijvoorbeeld spreekt liever van Oekraïense 'germanofilie' dan van Oekraïense collaboratie. STACHIV, [Polska-Ukraina: trudne pytania IX], 268.

⁵²⁸ De definiëring van Poolse of Oekraïense collaboratie in de hedendaagse historiografie is niet eenvoudig. Een voorbeeld ter illustratie: hoe dient dit begrip ten aanzien van de Sovjet-Unie heden ten dage ingevuld te worden in de Poolse historiografie? Een Pool die tussen september 1939 en juni 1941 meewerkte met de USSR, was een landverrader en collaborateur. Door de Duitse aanval op de Sovjet-Unie kwam Stalin in het geallieerde kamp terecht en werd de USSR noodgedwongen een 'bondgenoot van bondgenoten'. Samenwerking met de sovjetmacht was plots geen collaboratie meer, maar een noodzakelijk kwaad. Poolse communisten die in nauw contact met Moskou hadden geopereerd, verwierven vooraanstaande posities in de naoorlogse Poolse Volksrepubliek.

⁵²⁹ KOTARBA, [Polska-Ukraina: trudne pytania IX], 273; SZWAHULAK, [Polska-Ukraina: trudne pytania IX], 271; MATIJCZENKO, [Problem...], 228 en 236; Polska-Ukraina: trudne pytania IX, 406; MOTYKA, [Problem...], 211.

onvoldoende uitgeklaard.⁵³⁰ Tot op heden is collaboratie een beladen en gevoelig thema in de beide landen.

In de Poolse historiografie betreft deze gevoeligheid enkel het antisemitisme en de (lokale) participatie in de holocaust. Verder was de Poolse collaboratie beperkt tot individuen.⁵³¹ Voor Oekraïners is de zaak gecompliceerder. De Oekraïense historiografie worstelt nog steeds met de vooroordelen en stereotypen over de 'Oekraïense collaboratie'. Sommige Poolse auteurs hebben zelfs de neiging de Poolse en Oekraïense verhoudingen tot de Duitse bezetter te simplificeren en te vereenzijigen. Historici zoals Henryk Piskunowicz plaatsen *de* Oekraïense collaboratie in oppositie met *het* Poolse verzet.⁵³² Het stigma van Oekraïense collaboratie reikt zelfs verder dan Polen. Ook in West-Europa bestaat er wat de Tweede Wereldoorlog betreft een stereotype over 'Oekraïners die collaboreerden'.⁵³³ De (West-)Oekraïense collaboratie was echter in eerste instantie een pragmatische collaboratie die slechts ten dele ideologisch geïnspireerd was en niet op gelijke voet gesteld kon worden met vormen van collaboratie in West-Europa.⁵³⁴

De gevoeligheid illustreert zich in de tegenaanvallen van menig Oekraïens historicus zodra dit onderwerp aan bod komt. Die kunnen soms apologetische vormen aannemen. Ter verdediging voeren de prominente Oekraïense historici Jaroslav Hrycak en Bogdan Osadčuk aan dat weliswaar een kwart miljoen Oekraïners in de Duitse rangen werden opgenomen, maar dat terzelfder tijd zes miljoen Oekraïners in het sovjetleger vochten.⁵³⁵ Andere Oekraïense historici zoals Volodymyr Serhijčuk slaan die periode van 'passieve' collaboratie na juni 1941 zelfs over.⁵³⁶ Wat betreft de collaboratie van de OUN-m en de OUN-r trachten ze het streven naar onafhankelijkheid te onderlijnen. Ze beschrijven de grote teleurstelling, de listige anti-Oekraïense Duitse politiek en de gruwelijke

⁵³⁰ Een ophefmakende bijdrage werd geleverd door de publicatie van "Neighbours. The destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland, 1941" van Jan T. Gross in 2000; het thema was reeds vroeger in herinnering gebracht, cf.: LESSER, [Pogromy...], 103-104. Ook de Oekraïense natie dient haar participatie in pogroms en de holocaust te verwerken. KOTARBA, [Polska-Ukraina: trudne pytania IX], 274.

⁵³¹ Poolse historici kunnen geen eenduidige grens trekken wat collaboratie met Duitsland was. Als ze de toenmalige maatstaven van de Poolse ondergrondse zouden gebruiken, dan zou een bezoek aan een cinema als collaboratie beschouwd worden. MAZUR, [Polska-Ukraina: trudne pytania IX], 267.

⁵³² PISKUNOWICZ, [Polskie...], 160.

⁵³³ Cf. onder meer: SERRY, 11. Vooral de oudere generatie is dit stereotype bekend.

⁵³⁴ KYRYCZUK, [Problemy...], 244 en 247; MOTYKA, [Problemy...], 223; HRYCAK, [Historia...], 236.

⁵³⁵ OSADČUK, [Ukraina...], 277; HRYCAK, [Historia...], 238.

⁵³⁶ Wat de periode voor juni 1941 betreft, geven ze de Duits-Oekraïense samenwerking wel toe.

vervolgung van Oekraïners.⁵³⁷ Hierop grepen "Oekraïense nationalisten naar de wapens". Met deze redenering stellen ze dus dat het onlogisch is dat Oekraïense nationalisten massaal gecollaboreerd zouden hebben en trachten ze te bewijzen dat collaboratie individuen betrof.⁵³⁸ De Eerste Conferentie van de OUN-r in september 1941 interpreteren Oekraïense historici doorgaans als het begin van de strijd tegen Duitsland. Er werd inderdaad besloten tot de organisatie van militaire kaders, maar dit betrof enkel voorbereidend werk. Poolse historici benadrukken de fundamentele nadelige gevolgen van de Oekraïense collaboratie op de wederzijdse betrekkingen.

Soms zijn er ook expliciete betwistingen van interpretaties van Poolse en Oekraïense historici. Eén ervan betreft de proclamatie van de onafhankelijkheid van Oekraïne in Lviv door Stec'ko op 30 juni 1941.⁵³⁹ Betwist wordt of hij op het einde van de proclamatie 'het heldhaftige Duitse leger en zijn leider Adolf Hitler' al dan niet bedankte. Deze dankbetuiging werd gewist in latere versies van deze verklaring, waarop Oekraïense historici zich baseren.⁵⁴⁰

4. Volhynië 1943: wie krijgt de schuld?

Een van de grote historiografische vraagstukken betreft de schuld aan het begin van de slachtpartijen in Volhynië. Op deze vraag zijn er in de Poolse en Oekraïense historiografische tradities veel antwoorden.⁵⁴¹ Dit vraagstuk is dan ook een belangrijk criterium in de historiografische beoordeling. Vele Oekraïense historici stellen dat de gebeurtenissen in de regio Chełm-Zamość de oorzaak zijn van de tragedie in Volhynië. Ze volgen hierin de versie die door de OUN in oktober 1943 gegeven werd voor de ontsporing.⁵⁴² In het algemeen beschrijven Oekraïense historici zo het verloop van de feiten:

Polen begonnen (in de regio Chełm-Zamość) in 1941-1942 anti-Oekraïense acties, waardoor de situatie aldaar escaleerde. Dit conflict verspreidde zich vervolgens naar Volhynië in augustus-september 1943. Poolse politie-eenheden (in Duitse dienst) pacificeerden Oekraïense dorpen, wat een heftige reactie uitlokte. Vervolgens is de

⁵³⁷ Een voorbeeld, cf.: KYRYCZUK, [Próby...], 57. Wat het laagste niveau betreft, beschrijft de Oekraïense net als de Poolse historiografie hoe Oekraïners beoordeeld werden in het *Generalgouvernement*, om als tegengewicht tegen Polen te dienen.

⁵³⁸ Een verhelderende bijdrage over de Oekraïense militaire collaboratie bracht het onderzoek van Andrij Boljanovs'kyj (Ukraińs'ki vijs'kovi formuvannja v zbrojnyh sylah Nimeččyny (1939-1945); Lviv, 2003).

⁵³⁹ SOWA, 126.

⁵⁴⁰ SOWA, 126; PARTACZ, [Próby...], 21.

⁵⁴¹ Het antwoord op deze vraag is een belangrijk criterium bij de historiografische indeling.

⁵⁴² TROFYMOWYCZ, [Ukraińska...], 262.

situatie compleet uit de hand gelopen en begonnen beide zijden elkaar uit te moorden in Volhynië. En dus beval de UPA etnische Polen het gebied te verlaten. In de spiraal van geweld sneuvelden volgens de nationalistische Oekraïense historici evenveel Polen als Oekraïners. In een vroegere fase schuiven zij de polonisatie in het interbellum als schuldige naar voor. Kortom, Polen zijn –volgens vele Oekraïense historici– schuldig aan het verloop van de feiten.

Ze beargumenteren deze stelling vooral door de moordaanslagen van het Poolse verzet op vooraanstaande Oekraïners in Chełm-Zamość in detail te beschrijven. Terecht stellen zij dat het conflict (onder meer) veroorzaakt werd door de polonisatie en katholisering in het interbellum. Volodymyr Serhijčuk gaat nog een stap verder en schrijft dat alle Oekraïense (mis)daden als het ware terug te voeren zijn op een verkeerde Poolse stap. Maar deze Oekraïense versie is inconsistent. Aan de gruwelijke slachtpartijen in het voorjaar van 1943 schenkt ze bijna geen aandacht. Sterker nog, vele Oekraïense historici trachten ze niet eens te verdedigen: ze *zwijgen* hierover. Bepaalde historici, zoals Volodymyr Kosyk, schrijven zelfs eufemiserend over de Volhynse tragedie.⁵⁴³ Ook aan de rol van Duitsland wordt onvoldoende aandacht geschonken (zowel wat betreft de escalatie van Chełm-Zamość als de inzet van Oekraïense milities in de holocaust).

De meeste (West-)Oekraïense historici brengen een eenzijdig en geromantiseerd beeld van de UPA. Bovenal benadrukken ze de vrijheidsstrijd, die de UPA uitvocht 'tegen Moskou en Berlijn': "het hoogste doel van de UPA was de volledige bevrijding van Oekraïne van vreemde bezetting en de verzekering van het bouwen van een onafhankelijke staat".⁵⁴⁴ De UPA is voor velen hét symbool van verzet tegen totalitaire regimes. Volgens Jaroslav Hrycak slaagde de UPA erin "in haar rangen bijna evenveel mensen op te nemen als het vanuit Moskou opgebouwde partizanenleger. Omdat de UPA konden rekenen op eigen krachten; de efficiëntie van haar activiteiten hing vooral af van de steun van de lokale bevolking."⁵⁴⁵ Zoals vele andere historici gaat Hrycak voorbij aan het feit dat de UPA tegen andere Oekraïense nationalistenvocht en de bevolking in bepaalde streken terroriseerde. Zowel Oekraïense als Poolse getuigenissen beschrijven de gruwel van de Veiligheidsdienst (SB).

Bovendien stellen veel historici haar voor als pluralistisch en democratisch. Hierbij citeren ze rijkelijk uit het liberale programma van de OUN-UPA in augustus 1943. Maar de 'Catechismus van de Nationalist', de ideologische bijbel van de OUN-r, bleef algemeen verspreid en stapte niet af van het integrale

⁵⁴³ MOTYKA, [Antypolska...], 144; KOSYK, [Pol's'ko-ukraïns'ka...], 96-99.

⁵⁴⁴ SZWAHULAK, [Chronologia...], 23.

⁵⁴⁵ HRYCAK, [Historia...], 250.

nationalisme.⁵⁴⁶ De vraag of de UPA anti-Pools was, stelt zich niet bij de meeste historici. Serhijčuk stelt dat de UPA "actief was op etnische territoria van de Oekraïense natie, streed voor een onafhankelijk Oekraïne op haar eigen etnische gebieden en niet in vreemde territoria".⁵⁴⁷ Op verwijten van integraal nationalisme reageren ze met cijfermateriaal over het multi-etnische karakter van de UPA. Zo telde ze in het najaar van 1943 1.000 tot 2.000 Kazachen, Georgiërs, Litouwers, Azerbeidzjanen...⁵⁴⁸

figuur 25: Een brandend Oekraïens dorp

De Oekraïense gematigde stroming bekijkt de situatie vanuit verschillende oogpunten. Ze besteedt zowel aan de Poolse als aan de Oekraïense factoren aandacht. Haar belangrijkste kenmerk is dat ze de anti-Poolse acties van de OUN-UPA kan toegeven. Gematigde historici veroordelen de activiteiten van de UPA, maar niet de organisatie op zich. Ihor Il'jušyn geeft de massale anti-Poolse acties van de OUN-UPA toe en koppelt ze aan de versterking van de UPA door overgelopen politie-eenheden.⁵⁴⁹ Jurij Kyryčuk schrijft over de depolonisatieplannen van de leiding van de OUN-UPA. Een grote bijdrage van de gematigde stroming is de aandacht aan de twee externe factoren, Duitsland en

⁵⁴⁶ SOWA, 129.

⁵⁴⁷ MOTYKA, [Antypolska...], 143.

⁵⁴⁸ HRYCAK, [Historia...], 253.

⁵⁴⁹ ILIUSZYN, [Polskie...], 176-177.

de Sovjet-Unie. Anatolij Kentij beschrijft de invloed van de Duitse politiek en het sovjetbeleid op de activiteiten van de OUN-UPA.⁵⁵⁰ Il'jušyn stelt in vraag of de Poolse collaboratie met de Duitse politie niet als voorwendsel werd misbruikt voor anti-Poolse acties.

Sommige Oekraïense historici hebben de drang te relativieren. In antwoord op de vraag wie begonnen was begeven zij zich op een 'emotioneel meta-niveau': ze stellen hoe moeilijk het is te bepalen welke zijde méér schuldig is, pleiten voor een goede verstandhouding en reiken de hand uit naar de Poolse zijde. Hiermee ontlopen ze natuurlijk de vraag. Deze relativering staat in schril contrast met de Poolse historiografie, die tot op het bot het verloop van de feiten wil kennen. Ook aan Poolse zijde zijn er verschillende opinies over het verloop van de feiten in Volhynië in 1943-1944.

De Poolse revisionistische stroming zoekt naar meerdere oorzaken voor de totale ontsporing in Volhynië in 1943-1944. Ze beschouwt de ontsporing in Volhynië als het gevolg van een reeks van gebeurtenissen, waarvan de eerste zich in het interbellum situeren. Ze beschuldigt niet enkel het radicale karakter van Oekraïense nationalistes, maar ook het nationalistische beleid van Warschau. In tegenstelling tot de meeste Oekraïense historici verbergen (gematigde) Poolse historici de schaamtevolle handelingen van Polen niet.⁵⁵¹ Volgens de revisionistische stroming zijn ook Duitsland en de Sovjet-Unie twee schakels in de keten die tot de genocide hebben geleid.⁵⁵² De arrestaties, deportaties en terreur van de twee totalitaire regimes ontwrichtten de maatschappij. Bovendien engageerde nazi-Duitsland Oekraïense milities in de holocaust.

De traditionele stroming beschuldigt het integrale Oekraïense nationalisme van de slachtpartijen. De ideologie was immers sterk anti-Pools en spoorde aan tot een nietsontziende strijd. Zbigniew Palski schrijft dat "deze ideologie, die vreemd was aan de maatschappij, de oorzaak was van de uitroeiing van honderdduizenden Polen en joden, en dat de fysieke eliminatie van Polen het gebrek aan een politiek programma diende te vervangen".⁵⁵³ De zwaarste beschuldigingen komen van Ryszard Szawłowski die stelt dat de genocide in Volhynië enkel met de systematische uitroeiing van joden door nazi's vergeleken kan worden.⁵⁵⁴ De tradionele strekking verdedigt tevens het Poolse verzet, dat volgens Michał Klimecki "uitsluitend gericht was tegen de Sovjet-Unie en nazi-

⁵⁵⁰ MOTYKA, [Antypolska...], 144.

⁵⁵¹ SOWA, [Stosunki...], 192.

⁵⁵² TORZECKI, [Polacy...], 264-266.

⁵⁵³ PALSKI, [Ukraińska...], 287.

⁵⁵⁴ RAFAŁ, [Recent...], 9.

Duitsland".⁵⁵⁵ Volgens deze strekking was de UPA niet meer dan een misdadige anti-Poolse bende.

De revisionistische en traditionele historici discussiëren over het moment waarop de eerste massaslachtpartij plaatsvond. De traditionele stroming beschouwt bepaalde slachtpartijen in november 1942 als de eerste van de hand van Oekraïense nationalist. Zo stelt Władysław Filar: "de eerste massamoord vond plaats op 13 november 1942 in Obórki, in het district Loetsk, waarbij ongeveer 50 slachtoffers vielen van Poolse nationaliteit."⁵⁵⁶ De revisionistische strekking beargumenteert dat deze aanvallen in november-december 1942 uitgevoerd werden door Oekraïense milities onder Duitse controle en zodoende onder Duitse verantwoordelijkheid gebeurden. Revisionistische historici situeren de eerste slachtpartij in Parośla op 9 februari 1943.

Poolse historici discussiëren over de identiteit van de moordenaars van Parośla. Deze hadden zich trouwens uitgegeven voor sovjetpartizanen, maar hun list was mislukt.⁵⁵⁷ Het waren Oekraïens nationalist, maar tot welke groep behoorden zij? Tijdens de oorlog reeds namen Polen aan dat zij aanhangers van Bul'ba-Borovec' waren. Ook sovjetpartizanen rapporteerden in april 1943 over aanhangers van Bul'ba die Polen uitmoordden.⁵⁵⁸ Maar dit stond in scherp contrast met Bul'ba-Borovec' zelf, die een gematigd petljurist was en voorstander van samenwerking met Polen. Het zouden weliswaar radicale partizanen van de Polesische Sič geweest kunnen zijn die op eigen initiatief optraden. Maar de afvaardiging van de Poolse regering te Volhynië concludeerde op 30 april 1943 dat "banderisten de inspirators waren van de moorden".⁵⁵⁹ Een plausibele conclusie werd in de jaren 1970 reeds aangereikt door Ryszard Torzecki: de moordenaars waren 'bulbowcy' onder invloed van de OUN-r.⁵⁶⁰

Maar na 1989-1991 trokken Poolse historici dit in twijfel. De historicus Mikołaj Siwicki meende dat de betrokkenheid van aanhangers van Bul'ba ontoereikend geverifieerd was.⁵⁶¹ Ook de verwarring over de verschillende benamingen van de Oekraïense nationalistische organisaties zou een rol gespeeld kunnen hebben. De militaire afdeling van de OUN-r nam immers in de periode februari-maart de populaire naam 'UPA' over van de Polesische Sič, die later overschakelde op 'UNRA' (Oekraïens Nationaal-Revolutionair Leger). Enkele maanden werd de naam 'UPA' dus gedragen door twee verschillende partizanenlegers. De Poolse historicus Sowa wijst hier tevens op het 'magische'

⁵⁵⁵ KLIMECKI, [Chronologia...], 94.

⁵⁵⁶ FILAR, [Rozwój...], 86.

⁵⁵⁷ MAZUR, [Rola...], 225.

⁵⁵⁸ SOWA, [Stosunki...], 173.

⁵⁵⁹ SOWA, [Stosunki...], 173.

⁵⁶⁰ TORZECKI, [Kwestia...], 294.

⁵⁶¹ SIWICKI, [Dzieje... [deel II]], 86-87.

karakter van de namen 'Bul'ba' en 'Bul'bowcy'. Vanwege hun beruchtheid werden bepaalde feiten hen meer dan eens verkeerdelijk toegeschreven (zelfs toen de Polesische Sič niet meer bestond in 1944).⁵⁶² Thans beschuldigen revisionistische historici een compagnie van de OUN-r voor de slachtpartij in Parośla op 9 februari 1943. Deze eenheid had namelijk op 7 februari het naburige dorp Włodzimierzec aangevallen.⁵⁶³ Volgens Sowa vonden deze massamoorden plaats buiten de controle van de OUN-r.⁵⁶⁴ Ewa Siemaszko, een traditionele historica, blijft beweren dat het dorp door partizanen van Bul'ba werd aangevallen.⁵⁶⁵

Poolse revisionistische historici vermoeden dat de OUN op haar Derde Congres (17-23 februari 1943) de beslissing nam de Poolse bevolking fysiek te liquideren. De traditionalist Filar meent dat de beslissing eind november reeds genomen werd.⁵⁶⁶ Poolse geschiedkundigen beschikken immers niet over eenduidige documenten die aantonen dat de beslissing inderdaad op het hoogste niveau genomen werd.⁵⁶⁷ Anderzijds maken de gebeurtenissen van 11-12 juli 1943 (toen 160 moordpartijen plaatsvonden) duidelijk dat tot op vrij hoog niveau de leiders op de hoogte moesten zijn. Volgens Władysław Filar was het een goed voorbereide operatie die uitgevoerd werd op bevel van de hoogste leiding van de OUN-UPA.⁵⁶⁸

5. Het aantal doden

Dit is een zeer belangrijk vraagstuk in de Poolse historiografie en in beperkte mate in de Oekraïense. De hedendaagse schattingen en benaderingen over het aantal slachtoffers in 1943-1944 zijn zeer uiteenlopend. Enkele problemen zijn hiervan de oorzaak. Ten eerste werd dit vraagstuk pas vanaf 1985 door Władysław en (later ook Ewa) Siemaszko en Józef Turowski onderzocht. De verdoezeling van gegevens onder druk van communistische autoriteiten compliceerde de thematiek. Ten tweede worden de toenmalige officiële demografische gegevens in vraag gesteld. De laatste door Polen uitgevoerde volkstelling dateert van 1931, maar de betrouwbaarheid en de nauwkeurigheid van deze statistieken wordt in vraag gesteld.⁵⁶⁹ Hierbij dienen

⁵⁶² SOWA, [Stosunki...], 173.

⁵⁶³ SOWA, [Stosunki...], 176.

⁵⁶⁴ SOWA, [Stosunki...], 128-129.

⁵⁶⁵ SIEMASZKO, [Ludobójcze...], 61.

⁵⁶⁶ FILAR, [Rozwój...], 86.

⁵⁶⁷ KLIMECKI, [Geneza...], 61. Een aantal documenten tonen wel de beslissing op lager niveau aan.

⁵⁶⁸ KLIMECKI, [Geneza...], 61.

⁵⁶⁹ HRYCIUK, [Straty... na Wołyniu...], 264.

historici rekening te houden met uiteenlopende schattingen over het aantal slachtoffers van de oorlog, terreur en deportaties van 1939-1941. Ze bouwen ook voort op controversiële demografische lijsten, die opgesteld werden door Duitsland of de Sovjet-Unie. Verder werden de bestuurlijke grenzen doorheen de periode 1939-1947 gewijzigd, wat de vergelijking van het cijfermateriaal bemoeilijkt.⁵⁷⁰

Een volgend probleem zijn de tegenstrijdigheden in het bronmateriaal. Bronnen over het aantal doden dienen aan de hand van historische kritiek onderzocht te worden. Andrzej Sowa illustreert een frappant voorbeeld van een bedenkelijke bron: op 11 maart 1944 viel de UPA in Pidkamin een abdij aan waar de Poolse bevolking (2000 man) zich schuilhield. 'Biuletyn Informacyjny', een belangrijke Poolse bron tijdens de Tweede Wereldoorlog, berichtte over het aantal doden: 300 dominicanen, 500 leken en in een naburig dorp 800 inwoners. Volgens andere gegevens die op 12 maart werden verzameld, bedroeg het aantal doden: in het klooster 3 dominicanen en 100 leken, in het naburige dorp 300 en in Pidkamin 80 inwoners.⁵⁷¹

Ten vijfde is het onmogelijk van alle slachtpartijen en moorden de daders, omstandigheden en motieven te achterhalen.⁵⁷² Dit zijn essentiële gegevens in de bepaling welke zijde de schuld toegeschreven kan worden van bepaalde moorden. Hoeveel Oekraïners zijn er immers niet door Polen maar door Oekraïense nationalistes vermoord? Het laatste probleem betreft de vraag wie schuldig was aan de doden van Oekraïense en Poolse politie onder Duits bevel. Wat de misdrijven van de Oekraïense politie in 1942 betreft, stelt Andrzej Sowa de Duitse zijde verantwoordelijk.⁵⁷³ Grzegorz Hryciuk schuift de schuld naar de Oekraïense zijde.⁵⁷⁴

Poolse historici berekenen het aantal Poolse doden op twee manieren. Bij de eerste methode maken ze een som van het aantal gekende doden en dit cijfer kan dan aan de hand van extrapolatiefactor vergroot worden. Dit vergt een zeer intensief en uitvoerig onderzoek van al het bronmateriaal. Pionierswerk werd geleverd door Władysław en (later ook Ewa) Siemaszko en Józef Turowski in de jaren 1980. Opdat niet enkel eenzijdig bronmateriaal gebruikt zou worden, dient hieraan Oekraïens-nationalistisch, Duits en sovjetbronmateriaal toegevoegd te worden. Het aantal gedocumenteerde Poolse slachtoffers in

⁵⁷⁰ KEŚSIK, [Ogólny...], 34-37.

⁵⁷¹ SOWA, 237-238.

⁵⁷² Een bekend voorbeeld ter illustratie: het dorp Mali (in Volhynië), waar midden juli 1943 meer dan 600 Tsjechen werden vermoord en meer dan 100 Oekraïners. Volgens Poolse historici was de Oekraïense politie hierbij betrokken. Maar de Oekraïense zijde steekt de schuld op Duitsers en de Poolse politie.

⁵⁷³ SOWA, 129.

⁵⁷⁴ HRYCIUK, [Straty... na Wołyniu], 267.

Volhynië bedraagt volgens hen 34.700 (waarvan 12.491 geïdentificeerd met achternaam). Om het werkelijke aantal slachtoffers te kennen kan dit cijfer via extrapolatie vergroot worden tot 50.000 tot 60.000.⁵⁷⁵

Bij de tweede methode verminderen ze het Poolse bevolkingsaantal in 1942 (volgens Duitse demografische lijsten) met het aantal Polen dat tussen 1942 en 1946 gevlucht, gedeporteerd of verhuist is en met het aantal dat na 1946 in Volhynië gebleven is. Tabel 1 illustreert de berekeningen van de Poolse historicus Grzegorz Hryciuk. Na de calculatie resten 78.741 of 73.741 (vermiste) Polen. Dit restgetal dient vervolgens verminderd te worden met het geschatte aantal doden, dat omgekomen is in nazi- én sovjetterreur in 1943-1944. Zo houdt Hryciuk een cijfer over van 40.000 tot 70.000 slachtoffers.⁵⁷⁶

Poolse bevolkingsaantal (1942)	305.741
gebleven na 1946	10.000
geëvacueerd (in 1946)	132.000
gerecruteerd	10.000
opgenomen in 27 ^{ste} AK-divisie	5.000
gedeporteerd naar Duitsland	25.000
gevlucht	45.000 of 50.000
rest	78.741 of 73.741

Revisionistische en traditionele historici schatten het aantal Poolse slachtoffers van het etnische geweld in Volhynië en Oost-Galicië op 60.000 tot 100.000 doden. In Volhynië alleen kwamen 40.000 tot 60.000 Polen om.⁵⁷⁷ Traditionele geschiedschrijvers geven een iets hoger cijfer op, onder meer omdat ze etnisch geweld ruimer definiëren.⁵⁷⁸ Wat de Oekraïense slachtoffers betreft, beweert de Poolse zijde dat Oekraïense slachtoffers vooral zijn omgekomen in Duits geweld, sovjetpartizanenacties of in de agressie van

⁵⁷⁵ HRYCIUK, [Straty... na Wołyniu], 277.

⁵⁷⁶ HRYCIUK, [Straty... na Wołyniu], 273-274.

⁵⁷⁷ WNUK, [Recent...], 9; SOWA, [Stosunki...], 300-301; HRYCIUK, [Straty... na Wołyniu...], 273-287; HRYCIUK, [Straty... w Galicji Wschodniej...], 281-294; TORZECKI, [Kwestia...], 295. Ook de onderzoekscommissie van het Instituut van Nationale Herinnering schat het aantal doden in Volhynië op 40.000 tot 70.000.

⁵⁷⁸ Volgens hun definitie zou een onder sovjetstandaard vechtende Pool, die gedood wordt door Oekraïense nationalistenaan een slachtoffer zijn van etnisch geweld. Maar wat indien hij omgebracht wordt door de Poolse ondergrondse?

Oekraïense nationalist⁵⁷⁹. Het totale aantal Oekraïense doden (van het etnische geweld) schatten Poolse historici op 20.000 tot 30.000 doden.⁵⁸⁰

Hoe verhouden Oekraïense historici zich tot het aantal doden? In het algemeen zwijgen Oekraïense historici over dit vraagstuk.⁵⁸¹ Stepan Makarčuk, die een artikel over het aantal doden in Volhynië diende te schrijven, vermijdt de harde feiten, concentreert zich op de gruwel van fascist⁵⁸², schrijft oppervlakkig of geeft zich net over aan onbelangrijke details.⁵⁸² Serhijčuk gaat niet in de aanval tegen het wetenschappelijke onderzoek van revisionistische of traditionele historici, maar tegen de pseudo-wetenschappelijke Poolse literatuur. Serhijčuk stelt dat door Poolse auteurs "het aantal van 500.000 Poolse doden het vaakst wordt vermeld, en dat het benadrukt wordt, dat in Volhynië 140.000 tot 165.000 personen omkwam."⁵⁸³ Švahuljak verhoudt zich kritisch tegenover het wetenschappelijke Poolse onderzoek (100.000 Poolse doden), maar kan zijn argumenten nergens op baseren.⁵⁸⁴ Aan Oekraïense zijde werd tot op heden immers geen grootschalig onderzoek gevoerd naar het aantal slachtoffers, dat omgekomen is in het etnische geweld. "Oekraïense historici zijn niet voorbereid om hun eigen algemene gegevens voor te stellen" en dus dienen gematigde Oekraïense historici zich te baseren op het Poolse onderzoek.⁵⁸⁵ Ook Orest Subtelny, een Oekraïense emigrant in Canada, geeft toe dat er 60.000 tot 80.000 Polen omgekomen zijn in het etnische geweld.⁵⁸⁶

⁵⁷⁹ Volgens de tradionele historicus Józef Turowski zouden 200 UPA-partizanen en 2.000 Oekraïense burgers zijn omgekomen in Poolse wraak- en preventieve acties in Volhynië. Hierbij dienen nog pacificaties door de Poolse politie (onder Duits bevel) en individuele moorden gerekend te worden. Het aantal Oekraïense slachtoffers van door Poolse sovjetpartizanen uitgevoerde wraakacties kan volgens de traditionalistische onmogelijk geschat worden. Cf. HRYCIUK, [Straty... na Wołyniu...], 272.

⁵⁸⁰ OLSZAŃSKI, [Historia...], 192; WNUK, [Recent...], 9; SOWA, [Stosunki...], 300-301;

⁵⁸¹ HRYCIUK, [Straty... na Wołyniu...], 265. Wel onderzoeken ze het aantal Oekraïense slachtoffers in de gevechten met het Rode Leger.

⁵⁸² MAKARČUK, [Straty... na Wołyniu...], 309-326.

⁵⁸³ SERHIJCZUK, [Straty...], 44.

⁵⁸⁴ SZWAHULAK, [Chronologia...], 25.

⁵⁸⁵ HRYCAK, [Historia...], 256.

⁵⁸⁶ SUBTEL'NYJ, [Ukraina...], 594.

Besluit

Eens lagen Oekraïense en Poolse dorpen vredig naast elkaar. De contacten tussen de dorpen verliepen op een beschaafde manier. Er waren ook etnisch gemengde gemeenschappen. Half Oekraïens, half Pools. Bovendien waren (en zijn) Polen en Oekraïners nauw verwant aan elkaar door taal, cultuur en tradities. Kortom, het waren twee broedervolkeren, die in hetzelfde gebied woonden. Maar geleidelijk verzuurden de relaties en conflicten en tegenstellingen leidden zelfs tot oorlog –voor de tweede keer. Hij werd uitgevochten in de schaduw van een wereldoorlog.

Maar de (open) slagen tussen de Poolse en Oekraïense verzetsbewegingen werden verdrongen door 'nevenactiviteiten'. Tienduizenden onschuldige burgers kwamen om. Ze werden echter niet 'per ongeluk' gedood in het oorlogsgeweld of -anarchie, maar velen werden vermoord in slachtpartijen, waaraan ook de burgerbevolking deelnam. Hele dorpen werden uitgemoord op een beestachtige manier. Vele getuigenissen beschrijven de extreme gruwel. Voor het intreden van de dood werden mensen vaak verkracht of gefolterd: ogen werden uitgesneden, vingers en ledematen geamputeerd, geslachtsdelen gemutileerd... Zwangere vrouwen werden gebajonetteerd, babies werden gespiest en mensen werden levend in brand gestoken... Uit de getuigenissen blijkt bovendien dat niet enkel vuurwapens werden gebruikt, maar ook vaak landbouwmateriaal: stokken, sikkels, rieken en zeisen... Er werden in smidsen zelfs lange speren met pieken vervaardigd, die in de Nieuwe Tijd (15de-18de eeuw) als jachtwapen werden gebruikt. Niemand werd gespaard in de genocide: vrouwen noch mannen, kinderen noch ouderen.

En de slachtpartijen werden vaak zorgvuldig gepland en gecoördineerd. Enkele malen werden tientallen dorpen gelijktijdig aangevallen. Eén enkele keer, op een juli-ochtend, werden meer dan 160 dorpen aangevallen. En de uitvoering

gebeurde zeer efficiënt. De dorpen werden geselecteerd, vervolgens werd de geografische ligging bestudeerd en alvorens ze aan te vallen, werden ze plots omsingeld opdat niemand zou ontsnappen. Zo'n nietsontziende broedermoord spoelde over Volhynië en Oost-Galicië. De wederzijdse genegenheid van gisteren ontvlamde 's anderendaags in buitensporige haat en extreem geweld.

Hoe is deze tragedie ontstaan? Wat heeft tot zulke wrede slachtpartijen geleid? Ik onderscheid vier factoren: radicaal etnisch Oekraïens nationalisme, de nationalistische politiek en arrogantie van de Poolse zijde, de 'divide et impera'-politiek van Duitsland in al haar facetten en de sovjetterreur in 1939-1941. Ter afronding bespreek ik summier deze vier factoren die dit inferno hebben veroorzaakt. De eerste twee factoren stonden in onderlinge wisselwerking met elkaar en werkten de gewelddadige escalatie geleidelijk – gedurende 25 jaar– in de hand. De andere twee factoren waren extern en interageerden niet (of nauwelijks) met de twee eerste factoren. Hoewel ze slechts korstondig bijgedragen hebben aan het conflict, waren hun gevolgen minstens even desastreus.

Het radicale Oekraïense nationalisme, dat vlak na de Eerste Wereldoorlog was ontstaan, was een belangrijke factor. Oekraïners verloren de oorlog om Oost-Galicië en kwamen onder de autoriteit van Warschau. Een kleine harde kern, de Oekraïense Militaire Organisatie (UVO), verzette zich en voerde terreur tegen Polen. In 1929 smolt ze samen met gelijkaardige radicale organisaties tot de Organisatie van Oekraïense Nationalisten (OUN). Haar verdediging van een etnische gefundeerde strijd maakte haar extreem-rechts, wat zich ook uitte in het autoritaire leiderschap, het disciplinair opgelegde kader en de sympathie voor het nationaal-socialisme en vooral voor het fascisme. Ze pleitte voor de gewelddadige vereniging en depolonisatie van alle Oekraïense territoria. Vooral Poolse inwijkelingen (kolonisten) werden het slachtoffer van aanslagen. De OUN bevestigde tevens haar radicale karakter door acties tegen gematigde en tot politieke medewerking bereide Oekraïners uit te voeren.

Vanaf juli 1930 intensifieerde de OUN haar terroristische activiteiten ((moord)aanslagen, sabotage-acties en het vernielen van infrastructuur en landbouwgronden...). Het Sanacja-regime beantwoordde de terreur met geweld. Midden september 1930 werd een strafexpeditie naar Oost-Galicië gestuurd en pacificeerde een aantal dorpen. Dit alles speelde zich nog op kleine schaal af; het aantal doden in de jaren 1930 situeert zich in de grootorde van tientallen. Maar de OUN had haar doel bereikt: de Pools-Oekraïense tegenstellingen polariseerden. De pacificatie strafte Oekraïners op basis van collectieve verantwoordelijkheid, wat grote afkeer opwekte bij de Oekraïense bevolking. Hoewel de OUN gevormd werd door een vrij klein ledenaantal, reikten haar maatschappelijke draagwijdte en populariteit ver.

In de oorlog breidde het radicale extremisme van de OUN-UPA zich uit op grote schaal. In 1942-1943 bereidden de nationalistten zich voor op de nakende nationaal-revolutionaire strijd. Ten einde een Poolse-Oekraïense strijd over etnisch gemengde gebieden te vermijden (zoals na de Eerste Wereldoorlog was gebeurd), dachten ze dit probleem preventief op te lossen met etnische zuiveringen. Alle 'vreemde' elementen dienden van de Oekraïense territoria geveegd te worden. Waarschijnlijk gaf de leiding van de OUN-r (de Banderafractie) niet de opdracht voor de eerste massamoorden in februari 1943, maar besliste ze terzelfder tijd wél Volhynië te gewelddadig te bevrijden van de Poolse 'bezetter'. Vanaf juni maakte de numerieke sterkte van de UPA zulke plannen op grote schaal mogelijk. Volgens Bul'ba-Borovec' gaf de OUN-r in juni het volgende bevel aan de UPA: "onverwijld en zo snel mogelijk het Oekraïense territorium zuiveren van de Poolse bevolking; consequent verder de interne vijand van Oekraïne vernietigen, d.i. alle democraten van de Petljura-strekking en andere politieke groeperingen."⁵⁸⁷ In augustus 1943 verfijnde de OUN-r weliswaar haar programma, maar de algemeen verspreide 'Cathechismus van de Nationalist', de ideologische bijbel van de OUN-r, stapte niet af van het integrale nationalisme.⁵⁸⁸

De tweede factor betreft Polen. Maar waarom zou de Poolse natie een fout begaan hebben? Woonde een groot aantal Polen niet reeds eeuwen in Oost-Galicië? En Lviv was toch de Poolse 'hoofdstad' van Oost-Galicië? Dus hadden Polen toch ook het recht op Oost-Galicië?⁵⁸⁹ Inderdaad, maar de politiek van Warschau en het beleid op lokaal niveau waren nationalistisch en arrogant. Daarom treft ook Polen schuld aan de spiraal van geweld in 1943-1944.

In de nasleep van de Eerste Wereldoorlog beloofde Polen twee zaken op internationaal niveau: ten eerste autonomie te geven aan Oost-Galicië en ten tweede de rechten van etnische minderheden te respecteren. Geen van beide beloftes werden vervuld. Aan de basis werd een strijd uitgevochten door twee rivalen. Roman Dmowski pleitte voor een etnisch homogeen Polen en eiste de nationale assimilatie van niet-Polen. Józef Piłsudski daarentegen droomde van een Centraal-(Oost-)Europese federatie en verdedigde de gelijke rechten en culturele en religieuze vrijheid voor de minderheden, in ruil voor absolute trouw aan de staat (staatsassimilatie). Het werd een zeer ongelukkige combinatie: een groot (etnisch heterogeen) territorium gekoppeld aan het streven naar een homogene Poolse staat.

⁵⁸⁷ FILAR en KLIMECKI, [Stosunki...], 101.

⁵⁸⁸ SOWA, 129.

⁵⁸⁹ De situatie in Volhynië is moeilijker te beoordelen, aangezien Polen hier een kleine minderheid waren.

Oekraïners werden behandeld als tweederangsburgers en ervoeren het discriminerende Poolse bestuur als een bezetting. De Oekraïense gematigde politieke top poogde herhaaldelijk de Pools-Oekraïense relaties te normaliseren, maar telkenmale ving hij bot; zelfs vlak voor de Tweede Wereldoorlog toen Polen diplomatiek in het nauw gedreven werd door Duitsland en de Sovjet-Unie. Integendeel, de Poolse regering reageerde met programma's van assimilatie. De oostelijke contreien van de Poolse staat dienden gepoloniseerd en gekatholiseerd te worden. In de streek Chelm werden orthodoxe kerken afgebroken en gelovigen afgeperst en bedrogen. Terzelfder tijd vestigden zich tienduizenden Poolse kolonisten in Volhynië en Oost-Galicië en werden militaire bases en nederzettingen gepland, wat ergernis wekte bij de lokale (Oekraïense) bevolking. Door verschillende omstandigheden groeide de Poolse minderheid in Volhynië van 100.000 in 1914 naar 360.000 in 1939.⁵⁹⁰ In november 1943 beschreef Virlyj, de toenmalige politieke leider van de OUN-UPA, met een scherpe pen de gevolgen van de Poolse politiek in de jaren 1920: "Verbazen jullie je, Polen, waarom wij met jullie vechten. Jullie hebben hiervan de bewijzen: jullie zijn immers de leraars van onverbiddelijkheid en verschrikking. Wij geven datgene, waarmee jullie onze harten gedurende 20 jaren hebben doen overlopen. [...] Jullie, Polen, hebben immers onze haat grootgebracht. Pluk vandaag de vruchten van jullie werk!"⁵⁹¹

Ook na september 1939 bleef dit arrogante nationalisme. De Poolse regering in ballingschap te Londen hield vast aan de vooroorlogse grenzen en ambieerde een groot Polen dat als tegengewicht zou dienen tegen Duitsland en Rusland.⁵⁹² Władysław Sikorski, de eerste minister, veegde met een zekere arrogantie de Oekraïense kwestie van de tafel. Hij wilde haar pas na de bevrijding van Polen bespreken. De Oekraïense zijde vreesde een herhaling van de situatie na de Eerste Wereldoorlog, toen Polen valse beloftes had gemaakt. De houding van de Poolse regering was tevens een van de redenen waarom de onderhandelingen tussen de AK en de OUN-r mislukten. Ze had gewoonweg geen opvatting over de manier waarop de Oekraïense zaak opgelost diende te worden.⁵⁹³ Na lang getalm kwam ze met zwakke toegevingen voor de dag, die de reeds afgebroken onderhandelingen niet gered zouden kunnen hebben.

Maar 'volstonden' de twee vorige factoren om tot een genocide te leiden? Immers, volgens de uitgangspositie in 1939 zou het conflict eerder in Oost-Galicië escaleren. Ten eerste was de OUN in 1939 in Volhynië zwakker uitgebouwd dan in Oost-Galicië. Op het einde van 1942 werd trouwens de OUN-r in Volhynië uitgebreid en versterkt door Galicische specialisten. Ten tweede

⁵⁹⁰ SOWA, [Stosunki...], 39.

⁵⁹¹ Voor de volledige versie van het document, cf.: DROZD, [Ukraińska...], 135-137.

⁵⁹² ZASZKILNIAK, [Problem...], 132-133.

⁵⁹³ PARTACZ, [Próby...], 30.

waren Volhynse Oekraïners de Poolse staat in september 1939 trouwer geweest dan Galicische Oekraïners. Ten derde agiteerden Grieks-katholieke priesters in Oost-Galicië tegen Polen, in tegenstelling tot hun orthodoxe tegenhangers in Volhynië, die in het algemeen pro-Russisch waren en zich onverschillig gedroegen tegenover de Oekraïense kwestie.⁵⁹⁴ Maar in tegenstelling tot de vooruitzichten barstten de slachtpartijen in Volhynië los en niet in Oost-Galicië.

Bovendien rijst de vraag vanwaar die gedachte kwam een natie effectief fysiek te liquideren. De OUN dweeptte vroeger reeds met depolonisatieplannen, maar op welke voorbeelden inspireerde zij zo'n radicale uitvoering? De OUN had in het interbellum wel terreur gevoerd tegen Polen, maar hoofdzakelijk tegen Poolse kolonisten. Was die gedachte aan etnische zuiveringen dan niet vreemd? Bedreigingen om Volhynië te depoloniseren door de Poolse bevolking uit te moorden werden pas in de oorlog geuit. Waar hadden Oekraïense nationalistes trouwens de technieken aangeleerd? De tegenstrijdigheid kan verklaard worden door de interferentie van twee landen: nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie.

Op drie manieren heeft het Duitse beleid bijgedragen tot etnische spanningen. Ten eerste bevoordeelde de tactiek 'divide et impera' Oekraïners en dreef dit de etnische spanningen op. Deze techniek werd consequent toegepast in Galicië, maar in Volhynië trof 'blind' geweld zowel Polen als Oekraïners. Deze tactiek heeft de genocide in Volhynië dus niet veroorzaakt. Ten tweede werd de intelligentsia vervolgd, wat de samenleving verzwakte en vatbaarder maakte voor radicale groeperingen. Maar Duitsland heeft op nog een andere manier 'bijgedragen' tot de genocide.

Nazi-Duitsland recruteerde milities onder Oekraïners en zette deze niet enkel in de strijd tegen sovjetpartizanen in, maar ook in de holocaust van joden in Volhynië. Onder leiding van Duitse politietroepen hielpen Oekraïense milities bij de uitroeiing van de volledige joodse bevolking in Volhynië. 12.000 Oekraïense militieleden stonden 1.400 Duitsers bij in de moord van ongeveer 200.000 joden.⁵⁹⁵ Deze exterminatie gebeurde hoofdzakelijk ter plaatse in dorpen en steden, dus zonder deportatie naar een uitroeiingskamp. Jonge Oekraïense militieleden werden in hun eigen taal gehersenspoeld met extreem antisemitisme en leerden in de praktijk de technieken van de holocaust aan. Duitsers profiteerden van het lage nationale bewustzijn van Volhynse Oekraïners. Op termijn had de inzet van Oekraïners in de holocaust rampzalige gevolgen voor de Pools-Oekraïense betrekkingen. De exterminatie van joden had hen bijgebracht dat "de massamoord van burgerbevolkingen bereikt kan worden door een precieze organisatie en op het juiste moment de aanwezigheid van mannen, die bereid zijn mannen, vrouwen en kinderen dood te schieten."⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ STĘPIEŃ, [Antypolska...], 157.

⁵⁹⁵ SNYDER, [The Reconstruction...], 162.

⁵⁹⁶ SNYDER, [The Reconstruction...], 160.

Tussen maart en juni 1943 liepen militieleden over en vormden de kern van de UPA.

Ook het beleid van de Sovjet-Unie heeft onrechtstreeks bijgedragen tot de totale ontsparing in 1943-1944. In de periode 1939-1941 verminkten sovjetterreur en -deportaties van honderdduizenden burgers de samenleving in Oost-Galicië en Volhynië. De maatschappelijke elite –zowel de Poolse als de Oekraïense– werd onthoofd. In juni 1941 lieten ze na 21 maanden bezetting een ontwrichte maatschappij achter. De druk was zo groot geweest dat Poolse en Oekraïense partizanen interesse toonden voor samenwerking. Anderzijds had de sovjetpolitiek de wederzijdse afkeer aangewakkerd door enerzijds anti-Poolse propaganda (en stereotypering) en anderzijds door de oekraïnisatie. Ook sovjetpartizanen verstoorden de labiele Pools-Oekraïense verhouding. Als UPA-soldaten vermomde sovjetpartizanen waren betrokken bij pacificaties en moordpartijen en geïnfiltreerde sovjetagenten ruiden Oekraïense nationalistes op. Het blijft evenwel onduidelijk in hoeverre sovjetpartizanen hebben bijgedragen aan de escalatie van het Pools-Oekraïense conflict.

De eerste politieke stap met het oog op de normalisatie van de Pools-Oekraïense relatie in Polen, doet zich tien jaar na de feiten voor, toen een 'nieuwe koers' Oost-Europa ontdeed. Op 18 juni 1956 vond in Warschau het eerste Algehele Oekraïense Congres plaats. Witold Jarosiński, de Poolse minister van Onderwijs, veroordeelde er de methoden die gebruikt werden in de deportaties en bekende dat het aangedane onrecht op geen manier te rechtvaardigen was.⁵⁹⁷ Twee maanden later reageerde het ministerie van Binnenlandse Zaken op een gelijkaardige manier. Vijftig jaar na de feiten is trouwens gebleken dat de Oekraïense minderheid in Polen in staat was haar identiteit te bewaren.⁵⁹⁸

Een halve eeuw later remt de herinnering aan de genocide in Volhynië de bilaterale betrekkingen af. Voor Polen is het een traumatische herinnering. Ze willen enerzijds de feiten tot op het bot kennen. Een commissie van het Instituut van Nationale Herinnering (IPN) verzamelt de gegevens van tienduizenden Oekraïense nationalistes die verdacht worden van moord. Anderzijds kunnen Polen toegeven dat de Poolse zijde fouten heeft begaan. Op politiek niveau veroordeelde de senaat van het herboren Polen in 1990 reeds operatie Wisła. Revisionistische historici omschrijven het minderhedenbeleid van de Tweede Poolse Republiek als een fiasco.

Ook Oekraïners streven naar een goede verstandhouding, maar kunnen de waarheid van het verleden moeilijk verwerken. Een ceremonie naar aanleiding

⁵⁹⁷ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 173.

⁵⁹⁸ ZABROWARNYJ, [Geneza...], 173.

van de 60ste verjaardag van de genocide toonde dat Oekraïners het bloedvergieten slechts schoorvoetend kunnen toegeven. Ze relativeren de genocide liever tot 'wederzijds bloedvergieten' en hebben een eenzijdig beeld over de UPA. Er zijn echter uitzonderingen. Enkele historici, zoals Ihor Il'jušyn, geven de slachtpartijen onder Polen toe. En wanneer zij aan invloed zullen winnen, zullen de relaties verbeteren...

Lijst van afbeeldingen

Figuur 1:

[Deutsches Historisches Museum], 2005
(<http://www.dhm.de/lemo/objekte/pict/ju001333/index.html>)

Figuur 2:

POGONOWSKI, I., *Poland. A historical atlas*, New York, 1987, 191.

Figuur 3:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947,
Warschau, 2002, 30.

Figuur 4:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947,
Warschau, 2002, 29.

Figuur 5:

SLYVKA, Ju. (red.), *Deportacii. Zachidni zemli Ukraïny. Kincja 30-ch – počatku 50-ch rr. Dokumenty, materialy, spogady*, deel 3, Lviv, 1998, 453.

Figuur 6:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947,
Warschau, 2002, 13.

Figuur 7:

HRYCIUK, G., *Polacy we Lwowie. 1939-1944*, Warschau, 2000, 160.

Figuur 8:

DAVIES, N., *Rising '44. The Battle for Warsaw*, Londen, 2003, 647.

Figuur 9:

Dokumenty, Karta, XXIII, Warschau, 1997, 58.

Figuur 10:

Dokumenty, Karta, XXIII, Warschau, 1997, 56.

Figuur 11:

Dokumenty, Karta, XXIII, Warschau, 1997, 56.

Figuur 12:

Dokumenty, Karta, XXIII, Warschau, 1997, 56.

Figuur 13:

Völker am Scheideweg, Karta [Duitse uitgave], I, Warschau, 2000, 72.

Figuur 14:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947, Warschau, 2002, 15.

Figuur 15:

FILAR, W., *Wołyń 1943-1944*, Toruń, 2003, 431.

Figuur 16:

BOLJANOVS'KYJ, A., *Ukraińs'ki vijs'kovi formuvannja v zbrojnych sylach Nimeččyny. (1939-1945)*, Lviv, 2003.

Figuur 17:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947, Warschau, 2002, 19.

Figuur 18:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947, Warschau, 2002, 21.

Figuur 19:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947,
Warschau, 2002, 24.

Figuur 20:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947,
Warschau, 2002, 31.

Figuur 21:

VJATROVYČ, V., “Sproby ukraïns’ko-pol’skoho porozuminnja v roky drugoi svitovoi vijny: pozycii storin”, Ja. Daškevyč, V. Kocyk, V. Serhijčuk, e.a. *Ukraïns’kyj vyzvol’nyj ruch*, II, Lviv, 2003, 134.

Figuur 22:

MISIŁO, E., Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944-1946. Tom I: dokumenty 1944-1945, Warschau, 1996, 233.

Figuur 23:

Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947,
Warschau, 2002, 26.

Figuur 24:

Ewakuacja 1945, Karta, XXIV, Warschau, 1998, 92.

Figuur 25:

Gorąca ziemia, Karta, XXII, Warschau, 1997, 40.

Literatuurlijst (I): Polska-Ukraina: trudne pytania

AJNENKIEL, A., „Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, I-II, Warschau, 1998, 11-28.

BONDARENKO, K., „Działalność ukraińskich oddziałów samoobrony na ziemiach Ukrainy Zachodniej w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warschau, 1998, 13-29.

BUCHAŁO, H., „Straty ludności na południowo-wschodnich ziemiach Polski w latach 1939-1947”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VIII, Warschau, 2001, 253-269.

BUCHAŁO, H., „Ukraińcy w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warschau, 2002, 130-150.

CHANAS, W., „Problem genezy polskiej samoobrony w Galicji Wschodniej na przykładzie Inspektoratów AK Brzeżany i Czortków”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warschau, 1998, 86-100.

DMYTRUK, W., „Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939-1941: istota i następstwa”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warschau, 1999, 74-95.

FILAR, W., „Chronologia wydarzeń na Wołyniu w latach 1939-1944”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warschau, 1999, 32-82.

- FILAR, W., „Geneza i walki 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 1998, 171-210.
- FILAR, W., „Rozwój ukraińskiego ruchu niepodległościowego na Wołyniu w latach 1939-1944. Powstanie UPA”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, I-II, Warszawa, 1998, 67-92.
- FILAR, W., „Ukraińsko-polski konflikt narodowościowy na południowo-wschodnich Kresach II RP: przebieg, skutki, przyczyny, wnioski na przyszłość”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 2002, 284-308.
- FILAR, W. en KLIMECKI, M., „Stosunki polsko-ukraińskie: kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej 1939-1945”, *Polska – Ukraina: trudna odpowiedź*, Warszawa, 2003, 62-165.
- FILAR, W., KLIMECKI, M. en SZWAHULAK, M., „Chronologia wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1939-1945 (projekt)”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VI, Warszawa, 2000, 110-165.
- HRYCIUK, G., „Straty ludności na Wołyniu w latach 1941-1944”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warszawa, 1999, 264-287.
- HRYCIUK, G., „Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941-1945”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VI, Warszawa, 2000, 271-308.
- ILIUSZYN, I., „Geneza i działania bojowe 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 1998, 146-170.
- ILIUSZYN, I., „Polskie podziemie na terytorium Ukrainy Zachodniej podczas II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, I-II, Warszawa, 1998, 171-188.
- ILIUSZYN, I., „Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939-1947”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VII, Warszawa, 2000, 34-57.
- JASIAK, M., „Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1941-1946”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VII, Warszawa, 2000, 88-124.
- JASIAK, M., „Geneza i przebieg akcji ‘Wisła’”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VIII, Warszawa, 2001, 111-159.
- JASIAK, M., „Polacy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warszawa, 2002, 171-189.

JASIAK, M., „Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie (bez Galicji) w latach okupacji niemieckiej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warschau, 1999, 196-229.

KARPUS, Z., „Straty ludności na Ukrainie Zachodniej w latach 1939-1941”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warschau, 1999, 148-159.

KĘSIK, J., „Ogólny bilans strat ludności w wyniku polsko-ukraińskiego konfliktu narodowościowego w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warschau, 2002, 34-42.

KLIMECKI, M., „Chronologia wydarzeń w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1947”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warschau, 1999, 83-112.

KLIMECKI, M., „Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warschau, 1998, 55-76.

KLIMECKI, M., „Polska – Ukraina: trudne pytania – ocena i wnioski na temat tomów 1-7”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warschau, 2002, 363-370.

KONDRATIUK, K., „Straty ludności na Ukrainie Zachodniej w latach 1939-1941”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warschau, 1999, 160-174.

KONDRATIUK, K., „Ukraińcy i Polacy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warschau, 2002, 190-203.

KONIECZNY, Z., „Straty ludności w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939-1947”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VII, Warschau, 2000, 227-244.

KOTARBA, R., „Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej w województwie tarnopolskim w latach 1939-1945. Próba bilansu”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VI, Warschau, 2000, 259-270.

KUCZEREPA, M., „Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919-1939”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, I-II, Warschau, 1998, 29-46.

KYRYCZUK, J., „Problem ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warschau, 2002, 244-266.

KYRYCZUK, J., „Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VI, Warschau, 2000, 53-74.

MAKAR, J., „Ukraińsko-polski konflikt narodowościowy w latach II wojny światowej: przyczyny, przebieg, skutki, wnioski na przyszłość”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 2002, 325-341.

MAKAR, J., „Polityczne, ekonomiczne i narodowościowo-demograficzne następstwa akcji ‘Wisła’”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VIII, Warszawa, 2001, 205-220.

MAKAR, W., „Polska – Ukraina: trudne pytania. Próba oceny seminariów i opublikowanych materiałów”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warszawa, 2002, 371-384.

MAKARCZUK, S., „Konflikt ukraińsko-polski w latach drugiej wojny światowej: przyczyny, przebieg, skutki, propozycje”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 2002, 308-324.

MAKARCZUK, S., „Straty ludności na Wołyniu w latach 1941-1947”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warszawa, 1999, 309-326.

MAKARCZUK, S., „Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach II wojny światowej (1939-1945)”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VI, Warszawa, 2000, 228-254.

MATIJCZENKO, W., „Problem polskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 2002, 228-243.

MAZUR, G., „Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939-1941: istota i następstwa”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warszawa, 1999, 96-114.

MAZUR, G., „Problemy przesiedlenia Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945-1946”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VIII, Warszawa, 2001, 15-57.

MAZUR, G., „Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w polsko-ukraińskim konflikcie narodowościowym w latach 1942-1945”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warszawa, 1999, 221-234.

MOTYKA, G., „Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939-1946”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VII, Warszawa, 2000, 11-33.

MOTYKA, G., „Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 2002, 211-227.

- MOTYKA, G., „Ukraińska samoobrona na Ukrainie Zachodniej w latach 1941-1944”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warschau, 1998, 30-38.
- PALSKI, Z., „Polityczne, ekonomiczne i narodowościowo-demograficzne następstwa operacji ‘Wisła’”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VIII, Warschau, 2001, 188-204.
- PALSKI, Z., „Straty ludności na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w okresie od lutego 1944 do końca 1947 roku”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warschau, 1999,
- PALSKI, Z., „Ukraińcy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warschau, 2002, 161-170.
- PALSKI, Z., „Ukraińska myśl polityczna na Ukrainie Zachodniej wobec problemu polskiego w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warschau, 1999, 270-290.
- PARTACZ, C., „Problem ukraiński w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i polskiego państwa podziemnego w latach 1939-1945”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warschau, 1999, 115-128.
- PARTACZ, C., „Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VI, Warschau, 2000, 17-52.
- PARTACZ, C., „Ukraińcy w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warschau, 2002, 89-129.
- PISKUNOWICZ, H., „Polskie podziemie na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, I-II, Warschau, 1998, 154-170.
- REZMER, W., „Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warschau, 1999, 13-34.
- SERHIJCZUK, W., „Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1941-1947”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VII, Warschau, 2000, 125-152.
- SERHIJCZUK, W., „Problemy przesiedlenia Ukraińców z Polski i Polaków z Ukrainy w latach 1944-1946”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VIII, Warschau, 2001, 58-85.

SERHIJCZUK, W., „Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie (bez Galicji) w latach okupacji niemieckiej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warszawa, 1999, 175-195.

SERHIJCZUK, W., „Straty ludności w wyniku ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IX, Warszawa, 2002, 43-66.

SERHIJCZUK, W., „Ukraiński narodowy ruch niepodległościowy na Ukrainie Zachodniej w latach 1939-1945”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, I-II, Warszawa, 1998, 93-111.

STRĘŁKA, R., „Geneza polskiej samoobrony na Wołyniu i jej rola w obronie ludności polskiej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, III, Warszawa, 1998, 77-85.

SZWAHULAK, M., „Chronologia wydarzeń na Ukrainie Zachodniej w latach 1939-1945”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warszawa, 1999, 14-31.

SZWAHULAK, M., „Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warszawa, 1999, 36-61.

TROFYMOWYCZ, W., „Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie ukraińsko-polskim w latach 1939-1945”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, V, Warszawa, 1999, 193-220.

TROFYMOWYCZ, W., „Ukraińska myśl polityczna na Ukrainie Zachodniej wobec problemu polskiego w latach II wojny światowej”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warszawa, 1999, 251-269.

ZABROWARNYJ, B., „Geneza i przebieg akcji ‘Wisła’”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, VIII, Warszawa, 2001, 160-175.

ZASZKILNIAK, Ł., „Problem ukraiński w polityce polskiego rządu emigracyjnego i polskiego podziemia w latach 1939-1945”, *Polska – Ukraina: trudne pytania*, IV, Warszawa, 1999, 129-146.

Literatuurlijst (II)

BOLJANOVSKYJ, A., *Ukraïns'ki vijs'kovi formuvannja v zbrojnych sylach Nimeččyny. 1939-1945*, Lviv, 2003.

CIESIELSKI, S., MATERSKI, W. en PACZKOWSKI, A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warschau, 2002.

CHAŁUPCZAK, H. en BROWAREK, T., *Mniejszości narodowe w Polsce. 1918-1995*, Lublin, 2000.

CZAPLIŃSKI, W. (red.) en ŁADOGÓRSKI, T. (red.), *Atlas historyczny Polski*, Warschau, [s.d.].

DAVIES, N., *Rising '44. The Battle for Warsaw*, Londen, 2003.

DROZD, R., *Ukraïńska Powstańcza Armia. Dokumenty – struktury*, Warschau, 1998.

FILAR, W., *Wołyń 1943-1944*, Toruń, 2003.

GROSS, J., Neighbours. *The destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland, 1941*, Londen, 2003.

HAŁAGIDA, I., “Pierwsze lata Ukraïńców na zachodnich i północnych ziemiach Polski po przesiedleniu w ramach akcji „Wisła” (1947-1952)”, M. STRASZ, e.a., *Akcja Wisła*, Warschau, 2003, 125-141.

- HOLZER, J., „Upadek komunizmu i historiografia”, P. KOSIEWSKI (red.) en G. MOTYKA (red.), *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*, Krakau, 2000, 5-10.
- HRYCAK, J., *Historia Ukrainy. 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin, 2000.
- HRYCIUK, G., *Polacy we Lwowie. 1939-1944*, Warschau, 2000.
- ILJUSZYN, I., „Stosunki ukraińsko-polskie w okresie II wojny światowej oraz pierwszych latach powojennych w historiografii ukraińskiej po roku 1989”, P. KOSIEWSKI (red.) en G. MOTYKA (red.), *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*, Krakau, 2000, 179-188.
- IL’JUŠYN, I., *Volyns’ka tragedija 1943-1944*, Kiëv, 2003.
- KAMIŃSKI, Ł., „Obóz Jaworzno: ukraiński etap”, M. STRASZ, e.a. *Akcja Wisła*, Warschau, 2003, 174-176.
- KOSYK, V., „Pol’s’ko-ukraińs’ka tragedija pid čas Drugoi svitovoi vijny (1942-1944)”, Ja. DAŠKEVIČ (red.) e.a., *Ukraińs’kyj vyzvol’nyj ruch*, II, Lviv, 2003, 94-107.
- LESSER, G., „Pogromy w Galicji Wschodniej w 1941 r.”, R. TRABY, (red.), *Tematy polsko-ukraińskie*, Olsztyn, 2001, 103-126.
- LINDHEIM, R. en LUCKYJ, G., *Towards an Intellectual History of Ukraine*, Toronto, 1996.
- ŁUKASZOW, J. [OLSZAŃSKI, T.]. „Walki Polsko-Ukraińskie 1943-1947”, *Zeszyty Historyczne*, XC, Paryż, 1989, 159-199.
- MAGOCSI, P., *Galicia: a historical survey and a bibliographic guide*, Toronto, 1983.
- MAGOCSI, P., *Ukraine. A historical atlas*, Toronto, 1985.
- MAKARČUK, V., *Mižnarodno-pravove vyznannja deržavnogo kordonu miž Ukraïnoju i Pol’s’čeju (1939-1945 rr.)*, Kiëv, 2004.
- MAZUR, G., „Polityka władz sowieckich wobec ludności w województwie Stanisławowskim w latach 1939-1941”, *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, I-II, Krakau, 1992-1993, 173-181.
- MĘDRZECKI, W., „Polityka narodowościowa II Rzeczypospolitej a antypolska akcja UPA w latach 1943-1944”, G. MOTYK (red.) en D. LIBIONKA (red.),

- Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. Fakty i interpretacje*, Warschau, 2003, 14-18.
- MIRONOWICZ, E., „Polityka władz Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944-1947”, M. STRASZ, e.a., *Akcja Wisła*, Warschau, 2003, 55-63.
- MISILO, E., *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946. Tom I: dokumenty 1944-1945*, Warschau, 1996.
- MOTYKA, G., „Antypolska akcja OUN-UPA w ukraińskiej historiografii”, G. MOTYK (red.) en D. LIBIONKA (red.), *Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. Fakty i interpretacje*, Warschau, 2003, 141-146.
- MOTYKA, G., „Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939-1948 w polskiej historiografii po roku 1989”, P. KOSIEWSKI (red.) en G. MOTYKA (red.), *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*, Krakau, 2000, 166-178.
- OLCZAK, E. (red.), *Atlas historii Polski*, Warschau, 2003.
- OLSZAŃSKI, T., *Historia Ukrainy XX w.*, Warschau, 1994.
- OSADČUK, *Ukraiina, Pol'sča, svit. Vybrani reportaži ta statti*, Kiëv, 2001.
- POGONOWSKI, I., *Poland. A historical atlas*, New York, 1987.
- SERHIJČUK, V., *Poljaky na Volyni u roky Drugoi svitovoi vijny*, Kiëv, 2003.
- SERRY, R., *Standplaats Kiev*, Amsterdam, 1997.
- SIEMASZKO, E., „Ludobójcze akcje OUN-UPA w lipcu 1943 roku na Wołyniu”, G. MOTYK (red.) en D. LIBIONKA (red.), *Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. Fakty i interpretacje*, Warschau, 2003, 59-75.
- SIWICKI, M., *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, 3 dln., Warschau, 1992-1994.
- SNYDER, T., *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999*, New Haven / Londen, 2003.
- SNYDER, T., „Akcja Wisła a homogeniczność społeczeństwa polskiego”, M. STRASZ, e.a., *Akcja Wisła*, Warschau, 2003, 49-54.
- SOWA, A., *Stosunki polsko-ukraińskie. 1939-1947. Zarys problematyki*, Krakau, 1998.

- SOWA, A., „Postawy społeczności ukraińskiej w okresie kampanii wrześniowej 1939 roku”, *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, I-II, Krakau, 1992-1993, 167-172.
- SLYVKA, Ju. (red.), *Deportacii. Zachidni zemli Ukraïny. Kincja 30-ch – počatku 50-ch rr. Dokumenty, materialy, spogady*, 3 dln, Lviv, 1998.
- SLYVKA, Ju., „Ukraïna v Drugij svitovij vijni: nacional’no-polityčnyj ta mižnarodno-pravovyj aspektky”, Ja. ISAJEVYČ (red.), e.a., *Ukraïna: Kul’turna sladščyna, nacional’na svidomist’, deržavnist’*. *Zbirnyk naukovych prac*, III-IV, L’viv, 1997, 3-31.
- SLYVKA, Ju., *Ukraïns’ko-pol’s’ke protystojannja periodu drugoi svitovoi vijny. Vytoky ta naslidky*, Lviv, 2003.
- STACHURA, P., *Poland, 1918-1945. An interpretive and documentary history of the Second Republic*, Abingdon, 2004.
- STĘPIEŃ, S., „Antypolska akcja UPA na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Propozycja dla autorów podręczników szkolnych”, G. MOTYK (red.) en D. LIBIONKA (red.), *Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. Fakty i interpretacje*, Warschau, 2003, 157-159.
- STRYJEK, T., „Europejkość Dmytra Doncowa, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu”, G. MOTYK (red.) en D. LIBIONKA (red.), *Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. Fakty i interpretacje*, Warschau, 2003, 19-32.
- SUBTEL’NYJ, O., *Ukraina. Istorija*, Kiëv, 1994.
- ŠVAHULJAK, M., „Z istorii ukraińs’ko-pol’s’kych vzajemyn naperedodni ta pid čas nimec’ko-pol’s’koï vijny 1939 r.”, S. GOLOVKO (red.), *Pol’s’ko-ukraińs’ki studii. Studia polsko-ukraińskie. Materialy mižnarodnoi naukovoï konferencii. Kam’janec’-Podil’s’kyj*, 29-31 travnja 1992 r., Kiëv, 1993, 232-241.
- Teki Edukacyjne IPN. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-1947*, Warschau, 2002.
- TORZECKI, R., *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933-1945)*, Warschau, 1972.
- TORZECKI, R., *Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warschau, 1993.

V'JATROVYČ, V., “Sproby ukraïns'ko-pol'skoho porozuminnja v roky drugoi svitovoï vijny: pozycii storin”, Ja. Daškevyč, V. Kocyk, V. Serhijčuk, e.a., *Ukraïns'kyj vyzvol'nyj ruch*, II, Lviv, 2003, 127-137.

V'JATROVYČ, V., “[recenzija] Volyn' i Schidna Galyčyna. 1943-1944. Putivnyk po pol's'kych ta ukraïns'kych archivnych džerelach”, Ja. Daškevyč, V. Kocyk, V. Serhijčuk, e.a., *Ukraïns'kyj vyzvol'nyj ruch*, II, Lviv, 2003, 189-192.

VOS, L. en [m.m.v.] GODDEERIS, I., *De strijd van de witte adelaar*, Leuven / Leusden, 2000.

WNUK, R., *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its aftermath*, Lublin, [s.d.]
(<http://www.columbia.edu/cu/sipa/REGIONAL/ECE/vol7no1/wnuk.pdf>).

ZBIERSKI, A. “Próby współpracy środowisk polskich i ukraińskich w latach 1939-1947”, T. STEGNER (red.), *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej*, Gdańsk, 1993, 163-173.

Afkortingen

AK	Armia Krajowa	Thuisleger
AL	Armia Ludowa	Volksleger
BCh	Bataliony Chłopskie	Boerenbataljons
Chadecja	Chrześcijańska Demokracja	Christendemocratie
DSZ	Delegatura Sił Zbrojnych	Vertegenwoordiging van Gewapende Macht
„Nie”	Niepodległość	Onafhankelijkheid
Endecja	Narodowa Demokracja	Nationaal Democratie
GL	Gwardia Ludowa	Volksgarde
GSRR	Галицька Соціалістична Радянська Республіка	Galicische Socialistische Sovjetrepubliek
KPZU	Комуністична Партія Західної України	West-Oekraïense Communistische Partij
MO	Milicja Obywatelska	Burgermilitie
NOW	Narodowa Organizacja Wojskowa	Nationale Militaire Organisatie
NSZ	Narodowe Siły Zbrojne	Nationale Gewapende Macht
OUN	Організація Українських Націоналістів	Organisatie van Oekraïense Nationalisten
OUN-m		fractie van Andrij Melnyk
OUN-r		fractie van Stepan Bandera (revolutionair)
OUN-b		(synoniem)
OUN-SD	Самостійників-Державників	OUN-Onafhankelijken
PSL	Polskie Stronnictwo Ludowe	Poolse Volkspartij
PSL-L	Polskie Stronnictwo Ludowe- Lewica	Poolse Volkspartij-Lewica
PSL-P	Polskie Stronnictwo Ludowe-	Poolse Volkspartij-Piast

PSL-W	Piast Polskie Stronnictwo Ludowe- Wyzwolenie	Poolse Volkspartij-Bevrijding
PKWN	Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego	Poolse Comité van Nationale Bevrijding
PSZ	Polskie Siły Zbrojne	Poolse Gewapende Macht
PUR	Państwowy Urząd Repatriacyjny	Staatsbureau voor Repatriëring
PZP	Polski Związek Powstańczy	Pools Opstandelingenverbond
SB	Служба Безпеки	Veiligheidsdienst
SKV	Самооборонний Кущовий Відділ	Lokale Verdedigingseenheid
SZP	Śłużba Zwyciestwu Polski	Dienst voor de Poolse Overwinning
UCK	Український Центральний Комітет	Oekraïens Centraal Comité
UDK	Український Допомоговий Комітет	Oekraïens Hulpcomité
UHA	Українська Галицька Армія	Oekraïense Galicische Leger
UKK	Український Крайовий Комітет	Oekraïens Regionaal Comité
UNDO	Українське Національно- Демократичне Об'єднання	Oekraïense Nationaal- Democratische Vereniging
UNR	Українська Народна Республіка	Oekraïense Volksrepubliek
UNRA	Українська Народна- Револуційна Армія	Oekraïens Nationaal-Revolutionair Leger
UVO	Українська Військова Організація	Oekraïense Militaire Organisatie
UPA	Українська Повстанська Армія	Oekraïens Opstandelingenleger
USDP	Українська Соціал- Демократична Партія	Oekraïense Sociaal-Democratische Partij
USRP	Українська Соціалістично- Радикална Партія	Oekraïense Sociaal-Radicale Partij
USRR	Українська Соціалістична Радянська Республіка	Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek
WiN	Wolność i Niezawisłość	Vrijheid en Onafhankelijkheid
WOP	Wojska Ochrony Pogranicza	Grenswacht
WP	Wojsko Polskie	Poolse Leger
ZO	Związek Odwetu	Verbond van de Vergelding
ZOUNR	Західна Область Української Народної Республіки	Westelijke Provincie van de Oekraïense Volksrepubliek
ZUNR	Західно-Українська Народна Республіка	West-Oekraïense Volksrepubliek
ZWZ	Związek Walki Zbrojnej	Verbond van Gewapende Strijd

Lijst met Oekraïense toponiemen

Oekraïense naam	Nederlandse naam
Berestečka	Berestetsjka
Bug	Boeg (rivier)
Bukovyna	Boekovina
Charkiv	Charkiv
Chodoriv	Chodoriv
Chust	Choest
Drohobyč	Drohobytsj
Horochiv	Horochiv
Horodenka	Horodenka
Kolky	Kolky
Kostopil'	Kostopil
Kovel'	Kovel
Kremenec'	Kremenets
Kut	Koet
Kyïv	Kiëv
Lubač	Lubatsj
Luck	Loetsk
L'viv	Lviv
Mykolaïv	Mykolaïv
Odesa	Odessa
Olevs'k	Olevsk
Pidkamin'	Pidkamin
Pustomyty	Poestomyty
Rava Rus'ka	Rava Roeska
Rivne	Rivne
Sarny	Sarny

Ščyrec	Sjtsjyrets
Sokal'	Sokal
Stryj	Stryj
Volodymyr-	Volodymyr-
Volyns'kyj	Volynskyj
Zaporizžja	Zaporizja (streek)
Zbruč	Zbroetsj (rivier)

Transcriptietabel ⁵⁹⁹

Oekraïens	Internationaal	Nederlands	Pools
А а	a	a	a
Б б	b	b	b
В в	v	v	w
Г г	h	h	h
Ґ ґ	g	g	g
Д д	d	d	d
Е е	e	e	e
Є є	je	je	je
Ж ж	ž	zj	ż
З з	z	z	z
И и	y	y	y
І і	i	i	i
Ї ї	ī	ī / jī	jī
Й й	j	j	j
К к	k	k	k
Л л	l	l	l
М м	m	m	m
Н н	n	n	n
О о	o	o	o
П п	p	p	p
Р р	r	r	r
С с	s	s	s
Т т	t	t	t
У у	u	oe	u
Ф ф	f	f	f
Х х	ch	ch	ch
Ц ц	c	ts	c
Ч ч	č	tsj	cz
Ш ш	š	sj	sz
Щ щ	šč	sjtsj	szcz
Ь ь	'	(niets)	()
Ю ю	ju	joe	ju
Я я	ja	ja	ja
'	'	(niets)	'

⁵⁹⁹ Deze transcriptietabel heb ik gebaseerd op de Russische-internationale transcriptietabel, met aanpassingen voor het Oekraïens. Let op het minime verschil tussen de transcriptie van het zachte teken (ь) en de apostrof.